

Karika koja nedostaje

**Mehanizmi podrške detetu sa teškoćama
pri prelasku na sledeći nivo obaveznog
obrazovanja u "redovnom obrazovnom
sistemu"**

Beograd, 2013.

VESNA ZLATAROVIĆ

MILENA MIHAJLOVIĆ

KARIKA KOJA NEDOSTAJE

Mehanizmi podrške detetu sa teškoćama pri
prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u
„redovnom obrazovnom sistemu”

Izdavač

CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju
Beograd, 2013

Za izdavača

Milena Mihajlović
izvršna direktorka

Korice

Vuk Jocić

Obrada i štampa

Dosije studio

Tiraž

500

ISBN 978-86-7526-023-3

VESNA ZLATAROVIĆ
MILENA MIHAJLOVIĆ

KARIKA KOJA
NEDOSTAJE

Mehanizmi podrške detetu sa
teškoćama pri prelasku na sledeći nivo
obaveznog obrazovanja u
„redovnom obrazovnom sistemu”

*Štampanje ove publikacije obezbedio je Program za rani razvoj
Fondacije za otvoreno društvo, London (Early Childhood Programme,
Open Society Foundations, London)*

NAPOMENA:

Publikacija nije u prodaji već se daruje zainteresovanim
stručnjacima i institucijama.

Publikacija je dostupna na veb-sajtovima
CIP – Centra za interaktivnu pedagogiju

[http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavstvo-cip-centra/
ostale-publikacije](http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavstvo-cip-centra/ostale-publikacije)
i

<http://www.inkluzija.org>

SADRŽAJ

Predgovor	9
Izrazi zahvalnosti.....	11
Objašnjenje pojmove i korišćene terminologije	13
Spisak skraćenica.....	15
Rezime	16
Kontekst.....	19
1.1. Nacionalni kontest	19
1.2. Obrazovne ustanove uključene u istraživanje.....	24
1.3. Obrazovne ustanove uključene u razvijanje i isprobavanje modela tranzicije	25
Projekat <i>Karika koja nedostaje – Razvijanje mehanizama podrške detetu sa teškoćama pri prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u „redovnom obrazovnom sistemu“</i>	27
2.1. Šta kažu deca	35
2.2. Šta kažu psiholozi i pedagozi predškolskih ustanova i osnovnih škola.....	36
Istraživanje mehanizama podrške deci tokom perioda tranzicije	37
3.1. Cilj, metodologija i uzorak	37
3.2. Nalazi istraživanja	39
3.3. Primeri dobre tranzicione prakse predstavljeni na fokus grupama.....	47
3.4. Preporuke kako olakšati proces tranzicije dece u privi razred i iz četvrtog u peti razred osnovne škole (na osnovu istraživanja)	49
Model podrške detetu tokom prelaska na viši nivo obrazovanja	54
4.1. Inkluzivna praksa, spremne škole i spremno dete	54

4.2. Razumevanje tranzicionog perioda.....	56
4.3. Model pružanja podrške u periodu tranzicije	61
4.4. Uloge zaposlenih u predškolskim ustanovama i osnovnim školama	65
4.5. Koraci u upoznavanju porodice, deteta, nastavnika i uspostavljanju saradnje.....	67
 Priprema za školu.....	71
5.1. Polazak u prvi razred.....	73
5.2. Prelazak u peti razred	77
 Analiza prepreka za uspešno uključivanje deteta/učenika.....	81
6.1. Vrste prepreka.....	81
6.2. Prevazilaženje prepreka.....	82
6.3. Planiranje u dokumentima	96
 Literatura	97
 Prilozi ¹	
Prilog 1.1. – Upitnik za predškolsku ustanovu (001) ²	
Prilog 1.2. – Upitnik za osnovnu školu (002)	
Prilog 1.3. – Upitnik za vaspitače (003)	
Prilog 1.4. – Upitnik za nastavnike razredne nastave (004)	
Prilog 1.5. – Upitnik za nastavnike predmetne nastave (005)	
Prilog 1.6. – Protokol za fokus grupe (006)	
Prilog 1.7. – Pitanja za intervju sa stručnjacima u obrazovanju (007)	
Prilog 2. – Spisak ustanova uključenih u istraživanje (008)	
Prilog 3. – Spisak pregledane literature na srpskom i analiza sadržaja (009)	
Prilog 4. – Primeri dobre prakse tranzicije (010)	
Prilog 5. – Priručnik Saveti iz prakse (011)	

1 Svi prilozi se nalaze na kompakt-disku koji je sastavni deo ove publikacije.

2 Redni broj priloga na kompakt-disku.

Prilog 6.	– Upitnici za roditelje pri polasku deteta u prvi (peti) razred (012).....	101
Prilog 7.1.	– Formular za analizu prepreka i izradu tranzicionog plana u OŠ (013)	
Prilog 7.2.	– Formular za analizu prepreka i izradu tranzicionog plana u PU (014)	
Prilog 8.1.	– Analiza prepreka i izveštaj mentora, OŠ (015)	
Prilog 8.2.	– Analiza prepreka i tranzicioni plan, PU (016)	
Prilog 8.3.	– Analiza prepreka i tranzicioni plan, PU (017)	
Prilog 8.4.	– Analiza prepreka i tranzicioni plan, OŠ (018)	
Prilog 8.5.	– Analiza prepreka, OŠ (019)	
Prilog 9.	– Lista didaktičkih sredstava i ostale opreme (020)	
Prilog 10.	– Kriterijumi uspešne tranzicije (021).....	108
Prilog 11.	– Podsetnik za vođenje intervjuja sa decom sa teškoćama (022).....	110
Prilog 12.	– Šta su rekla deca, primeri intervjuja (023)	112
Prilog 13.	– Opis predškolskih ustanova u projektu (024)	
Prilog 14.	– Opis osnovnih škola u projektu (025)	

PREDGOVOR

CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju jeste udruženje koje već petnaest godina doprinosi demokratizaciji obrazovnih i društvenih procesa u Republici Srbiji. Naše aktivnosti su usmerene ka unapređenju kvaliteta i dostupnosti obrazovanja; podizanju kompetencija stručnjaka, roditelja i aktivista; obrazovanju za društvenu pravdu i interkulturalnost; pružanju podrške deci ranog uzrasta i njihovim porodicama, kao i mladima za samozastupanje i aktivno građanstvo¹. U saradnji sa stručnjacima iz obrazovnih i drugih ustanova, nadležnih ministarstava, međunarodnih organizacija i udruženja građana, roditeljima i zaposlenima u lokalnim samoupravama, razvijamo modele kojima se unapređuju pojedini segmenti obrazovno-vaspitnog procesa.

U publikaciji koja je pred Vama i pratećem kompakt-disku prikazana su iskustva stečena tokom sprovođenja projekta *Karika koja nedostaje – Razvijanje mehanizama podrške detetu sa teškoćama pri prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u „redovnom obrazovnom sistemu”*.

Projekat je realizovan uz podršku Programa za rani razvoj Fondacije za otvoreno društvo, London² kao deo našeg šireg angažovanja na podršci inkluziji dece sa teškoćama u „redovni obrazovni“ sistem. U okviru projekta razvijen je model sveobuhvatne, sistematske, planirane i individualizovane podrške detetu sa teškoćama u periodu kada polazi u školu i prelazi u peti razred, praćenja sprovođenja podrške i procene ostvarenih rezultata. Model je u potpunosti u skladu sa zakonskom i podzakonskom regulativom, on pojašnjava korake u procedurama i opisuje učeće različitih aktera.

Publikacija je namenjena svima koji rade u obrazovanju jer su najstručniji i najodgovorniji za kreiranje politika i njihovo sprovođenje u praksi. Nadamo se da će zaposlenima u predškolskim ustanovama, osnovnim školama, školskim upravama, Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavodu za unapređenje vaspitanja i obrazovanja i Zavodu za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja ona biti podsticaj da pro-

1 Više o aktivnostima CIP Centra na web-sajtovima <http://cipcentar.org/> i <http://www.inkluzija.org/>.

2 Early Childhood Programme, Open Society Foundations, London.

mišljaju i obogate svoj rad iskustvima kolega i koleginica koja su predstavljena u ovoj publikaciji.

Verujemo da će roditelji dece sa teškoćama naći korisne savete kako da u saradnji sa stručnjacima podrže svoje dete da što bezbolnije prelazi na više nivo obrazovanja i vaspitanja i kontinuirano i uspešno se školuje. Vole bismo da i drugi roditelji pročitaju ovu publikaciju sa željom da bolje razumeju izazove sa kojima se susreću vršnjaci njihove dece i da aktivno podrže obrazovanje dece sa teškoćama i njihove roditelje.

Kako je detetu sa teškoćama najčešće potrebna interresorna podrška, publikacija može biti korisna i stručnjacima koji rade u ustanovama zdravstvene i socijalne zaštite.

Publikacija je namenjena i profesionalcima i aktivistima iz stručnih udruženja, udruženja roditelja, udruženja osoba sa invaliditetom – svima koji svojim znanjem i aktivizmom doprinose dobrobiti dece.

Nadamo se da će ova publikacija biti od koristi i našim koleginicama i kolegama iz organizacija članica Međunarodne asocijacije „Korak po korak“ (ISSA)³ kojima će biti dostupna na srpskom i engleskom jeziku.

Svako od nas ima profesionalnu i građansku obavezu da doprinese društvenoj i obrazovnoj uključenosti. Jedino zajedno možemo doprineti da svaka devojčica i svaki dečak ostvare svoje pravo na jednako dostupno i kvalitetno obrazovanje i pružiti im podršku koja im je potrebna.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Zahvaljujemo se kolegama iz Programa za rani razvoj Fondacije za otvoreno društvo, London⁴ na stručnoj podršci tokom kreiranja i sproveđenja projektnih aktivnosti.

Zahvaljujemo se svim saradnicima: vaspitačima, nastavnicima razredne nastave, nastavnicima predmetne nastave, pedagozima, psihologima, specijalnim edukatorima, aktivistima i roditeljima koji su učestvovali u projektu *Karika koja nedostaje – Razvijanje mehanizama podrške detetu sa teškoćama pri prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u „redovnom obrazovnom sistemu“* i svojim znanjem i entuzijazmom doprineli njezином uspehu.

Mira Ilić, sekretar Saveza učitelja Republike Srbije, i Slobodanka Radosavljević, predsednica Saveza udruženja vaspitača Srbije, dale su nam podršku u izboru ustanova za istraživanje i primeni modela tranzicije, kao i u izboru istraživačica.

Istraživanje na terenu sprovele su saradnice različitih profesija, sve sa iskustvom u primeni inkluzivne prakse i iskustvom u sproveđenju istraživanja⁵.

Zahvaljujući učesnicima istraživanja⁶ (zaposleni u predškolskim ustanovama i osnovnim školama i roditelji dece sa teškoćama) stekli smo uvid u inkluzivnu obrazovnu praksu, postojeće oblike podrške detetu tokom tranzisionog perioda i procenu različitih aktera o uspešnosti tranzicije deteta.

Primeri dobre tranzacione prakse prikupljeni su zahvaljujući nastavnom kadru i roditeljima, učesnicima fokus grupe⁷.

4 Early Childhood Programme, Open Society Foundations, London.

5 Snežana Stanković, Marija Starčević, Marina Stanojević, Dragana Jatić, Dragana Babić, Nadežda Marković, Jelena Erić, Anđelija Đuričić, Dragana Ocokoljić, Ljiljana Todorović, Vesna Kostadinović, Slavica Živanović, Dijana Kopunović, Milana Vojvodić, Marica Gavrilov, Jasmina Đurić, Vesna Šaponjić, Bogdan Radović, Marina Arizanović, Violeta Ilić, Marija Čirić, Dušanka Pavlović i Tamara Tomašević.

6 Prilog 2: *Spisak ustanova uključenih u istraživanje*.

7 OŠ „Oslobodioci“, Beograd; OŠ „Sestre Ilić“, Valjevo; OŠ „Mitropolit Mihailo“, Sokobanja; OŠ „Isidora Sekulić“, Pančevo; OŠ „Jovan Popović“, Kragujevac; OŠ

Veliku zahvalnost dugujemo deci sa teškoćama i njihovim roditeljima jer su imali dovoljno poverenja da zajedno sa nama razvijaju model podrške. Nastavni kadar u obrazovnim ustanovama u kojima je isprobavan model značajno je doprineo kvalitetu modela: zaposleni u predškolskim ustanovama PU „Naša radost”, Subotica; PU „Naša radost”, Vranje; PU „Naša radost”, Smederevo; zaposleni u osnovnim školama iz Subotice: OŠ „Sonja Marinković”, OŠ „Jovan Mikić”, OŠ „Milos Crnjanski” i OŠ „Ivan Milutinović”; u osnovnim školama iz Vranja: OŠ „Dositej Obradović”, OŠ „Jovan Jovanović Zmaj”, OŠ „Radoje Domanović”, OŠ „Svetozar Marković”, OŠ „Branko Radičević” i OŠ „Bora Stanković” i OŠ „Branislav Nušić” iz Smedereva.

Svojim znanjem, iskustvom i predanošću inkluzivnim principima značajno su pomogle svojim kolegama i koleginicama iz škola i vrtića lokalne koordinatorke Dijana Kopunović Torma, Marina Stanojević i Svetlana Radosavljević i članice i članovi Tima za podršku: Milena Ćuković, Vladica Tošić, Branka Bešlić, Gordana Josimov, Sonja Paripović, Aleksandra Jakšić, Jasna Skenderović, Anika Horvat, Olivera Ristić, Milja Vujačić, Sonja Miladinović, Milanka Pejović i Ivana Vukelić.

Posebnu zahvalnost dugujemo aktivistima pokreta osoba sa invaliditetom i roditeljima dece sa teškoćama na iscrpnim i podsticajnim komentarima na preporuke i model podrške deci tokom tranzicionog perioda: Mimi Ružić Novaković, Centar „Živeti uspravno” iz Novog Sada, Bojanu Stanojloviću, „Studenti sa hendikepom” iz Beograda, Snežani Lazarević, MDRI-S⁸ iz Beograda, Ani Knežević, „Evo ruka” iz Zemun Polja, Nataši Bužurović, „Novi dan” iz Beograda.

I na kraju, želimo da se zahvalimo Vuku Jociću, asistentu na projektu za organizacionu podršku. On i Marija Ristovski (oboje specijalni edukatori) pripremili su neke od priloga na kompakt-disku koji prati ovu publikaciju.

*Vesna Zlatarović, psihološkinja
Milena Mihajlović, psihološkinja*

„IV kraljevački bataljon”, Kraljevo; OŠ „Branko Radičević”, Vranje; OŠ „Sreten Mladenović Mika”, Niš; OŠ „Sonja Marinković”, Novi Sad; OŠ „Kralj Petar I”, Požarevac; OŠ „Akademik Radomir Lukić”, Miloševac; OŠ „Miroslav Antić”, Čonoplja; OŠ „Slobodan Sekulić”, Užice; OŠ „Aleksa Dejović”, Sevojno, Užice.

8 *Mental Disability Rights Initiative of Serbia*, dostupno na <http://www.disabilityrightsintl.org/mdri-serbia/>

OBJAŠNJENJE POJMOVA I KORIŠĆENE TERMINOLOGIJE

Svi smo različiti i funkcionišemo na raznovrsne načine ali imamo ista ljudska prava. Zbog toga treba praviti razliku između smetnji koje neka osoba ima, kao stanja i načina funkcionisanja, i posledica (neobrazovanost, izolovanost, nezaposlenost, siromaštvo) usled toga što društvo ne obezbeđuje uslove koji bi toj osobi omogućili puno uključivanje u obrazovne, ekonomske, političke i kulturne tokove.

Takođe, treba voditi računa o jeziku koji koristimo jer upotreboom određene terminologije možemo uticati na smanjivanje ili povećavanje stepena diskriminacije i osetljivosti na njenu pojavu.

U Zakonu o sistemu obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV) koriste se termini kao što su „smetnje u razvoju”, invaliditet”, „teškoće”, ponekad svi zajedno, ponekad odvojeno, ali kao sinonimi. U stručnoj javnosti je prihvaćena i klasifikacija Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) kada se govorи о deci iz marginalizovanih grupa⁹.

U ovoj publikaciji koristimo izraz **dete sa teškoćama**, koji se odnosi na svako dete kome je u određenom trenutku ili tokom dužeg perioda potrebna dodatna društvena podrška za uspešno školovanje, bilo da je reč o detetu sa senzornim, intelektualnim, fizičkim, zdravstvenim i emocionalnim smetnjama ili sa problemima u ponašanju. Svako dete sa teškoćama susreće se sa sličnim teškoćama tokom školovanja i u svakodnevnim aktivnostima, ali i sa nekim specifičnim teškoćama.

9 Opšta kategorija „A” – ometenost u razvoju (*Disabilities*): učenici/deca koja u medicinskom smislu imaju ometenost u razvoju, odnosno kognitivne, fizičke ili senzorne smetnje u razvoju, kao i učenici/deca sa kombinovanim smetnjama. Ti učenici su do sada najčešće imali rešenje komisije za kategorizaciju. Opšta kategorija „B” – problemi u razvoju (*Difficulties*): učenici/deca koja pokazuju emocionalne probleme ili probleme u ponašanju. U ovu grupu spadaju i učenici koji imaju kontinuirane probleme u učenju. Opšta kategorija „C” – nedostatak (*Disadvantages*): učenici/deca čiji problemi proizilaze primarno iz socioekonomskih razloga ili činjenice da se školuju na nematernjem jeziku. – Izveštaj o rezultatima praćenja obrazovanja po inkluzivnim principima (inkluzivnog obrazovanja) u ustanovama obrazovnog sistema, grupa autora, Društvo za razvoj dece i mlađih – OTVORENI KLUB, Niš, 2013, u fusnoti, str. 11, dostupno na <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2013/01/Izvestaj%20o%20rezultatima%20pracenja%2010.pdf>.

„**Redovno obrazovanje**“ i „**specijalno obrazovanje**“: u Republici Srbiji postoji samo jedan obrazovni sistem. Termine redovno i specijalno obrazovanje koristimo da bismo pojednostavili tekst, ne gubeći izvida da su sve predškolske ustanove i osnovne škole redovne, a takozvane specijalne škole one u kojima se školju deca sa smetnjama u razvoju.

Kada koristimo pojам „**porodica**“, on se odnosi na biološku, hraniteljsku ili starateljsku porodicu, zavisno od uslova u kojima svako dete živi.

Da ne bi opterećivali tekst koristimo **muški rod**, misleći pri tome ravноправно на жене и muškarce.

Zbog preglednosti teksta koristimo reč **dete** kada govorimo o dečaci-ма i devojčicama.

SPISAK SKRAĆENICA

ZOSOV – Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

IOP – individualni obrazovni plan

IRK – interresorna komisija

MPNTR – Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

NRN – nastavnik razredne nastave

NPN – nastavnik predmetne nastave

OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

OŠ – osnovna škola

PPP – predškolski pripremni program

PU – predškolska ustanova

STIO – Stručni tim za inkluzivno obrazovanje

Tim za PDP – Tim za pružanje dodatne podrške detetu

TP – tranzicioni plan

CIP Centar – CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju

REZIME

U ovom poglavlju ukratko ćemo prikazati najznačajnije uvide do kojih smo došli tokom trogodišnje realizacije projekta *Karika koja nedostaje – Razvijanje mehanizama podrške detetu sa teškoćama pri prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u „redovnom obrazovnom sistemu“*.

Inkluzivna praksa i podrška deci tokom tranzicionog perioda

Uvidi su zasnovani na nalazima istraživanja, praćenju i vrednovanju procesa primene modela podrške deci sa teškoćama tokom prelaska na sledeći nivo obrazovanja. Nalazima je obuhvaćen ograničen broj ustanova koje su izabrane zbog postojeće inkluzivne prakse. Verujemo da bismo u drugim obrazovnim institucijama naišli na slično stanje, a u nekim na slabije razvijenu inkluzivnu praksu.

Broj dece sa teškoćama koja pohađaju predškolske ustanove i osnovne škole u uzorku upućuje na zaključak da još uvek sva deca nisu uključena u *redovan obrazovni sistem*. Istraživanje je obavljeno krajem 2010. godine i nadamo se da je situacija promenjena nabolje.

I pored mnogih izazova, postoje obrazovne ustanove koje razvijaju inkluzivni pristup. O tome svedoče **primeri dobre tranzicione prakse** prikupljeni u školama uključenim u istraživanje.

Većina zaposlenih **ima svest o značaju prelaznog perioda za dete**, ali se on posmatra kao kraći vremenski interval – neposredno pred promenu i posle nje. Tranziciji dece u prvi razred posvećuju više pažnje zaposleni u školama nego zaposleni u predškolskim ustanovama, a tranziciji dece u peti razred više nastavnici nego nastavnici razredne nastave. To pokazuje da se tranzicijom bave oni koji primaju dete, dok oni koji su sa detetom radili u prethodnom periodu ne vide jasno svoju ulogu i nisu dovoljno uključeni, a mogu biti značajan resurs. Pitanjem tranzicije, i novih prvaka i novih petaka, u istoj meri se bave i psiholozi i pedagozi škola.

Zaposleni su svesni prepreka sa kojima se dete može suočiti kada pođe u školu, odnosno kada pređe u više razrede. Oni se u većoj ili manjoj meri trude da sredinu za učenje, način rada i program rada prilagode potrebama svakog deteta. Vaspitači i nastavnici obraćaju pažnju na to da li i kako dete koristi pomagala i koja sredstva su detetu i njima potrebna za rad, mada nisu dovoljno informisani o tome šta bi sve mogli da nabave/naprave i kako da to koriste u radu. Manje pažnje se posvećuje psihološkom, socijalnom

i komunikacionom aspektu – kakva je atmosfera u ustanovi, kako se dete oseća, da li je prihvaćeno od vršnjaka, kako ga osnažiti, na koje se sve načine može uspostaviti komunikacija.

Zbog toga zaposlene u obrazovanju treba podstići da razumeju principе pristupačnosti, univerzalnog dizajna i da izgrade stav da su oni odgovorni za dobrobit svakog deteta koje je upisano u njihov vrtić ili školu.

Nastavni kadar se ne oseća dovoljno kompetentnim i ne dobija dovoljno podrške, strahuje da će, umesto da doprinese dobrobiti, nauditi detetu čije specifične potrebe i smetnje ne poznaje. Jedan deo nastavnog osoblja je posvećen unapređivanju svoje prakse i sticanju novih znanja i veština. Oni **rado** prihvataju podršku i saradnju svojih kolega i svih drugih profila stručnjaka, uključujući i specijalne edukatore.

Mehanizmi saradnje i timskog rada stručnjaka iz obrazovnih, zdravstvenih i ustanova socijalne zaštite nisu dovoljno razvijeni, a uloga interesorne komisije nije dovoljno jasna. Postoje određeni oblici saradnje predškolskih ustanova i osnovne škole, koji se uglavnom zasnivaju na poseti budućih prvaka školi, informisanju porodice na roditeljskim sastancima i organizaciji priredbe za prijem prvaka. Nismo uočili postojanje kontinuiranog, individualizovanog i pravovremenog planiranja i pripremanja deteta, porodice i obrazovne ustanove za prelazak na naredni nivo obrazovanja.

Saradnja između nastavnika razredne i predmetne nastave u školi uglavnom se zasniva na informisanju nastavnika predmetne nastave o karakteristikama učenika četvrtog razreda (na odeljenjskom veću na početku školske godine i u individualnim kontaktima). Mehanizmi saradnje između predškolske ustanove i osnovne škole, kao i u samoj školi, mogu se značajno unaprediti za svu decu i za decu sa teškoćama.

Roditelji nisu dovoljno uključeni, pa ni roditelji deteta sa teškoćama koji ga najbolje poznaju, koji bi trebalo da budu aktivni akteri procesa tranzicije i da sprovode mnoge aktivnosti i kod kuće i u samoj ustanovi. Roditelji druge dece, koji mogu značajno da ih podrže, uopšte nisu uključeni u ovaj proces.

Udruženja građana koja se bave decom sa teškoćama retko se vide kao moguć izvor podrške detetu, porodici i obrazovnim ustanovama u periodima tranzicije, ali i uopšte.

U obrazovnim ustanovama prate se napredovanje i razvoj dece, ali često uz korišćenje neadekvatnih instrumenata ili samo posmatranjem. I posle više godina razvijanja inkluzivne prakse, nastavnicima, psihologozima i pedagozima iz PU i OŠ ni saradnicima nisu ponuđeni adekvatni instrumenti za praćenje razvoja i napredovanja deteta, koje bi trebalo da bude osnov za planiranje i prilagođavanje obrazovne prakse.

Doprinos projekta Karika koja nedostaje unapređenju inkluzivnosti obrazovanja

U okviru projekta **razvijen je model** sveobuhvatne, sistematske, planirane i individualizovane podrške detetu sa teškoćama kada polazi u školu i prelazi u peti razred. Model je primenjivan u obrazovnim ustanovama uključenim u projekat i unapređivan tokom primene.

Modelom su obuhvaćeni:

- procedure za prikupljanje informacija i analizu potreba deteta,
- procedure za analizu mogućih prepreka na koje će dete naići u školi,
- kreiranje individualizovanog plana podrške detetu,
- planiranje aktivnosti za prevazilaženje prepreka i pripremu škole,
- nabavka (i izrada) potrebnih sredstava za rad sa detetom,
- opis uloge različitih aktera i podrške koja je njima potrebna,
- mehanizmi saradnje između svih ključnih učesnika i
- procedure praćenja sprovodenja podrške detetu i procena ostvarenih rezultata.

Kreirani su resursi dostupni kao publikacija sa pratećim kompakt-diskom i internet stranice na veb-sajtovima <http://www.inkluzija.org/> i <http://cipcentar.org>.

Resursi obuhvataju:

- preporeuke *Kako se pripremiti za polazak deteta u prvi razred* i *Kako se pripremiti za polazak deteta u peti razred*, koje se odnose na dete, roditelje i ustanovu;
- dokumentaciju: upitnik za roditelje za prikupljanje informacija o detetu, formular za analizu prepreka potpunom uključivanju deteta i izradu plana njihovog prevazilaženja, formular za izradu individualizovanog plana podrške detetu pri prelasku na viši nivo obrazovanja;
- podsetnik o različitim segmentima obrazovno-vaspitnog procesa o kojima treba razmišljati i prilagođavati ih, kako bi deca sa teškoćama mogla ravnopravno da učestvuju u procesu obrazovanja;
- primere dobre tranzicione prakse (19);
- priručnik sa odgovorima na 70 pitanja nastavnika iz prakse – *Saveti iz prakse*;
- listu nastavnih sredstava i opreme kojom se podržavaju razvoj i obrazovanje dece sa teškoćama.

KONTEKST

1.1. Nacionalni kontekst

U Republici Srbiji je uspostavljen zakonski okvir kojim se garantuju jednakopravno pravo i pristup kvalitetnom obrazovanju svakom detetu bez obzira na lične karakteristike i poreklo; kojim se razvija sistem dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške detetu; kojim se podstiče podizanje kompetencija zaposlenih u obrazovanju i pružaju različiti vidovi stručne podrške nastavnom kadru.

U različitim istraživanjima¹⁰ dokumentuje se napredak, ali se ukazuje i na to da postoji raskorak između politika i njihovog sprovođenja u praksi: da postoji neravnopravnost u obrazovanju, da se ne reaguje na različite oblike diskriminacije, da je učeće dece i roditelja nedovoljno, da je kvalitet obrazovanja neujednačen, da deca ne dobijaju adekvatnu podršku, da postoji otpor dela nastavnog kadra i da inkluzivno obrazovanje često zavisi od volje pojedinaca.

Možemo zaključiti da neka deca uživaju blagodeti kvalitetnog obrazovanja i punu podršku odraslih i vršnjaka, dok još uvek značajan broj dece nema adekvatne uslove za obrazovanje i školovanje ili još nije ni uključen u obrazovni proces.

10 Radó, P. & Lazetic, P. (2010): *Rapid Assessment of the Implementation of Inclusive Education in Serbia* (izveštaj za UNICEF);

Istraživanje *Obrazovna, zdravstvena i socijalna podrška deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – analiza novog koncepta i njegove primene u tri sredine* (<http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavastvo-cip-centra/ostale-publikacije>);

Unapređenje inkluzije i kvaliteta u obrazovanju u jugoistočnoj Evropi (<http://site.cep.edu.rs/vesti/unapre%C4%91enje-inkluzije-i-kvaliteta-u-obrazovanju-u-jugoisto%C4%8Dnoj-evropi-0>;

Građansko društvo za inkluzivno obrazovanje – obrazovanje po meri dece (<http://www.oknis.org.rs/obrazovanje-po-meri-dece/?p=148> i <http://www.velikimali.org/>);

Sklonjeni i zaboravljeni – segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji, (<http://www.mdri-s.org/publikacije/>).

Opšta nacionalna regulativa

Zanimljiv je put razvoja legislativnog okvira. Ključni zakon koji uvodi inkluzivnost obrazovanja – ZOSOV i podzakonski akti koji uređuju njegovu implementaciju doneti su nekoliko godina pre donošenja strateškog dokumenta kojim se utvrđuju osnovni pravci razvoja obrazovanja i usklađenost različitih nivoa obrazovanja. Zakon o osnovnom obrazovanju i Zakon o srednjem obrazovanju ne samo da još uvek nisu uskladeni sa ZOSOV, nego su i u mnogo čemu u suprotnosti i sa njim i sa podzakonskim aktima koji su iz njega proizašli.

Postojeće zakone i podzakonske akte treba poboljšati i doneti nove jer nisu međusobno usaglašeni i postoje mnoge nejasnoće u primeni velikog broja njihovih odredaba. Takođe, neophodno je nastaviti dalje usklađivanje zakonske regulative sa evropskim standardima.

Ustavom Republike Srbije¹¹ (2006) garantuje se pravo na obrazovanje, proklamuje načelo jednakosti i izričito zabranjuje diskriminacija po bilo kom osnovu.

Zakonom o zabrani diskriminacije¹² (2009) zabranjena je diskriminacija po bilo kom osnovu i uvedena je institucija poverenika za zaštitu ravnopravnosti¹³, koji je samostalan i nezavisran državni organ nadležan za zaštitu od diskriminacije i zaštitu ravnopravnosti.

Uspostavljena je institucija poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti¹⁴, kao nezavisnog tela u skladu sa *Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti* (2009)¹⁵ i *Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja*¹⁶.

Nacionalni plan akcije za decu¹⁷ (2004), u kome se definiše opšta politika zemlje prema deci za period do 2015. godine, zasnovan je na ratifikovanim dokumentima Ujedinjenih nacija, kao što su *Konvencija*

11 http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php

12 <http://www.parlament.gov.rs>

13 <http://www.ravnopravnost.gov.rs>

14 <http://www.propisi.com/zakon-o-zastiti-podataka-o-ljnosti.html>

15 <http://www.poverenik.rs>

16 http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_slobodnom_pristupu_informacijama_od_javnog_znacaja.html

17 http://www.cipcentar.org/i_roditelji_se_pitaju/PDF/strategija/Nacionalni%20plan%20za%20decu.pdf

UN o pravima deteta¹⁸, Milenijumski ciljevi razvoja¹⁹ i Svet po meri deteta²⁰.

Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja²¹, odnosno Milenijumskim ciljem razvoja 2, predviđeno je da svi dečaci i devojčice završe osnovno obrazovanje do 2015, da se podigne kvalitet obrazovanja koje deca dobijaju u obrazovnim i vaspitnim ustanovama i da se uspostave dodatne baze podataka za praćenje i evaluaciju ostvarivanja nacionalnog cilja i zadatka.

Nacionalna regulativa kojom je uređen obrazovni sistem

*Strategijom razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020*²² (2012) utvrđeno je da je „misija sistema obrazovanja u Srbiji u 21. veku da osigura osnovni temelj života i razvoja svakog pojedinca, društva i države zasnovanog na znanju”. Kao osnovno strateško opredeljenje u obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, osoba sa teškoćama u učenju i osoba iz defavorizovanih sredina i socijalnih grupa navodi se inkluzivni pristup, kojim se obezbeđuje poštovanje njihovih prava i omogućava socijalnu inkluziju.

Usvajanjem *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*²³ – ZOSOV (2009), kao krovnog zakona u douniverzitetskom obrazovanju, i podzakonskih akata kojima se uređuje njegova implementacija, prvi put su postavljeni jasni osnovi za inkluzivno obrazovanje. Tim zakonom se jasno precizira da su svi građani jednakim pravima na obrazovanje i vaspitanje, zabranjuju se diskriminacija, nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje deteta i definišu kaznene mere za povredu prava deteta, obezbeđuju se preduslovi za nesegregisano uključivanje dece u obrazovanje i kontinuirano školovanje, produžava se obavezni i besplatni Pripremni predškolski program na devet meseci, olakšava se upis dece iz socijalno osetljivih grupa, uređuje se inkluzivni pristup i predviđaju mehanizmi podrške za decu

18 http://www.unicef.org-serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima%281%29.pdf

19 http://www.inkluzija.gov.rs/?page_id=1597

20 http://www.inkluzija.org/biblioteka/svetpomeridece_ceo.pdf

21 <http://www.prsp.gov.rs/download/MDG%20Serbia%2006%20SRPSKI%5B1%5D.pdf>

22 <http://www.mpn.gov.rs>

23 ZOSOV je donet 2009, delimično je izmenjen 2011, a 2013. godine je u procesu novih izmena.

<http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/504-zakon-o-osnovama-sistema-obrazovanja>

i nastavno osoblje, uvode se opšti i posebni ishodi i standardi obrazovanja, podržava se učešće dece i roditelja.

Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju²⁴ (2010) deci iz osetljivih grupa dat je prioritet pri upisu u predškolske ustanove, a omogućena je i realizacija posebnih, specijalizovanih i preuzetih (alternativnih) programa.

Zakonom o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima²⁵ (2009) propisani su standardi kvaliteta udžbenika i zabranjen je svaki vid sadržaja kojim se vrši diskriminacija. Zakon utvrđuje pravo učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na udžbenik u formatu koji odgovara njegovim obrazovnim potrebama.

Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku²⁶ uređeni su uslovi za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške detetu i učeniku i sastav i način rada interresorne komisije (IRK) koja procenjuje potrebe deteta i predlaže individualni plan podrške detetu.

Pravilnikom o bližim uslovima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan (IOP), njegovu primenu i vrednovanje²⁷ propisana su bliža uputstva za utvrđivanje prava na IOP, njegovu primenu i vrednovanje, s ciljem da se dete optimalno uključi u redovan obrazovno-vaspitni rad, da se omogući njegovo napredovanje i osamostavljanje u vršnjačkom kolektivu, kao i uputstva za IOP za učenike sa izuzetnim sposobnostima.

Pravilnikom o ocenjivanju učenika u osnovnom obrazovanju i vaspitanju²⁸ (2009, 2011) uređeno je da se učenici kojima se pruža dodatna podrška u obrazovanju ocenjuju na osnovu ostvarenosti ciljeva i standarda postignuća u savladavanju individualnog obrazovnog plana.

24 <http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/507-zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju>

25 <http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/510-zakon-o-udzbenicima-i-drugim-nastavnim-sredstvima>

26 http://www.mpn.gov.rs/propisi/dokumenti/propis-214-Pravilnik-dodatna_podrska_detetu_i_učeniku.doc

27 http://www.mpn.gov.rs/propisi/dokumenti/propis-216-Pravilnik_blizi_uslovi_individualni_obrazovni_plan.doc

28 http://www.mpn.gov.rs/userfiles/propisi/pravilnici_obrazovanje/Pravilnik_o_ocenjivanju_osnovno.doc

Srbija je ratifikovala relevantne dokumente Ujedinjenih nacija koji su značajni za promovisanje i uspostavljanje jednakog prava za svako dete, uključujući i pravo na jednako dostupno i jednakokvalitetno obrazovanje: u *Konvenciji o pravima deteta Ujedinjenih nacija*²⁹ (1989) definisana su i prava deteta sa smetnjama u razvoju na dostojanstven i kvalitetan život, individualni razvoj i društvenu inkluziju. Dete sa smetnjama u razvoju ima pravo i na posebnu adekvatnu brigu i pomoć, koja, između ostalog, treba da mu obezbedi pristup obrazovnom sistemu i sticanje obrazovanja (čl. 23). Države potpisnice *Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom*³⁰ (2006) imaju obavezu da obezbede inkluzivni sistem obrazovanja kao način otvarivanja prava na obrazovanje bez diskriminacije, sa ciljem da osobama sa invaliditetom omoguće da ostvare pun ljudski potencijal, razvoj umnih i fizičkih sposobnosti i učešće u društvu (čl. 24).

Obrazovni sistem

Obrazovni sistem obuhvata predškolsko, osnovnoškolsko, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje. Ustanove na svim ovim nivoima mogu biti državne i privatne, a broj privatnih je veoma mali.

Obavezno obrazovanje počinje sa 5,5 godina sa predškolskim pripremni programom (PPP) koji traje najmanje devet meseci. Deca koja počinju predškolske ustanove (mogu se upisati kada napune šest meseci) nastavljaju ovaj program u svojim grupama, a druga se upisuju direktno iz porodice. PPP je program predškolske ustanove³¹, a može se realizovati i u zgradi škole.

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno i traje osam godina; u prva četiri razreda nastava je organizovana razredno, a od petog do osmog razreda predmetno.³²

Prema podacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR) iz 2011, u Srbiji radi 159 državnih i 60 predškolskih ustanova,

29 http://www.unicef.org-serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima%281%29.pdf

30 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, <http://www.parlament.gov.rs>

31 Svaka opština i grad imaju jednu predškolsku ustanovu koja ima više objekata – vrtića. Osnivač je lokalna uprava.

32 Srednje obrazovanje nije obavezno ali je besplatno i traje dve, tri ili četiri godine, zavisno od profila za koji se dete školuje.

1.200 državnih i četiri privatne osnovne škole, 500 državnih i 21 privatna srednja škola.³³

Obrazovanje učenika sa teškoćama odvija se u takozvanim „specijalnim“ školama u kojima je rad organizovan prema tipu smetnji koje deca imaju. Postoji ukupno 48 takvih škola, od kojih je 19 osnovnih, 28 su škole za osnovno i srednje obrazovanje (u nekoliko takvih škola organizovane su i predškolske grupe), i jedna srednja škola. Planirana je i započeta reforma ovih škola, od koji će neke prerastati u resurs centre za „redovne škole“. Od usvajanja ZOSOV 2009. godine, u „specijalna odeljenja“ „redovnih škola“ ne mogu se upisivati deca, a deca koja su se u njima zatekla završiće svoje školovanje.

1.2. Obrazovne ustanove uključene u istraživanje

Na osnovu istraživanja sprovedenog u okviru ovog projekta sagledano je stanje u uzorku predškolskih ustanova i osnovnih škola. Nalazi su predstavljeni u trećem poglavlju – *Istraživanje mehanizama podrške deci tokom perioda tranzicije*.

Karakteristike PU u uzorku³⁴: 15 PU (za dve nema podataka) ima 199 vrtića (objekata) u 43 mesta; 2.127 zaposlenih vaspitača i 70 psihologa i pedagoga iz PU. U školskoj 2009–2010. godini vaspitno-obrazovni rad sa 39.783 deteta organizovan je u 1.774 grupe. Tih 15 PU pohađalo je 377 dece sa teškoćama, što je činilo 0,95% ukupnog broja dece. Od toga, 39 dece pohađalo je pet razvojnih grupa za decu sa teškoćama, dok su ostala bila u „redovnim“ grupama. Deca iz 12 PU odlaze u 205 različitih osnovnih škola, dok za pet PU nema podataka.

Karakteristike OŠ u uzorku³⁵: u 14 OŠ u uzorku (za dve nema podataka) zaposленo je 868 nastavnika, psihologa i pedagoga. Deca dolaze iz 31 vrtića (objekta) u matične škole, a iz četiri vrtića u izdvojena odeljenja (za šest OŠ nema podataka). Za učenike devet škola nastava se organizuje samo u matičnoj školi, dok pet škola ima izdvojena odeljenja. Jedanaest

33 Osoblje i opremu „redovnih“ škola finansira MPNTR, dok je za održavanje škola i obuku stručnog kadra zadužena lokalna samouprava. Osoblje predškolskih ustanova koje radi na obaveznom pripremnom predškolskom programu plaća MPNTR, dok ostalo osoblje i troškove funkcionsanja ustanove pokriva lokalna samouprava.

34 Prema izjavama psihologa, pedagoga i direktora.

35 Prema izjavama psihologa, pedagoga i direktora.

Škola ima praksu da u višim razredima zadrži ista odeljenja kao u četvrtom razredu, tri škole formiraju nova odeljenja od svih učenika koji polaze u peti razred, a jedna OŠ decu iz područnog odeljenja raspoređuje u već postojeća odeljenja u matičnoj školi. Školske 2009–2010. godine 9.993 učenika su pohađala 14 OŠ u uzorku. Prema iskazima psihologa, pedagoških i direktora, te škole je pohađao 271 učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (što čini 2,7% ukupnog broja učenika). Petoro dece je pohađalo specijalno odeljenje (od prvog do osmog razreda), a ostala deca su bila u redovnim odeljenjima.

Deset PU (59%) i 10 OŠ (63%) učestvovalo je u projektima kojima se podstiče inkluzivno obrazovanje.

Pedeset jedan odsto ispitanih vaspitača, nastavnika razredne nastave (NRN) i nastavnika predmetne nastave (NPN) pohađao je relevantnu obuku za primenu inkluzivnog obrazovanja, a 75% je u svojoj grupi/odeljenju imalo jedno ili više dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Od svih ispitanih vaspitača, NRN i NPN, njih 35% je učestvovalo u nekom od projekata za razvijanje inkluzivnog obrazovanja.

1.3. Obrazovne ustanove uključene u razvijanje i isprobavanje modela tranzicije

U razvijanju i isprobavanju modela podrške deci učestvovali su zapošljeni u tri predškolske ustanove i 11 osnovnih škola: u Subotici (PU „Naša radost”, OŠ „Sonja Marinković”, OŠ „Jovan Mikić”, OŠ „Miloš Crnjanski” i OŠ „Ivan Milutinović”); u Vranju (PU „Naše dete”, OŠ „Dositej Obradović”, OŠ „Jovan Jovanović Zmaj”, OŠ „Radoje Domanović”, OŠ „Svetozar Marković”, OŠ „Branko Radičević” i OŠ „Bora Stanković”), i u Smederevu (PU „Naša radost” i OŠ „Branislav Nušić”).

U izboru ustanova pošli smo od PU uključenih u istraživanje i izabrali tri koje pohađa najveći broj dece sa teškoćama i koje su želele da razvijaju svoju inkluzivnu praksu, a zatim su uključene škole koju će upisati deca sa teškoćama u pomenutim gradovima. Detaljniji opis PU dat je u Prilogu 13.

Predškolska ustanova „Naša radost” iz Subotice ima dugogodišnje iskustvo u primeni „inkluzivnog programa”, koji je razvijala uz podršku *Save the Children*, izgrađen kontakt sa OŠ i procedure za podršku detetu sa teškoćama. Prema izjavi stručnih saradnika, imala je osmoro dece sa teškoćama u PPP školske 2010/2011.

Predškolska ustanova „Naše dete“ iz Vranja nema veliko iskustvo u razvijanju inkluzivnog pristupa, ali kontinuirano radi na profesionalnom razvoju svojih zaposlenih, otvorena je za saradnju i ima dobar kontakt sa OŠ. Prema izjavi stručnih saradnika, imala je 12 dece sa teškoćama u PPP školske 2010/2011.

Predškolska ustanova „Naša radost“ iz Smedereva prvi put je uključena u projekat posvećen inkluzivnom obrazovanju. Prema izjavi stručnih saradnika, imala je devetoro dece sa teškoćama u PPP školske 2010/2011.

Jedanaest OŠ koje su se uključile u projekat veoma su različite. Neke imaju specijalna odeljenja u svom sastavu, neke realizuju nastavu na jeziku manjina, neke imaju područna odeljenja u okolnim selima, neke kombinovana odeljenja, neke su velike gradske škole, neke sa malim brojem učenika, ali za većinu je zajedničko da su bez velikog iskustva u razvijanju inkluzivnog obrazovanja i saradnji sa udruženjima građana, osim dve: OŠ „Sonja Marinković“ iz Subotice, koju je MPNTR proglašilo za model školu za inkluzivno obrazovanje, i OŠ „Radoje Domanović“ iz Vranja. Prema izjavama stručnih saradnika, u svih 11 škola ukupan broj dece sa teškoćama u prvom razredu je bio 27, a u petom 17. Detaljniji opis OŠ dat je u Prilogu 14.

**PROJEKAT KARIKA KOJA NEDOSTAJE –
RAZVIJANJE MEHANIZAMA PODRŠKE
DETETU SA TEŠKOĆAMA PRI PRELASKU NA
SLEDEĆI NIVO OBAVEZNOG OBRAZOVANJA
U „REDOVNUM OBRAZOVNOM SISTEMU”**

U ovom poglavlju opisujemo aktivnosti na projektu da bismo prikazali proces razvijanja modela podrške detetu sa teškoćama tokom tranzicionog perioda. Želimo da pružimo informacije o celini procesa koji obuhvata različite nivoe aktivnosti kako u okviru ustanove, tako i u saradnji između ustanova i u porodici deteta.

Projekat je kreirao i sproveo tim CIP – Centra za interaktivnu pedagogiju: Vesna Zlatarović, programska koordinatorka, Milena Mihajlović, izvršna direktorka, i Vuk Jocić, asistent na projektu. Aktivnosti su realizovane u saradnji sa lokalnim koordinatorkama – mentorkama (stručne saradnice iz PU uključenih u projekat: psihološkinje Dijana Kopunović Torma i Marina Stanojević i pedagoškinja Svetlana Radosavljević), članovima i članicama Tima za podršku³⁶. U procesu istraživanja ostvarena je saradnja sa Savezom učitelja Republike Srbije i Savezom udruženja vaspitača Srbije.

Realizacija projekta odvijala se u periodu 2010–2013. godina, uz podršku *Programa za rani razvoj Fondacije za otvoreno društvo* iz Londona (*Early Childhood Programme, Open Society Foundations, London*). Ministarstvo prosvete dalo je pismenu podršku realizaciji projekta.

Opšti cilj projekta bio je doprinos povećanju dostupnosti obrazovanja deci sa teškoćama i obezbeđivanje kontinuiteta njihovog školovanja.

Specifični ciljevi projekta bili su:

- kreiranje i isprobavanje modela podrške deci sa teškoćama kada prelaze iz predškolskog pripremnog programa u prvi razred osnovne škole i iz četvrtog u peti razred osnovne škole (proced ure, aktivnosti i oblici saradnje);

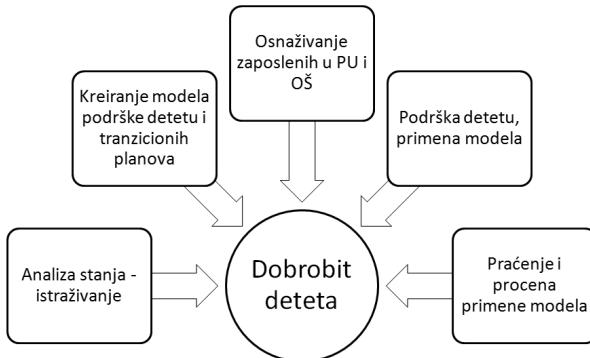
36 Sastav, uloge i način rada Tima za podršku detaljnije je opisan u delu *Stručna podrška*.

- osnaživanje stručnjaka u predškolskim ustanovama i osnovnim školama za podršku deci sa teškoćama u periodu tranzicije na sledeći obrazovni nivo i za primenu kvalitetne prakse usmerene na dete, koja predstavlja oslonac za inkluzivno obrazovanje.

Projektom je podržano obrazovanje 78 dece sa teškoćama³⁷ koja su školske 2010–2011. i 2011–2012. godine pohađala tri PU i 11 OŠ uključenih u projekat. Za 68 dece su izradene analize prepreka potpunom uključivanju i tranzicioni planovi (27 dece je iz PPP polazilo u školu, 25 je bilo u prvom razredu, a 16 u petom razredu), dok je za 10 dece iz ostalih razreda rađena analiza prepreka potpunom učešću. Na osnovu izrađenih planova PU i OŠ su podržane u opremanju, nabavci nastavnih sredstava i druge opreme potrebne deci.

Aktivnosti sprovedene u okviru projekta mogu se grupisati u celine prikazane na slici 1.

Slika 1. Prikaz grupe aktivnosti u okviru projekta

Analiza stanja – istraživanje prakse

Na početku projekta sprovedeno je istraživanje inkluzivne obrazovne prakse i mehanizama podrške deci u periodu tranzicije. Fokus istraživanja bila je podrška koja se pruža deci sa teškoćama koja polaze u školu i prelaze u peti razred osnovne škole.

37 Deca imaju različite vrste teškoća: smetnje sa sluhom, vidom i govorom, mišićnu distrofiju, telesnu invalidnost, intelektualne teškoće, epilepsiju, višestruke smetnje, poremećaj pažnje, problem sa srcem, smetnje iz spektra autizma, probleme u ponašanju, emocionalnu nezrelost.

Istraživanjem su obuhvaćeni zaposleni u 17 PU i 16 OŠ, roditelji 28 dece sa teškoćama i sedam stručnjaka. Analizirana je literatura u kojoj se pominje tranzicija i sugerisano je kako pružiti podršku detetu u tom periodu.

Istraživanje je doprinelo boljem razumevanju izazova sa kojima se sreću deca, ali i ustanove u pružanju podrške detetu da se što bezbolnije i uspešnije prilagode promenama. Nalazi su pružili uvid o uključenosti dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u predškolske ustanove i osnovne škole. Sakupljeni su primjeri koje su roditelji i stručnjaci procenili kao uspešnu tranziciju dece sa teškoćama i na osnovu njih su definisani kriteriji uspešne tranzicije, struktura i sadržaj tranzisionih planova.

Detaljniji pregled istraživanja i nalaza dat je u trećem poglavlju – *Istraživanje mehanizama podrške deci tokom perioda tranzicije*.

Pripremne aktivnosti za početak realizacije projektnih aktivnosti usmerenih na podršku deci u procesu tranzicije

Sa predstvincima izabranih³⁸ PU i OŠ održani su sastanci na kojima su razjašnjena organizaciona i stručna pitanja i potpisani ugovori. Formiran je projektni tim, izabrane su lokalne koordinatorke, pripremljena je dokumentacija i drugo.

Osnaživanje zaposlenih u PU i OŠ

Jačanje profesionalnih kompetencija vaspitača, nastavnika i stručnih saradnika ostvareno je putem obuka, sastanaka, mentorske i podrške putem interneta, uzajamnih poseta predstavnika PU i OŠ, prilikom studijske posete Finskoj, informisanjem o postojećim resursima i kreiranjem novih resursa. Podsticano je povezivanje vaspitača i nastavnika, kao i nastavnika razredne i predmetne nastave u školi.

Obuke (realizovane u sva tri grada)

Povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja primenom individualizovanog pristupa detetu/učeniku – inkluzivno obrazovanje i individualni obrazovni plan – nacionalna obuka za uvođenje inkluzivnog obrazovanja. Sadržaji obuke obuhvataju razumevanje koncepta kvalitetnog obrazovanja za sve i inkluzivnog obrazovanja u užem smislu (uključivanje dece sa teškoćama, izrada pedagoškog profila deteta i individualnog obrazovnog plana).

38 Kriterijumi za selekciju PU i OŠ prikazani su u trećem poglavlju – *Istraživanje mehanizama podrške deci tokom perioda tranzicije*.

*Korak po korak*³⁹ – kvalitetnom obrazovnom praksom ka društvu znanja. Sadržaj i aktivnosti dizajnirani su tako da principe kvalitetne obrazovne prakse usmerene na dete Međunarodne asocijacije „Korak po korak“ (ISSA)⁴⁰ povezuju sa principima razvijanja društva znanja i izmenjenom ulogom vaspitača i nastavnika. Vaspitači i nastavnici podstiču se da preispituju sopstvenu praksu, planiraju primenu novostećenih znanja i lični profesionalni razvoj (akreditovan seminar⁴¹ CIP Centra koji traje tri dana).

Individualizovani pristup u procesu podučavanja i primena portfolija u praćenju napredovanja deteta, zasnovan na metodologiji „korak po korak“, ima cilj da osnaži zaposlene u PU i OŠ za individualizovani pristup u radu sa decom, usmeri ih kako da koriste dečji portfolio u vaspitnom i obrazovnom procesu za dokumentovanje napretka deteta i da uključi dete i porodicu u planiranje obrazovnih ciljeva (akreditovan program⁴² CIP Centra koji traje tri dana).

Četiri jednodnevne obuke osmišljene na osnovu uvida u potrebe učesnika projekta. Sadržaji: upoznavanje i uspostavljanje saradnje; razmena očekivanja i iskustava u radu sa decom sa teškoćama; razumevanje koncepta inkluzivog obrazovanja; pristup u obrazovanju zasnovan na pravima deteta; implikacije medicinskog, odnosno socijalnog modela na uključivanje dece u redovne škole; koncept gotovosti za školu: savremena shvatanja o zrelosti za polazak u školu, upoznavanje sa konceptom spremnih škola; kvalitetna obrazovna praksa usmerena na dete (principi kvalitetne pedagogije ISSA⁴³); obezbeđivanje kontinuiteta: obrazovno-vaspitna praksa

39 Programom „Korak po korak“ promovišu se ideje demokratskog društva, jednako pravo na obrazovanje za svu decu, podrška porodici i učešće lokalne zajednice u pružanju pomoći svakom detetu da iskaže svoj maksimalni potencijal. Program počiva na ideji da deca uče najbolje kada su aktivni učesnici procesa učenja, oharbuje decu da kreativno iskazuju svoje ideje, da pomažu jedni drugima i da razvijaju veštine kritičkog mišljenja. Nositelj programa u Srbiji je CIP Centar koji sprovodi i obuke.

Više informacija na veb-sajtu CIP Centra: <http://cipcentar.org/index.php/nacini-delovanja/korak-po-korak> i na veb-sajtu ISSA http://www.issa.nl/program_early_child.html.

40 International Step by Step Association – ISSA <http://www.issa.nl>

41 <http://cipcentar.org/index.php/obuke/akreditovani-seminari-2012-2013-i-2013-2014>

42 <http://cipcentar.org/index.php/obuke/akreditovani-seminari>

43 Principi kvalitetne pedagogije: interakcije; porodica i zajednica; inkluzija, različitost i demokratske vrednosti; praćenje, procenjivanje i planiranje; strategije podučavanja; okruženje za učenje; profesionalni razvoj.

usmerena na dete kao pristup koji to omogućava; razumevanje tranzicije; povezivanje sa ekološkim modelom razvoja (Bronfrenrener) i ekološkim i dinamičkim modelom tranzicije (Pianta); analiza oblasti života u PU i OŠ i uobičajenih aktivnosti kao mogućih izvora prepreka učešću dece; uključivanja roditelja u inkluzivne timove škola.

Stručna podrška

Formiran je multidisciplinarni Tim za podršku od 13⁴⁴ članova, koji su činili stručnjaci iz obrazovanja (NRN, psiholozi i pedagozi koji su članovi Mreže za podršku inkluzivnom obrazovanju⁴⁵ i/ili treneri CIP Centra za program „Korak po korak“) i specijalni edukatori (somatoped, logoped i dva oligofrenologa različitih specijalizacija, svi sa iskustvom u podršci uključivanju dece sa teškoćama u redovan obrazovni sistem).

Uloga članova Tima za podršku definisana je na sledeći način: savetodavna podrška u izradi tranzisionih planova za pojedinu decu; savetodavna podrška tokom analiziranja prepreka i pravljenja akcionih planova za njihovo prevazilaženje; praćenje i podrška realizaciji tranzisionih planova za decu; pružanje konkretnih saveta i preporuka za rad sa pojedinačnom decom; ukazivanje vaspitačima i nastavnicima na dostupne izvore znanja; uspostavljanje i olakšavanje komunikacije između PU i OŠ, stručnjaka iz drugih ustanova i roditelja; učestvovanje u pripremi ustanove za prijem nove generacije dece.

Ovaj tim je nastavnicima i vaspitačima pružao podršku na dva načina: odgovaranjem na pitanja putem interneta i na stručnim sastancima u ustanovama.

Stručni sastanci u ustanovama bili su posvećeni analiziranju prepreka uključivanju dece i izradi plana njihovog prevazilaženja i tranzisionih planova podrške. Sastancima u OŠ prisustvovali su članovi Tima za podršku (nastavnici razredne nastave, psiholozi i pedagozi, članovi Mreže

44 Milena Ćuković, NRN, Vladica Tošić, NRN, Branka Bešlić, psihološkinja, Gordana Josimov, učiteljica, Sonja Paripović, NRN, Aleksandra Jakšić, somatoped, Jasna Skenderović, logoped, Anika Horvat, oligofrenolog, Olivera Ristić, oligofrenolog, Milja Vujačić, pedagoškinja, Sonja Miladinović, prosvetna savetnica školske uprave Novi Sad, Milanka Pejović, pedagoškinja, Ivana Vukelić, NRN.

45 Mrežu za podršku inkluzivnom obrazovanju čine zaposleni u školama, u Ministarstvu prosvete, Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Zavodu za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, kao i predstavnici nevladinih organizacija. Za svaku školsku upravu imenovan je tim kojem škola može da se obrati i dobije podršku putem elektronske pošte ili telefona (http://www.dils.gov.rs/mp/index.php?page=1&cont_id=20022).

za podršku inkluzivnom obrazovanju). Sastanke u PU vodile su projektne lokalne koordinatorke – mentorke.

Podršku putem interneta pružali su stručnjaci iz PU i OŠ i specijalni edukatori. Podrška se ogledala u odgovaranju na konkretna pitanja nastavnika i vaspitača putem foruma na veb-sajtu www.inkluzija.org ili putem imejlova koji su upućivani stručnim saradnicima. Na svako pitanje odgovarali su specijalni edukator i stručnjak iz PU ili OŠ, svako iz svog ugla. Odgovorima su se podsticali odrasli da u radu polaze od snaga deteta, da razvijaju fleksibilnost vaspitno-obrazovnog sistema i ukazivano im je na različite izvore podrške i zakonsku regulativu. Odgovori na 70 prikupljenih pitanja dostupni su na praćem kompakt-disku kao Prilog 5: *Priručnik Saveti iz prakse* i na forumu pomenutog sajta koji se može naći na adresi <http://www.inkluzija.org/forum/>.

Stručna razmena

U školama je realizovana stručna razmena između NRN i NPN u vezi sa informisanjem o deci i organizacijom nastavnih i vannastavnih aktivnosti. Organizovani su i sastanci između vaspitača i NRN radi razmene podataka o deci i razgovora o efikasnim metodama i oblicima rada koji su primenjivani tokom detetovog boravka u PU.

Tokom posete Savetodavnog odbora i tima Programa za rani razvoj Fondacije za otvoreno društvo iz Londona, organizovana je poseta Subotici, tokom koje su organizovani poseta predškolskoj ustanovi, okrugli stol na kome su predstavljena iskustva na projektu i praksa u obrazovnim ustanovama i radni sastanak sa predstavnicama iz sve tri PU.

Organizovana su tri okrugla stola, po jedan u Subotici, Smederevu i Vranju, na kojima su prikazana iskustva i aktivnosti PU i OŠ uključenih u projekat u vezi sa prelaskom dece na viši nivo obrazovanja i vaspitanja. Razmatrani su: uloge PU, OŠ i roditelja, oblici njihove međusobne saradnje, aspekti pedagoškog kontinuiteta za decu koji treba obezbediti i način na koji se to može postići, kao i promena u razumevanju spremnosti za školu jer se, u svetlu inkluzivnog obrazovanja, sada može govoriti i o spremnosti škole za decu. Skupovi su akreditovani.

Uloga vrtića je da pripremi decu za školu, uloga škole je da pripremi školu za decu.

Stručna saradnica PU,
Vranje

Na okruglom stolu na 60. naučno-stručnom skupu psihologa Srbije 2012., pod nazivom *Karika koja nedostaje – prelazak sa jednog na drugi*

nivo obaveznog obrazovanja i vaspitanja, prikazani su neki rezultati istraživanja i razmatrana su stručna pitanja tranzicije⁴⁶.

Posete

Uzajamne posete: organizovana je poseta predstavnika PU iz Vranja i Smedereva predškolskoj ustanovi u Subotici, kao i poseta predstavnika PU iz Vranja predškolskoj ustanovi u Smederevu tokom kojih su prisustvovali aktivnostima sa decom i nakon toga zajedno sa vaspitačima – domaćinima imali radni sastanak.

U studijskoj poseti Finskoj bilo je 25 osoba, predstavnika PU, OŠ i CIP Centra. Učesnici su imali priliku da se upoznaju sa: karakteristikama finskog obrazovnog sistema, školovanjem i obučavanjem zaposlenih u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju, servisima za podršku školovanju svoj deci, pristupom inkluzivnom obrazovanju, podrškom deci tokom perioda tranzicije, ulogom specijalizovanih škola u inkluzivnom obrazovanju i oblicima saradnje organizacija civilnog društva sa školama i vrtićima. Učesnici iz PU i OŠ o iskustvima sa putovanja izvestili su svoje kolektive.

Finsko iskustvo je za mene bilo predivno, interesantno, na momente bajkovito, svemirski daleko, na momente su stvari i dešavanja u/o finskim školama, koje sam gledao i o kojima sam slušao, bile tako normalne, humane i ljudske... Zadivili su me organizacija, profesionalizam, sistematicnost i posvećenost svih u školi... Podrška deci u učenju i snalaženju (dece i roditelja) višestruka je i vidljiva na svakom koraku, zidu, ormariću, na školskoj klupi i stolici za sedenje, u školskom toaletu, svesci za poruke...

Učitelj, Niš

Kreiranje resursa

Tokom realizacije projekta kreirani su različiti resursi koji se mogu naći kao prilozi na kompakt-disku koji prati ovu publikaciju:

Instrumenti istraživanja: upitnici za PU, OŠ, vaspitače, NRN i NPN, protokoli za fokus grupe sa roditeljima i zaposlenima u PU i OŠ i intervju sa stručnjacima.

46 Razmatrani su koncept pedagoškog kontinuiteta, spremnost škola za decu, tranzicija dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, načini izrade tranzisionih planova, modeli podrške vaspitačima i nastavnicima mentorskim posetama na terenu i putem interneta, prikazani su primeri dobre prakse kad je reč o načinima saradnje između PU i OŠ.

Preporuke: Kako se pripremiti za polazak deteta u prvi razred i Kako se pripremiti za polazak deteta u peti razred, koje se odnose na dete, roditelje i ustanovu.

Dokumentacija: upitnik za roditelje za prikupljanje informacija o detetu; formular za analizu prepreka potpunom uključivanju deteta i izradu plana njihovog prevazilaženja; formular za izradu individualizovanog plana podrške detetu pri prelasku na viši nivo obrazovanja.

Podsetnik o različitim segmentima obrazovno-vaspitnog procesa o kojima treba razmišljati i prilagođavati ih, kako bi deca sa teškoćama mogla ravnopravno da učestvuju u procesu obrazovanja.

Primeri dobre tranzicione prakse (19): devetnaest priča o deci i njihovom školovanju ispričanih na fokus grupama o tranziciji.

Priručnik sa odgovorima na 70 pitanja nastavnika – Saveti iz prakse prati interesovanja i potrebe NRN i NPN⁴⁷. Dokument je u elektronskoj formi prosleđen svim ustanovama u projektu, a dobijene su pozitivne povratne informacije o sadržaju i odgovorima.

Lista nastavnih sredstava i opreme kojom se podržavaju razvoj i obrazovanje dece sa teškoćama.

Kreiranje modela podrške detetu i tranzicionih planova

Napravljeni su upitnici za roditelje radi **snimanja potreba** za podrškom detetu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koje polazi u prvi razred, odnosno peti razred. Upitnike su stručni saradnici PU i OŠ koristili u prelaznim periodima kako bi prikupili podatke i planirali aktivnosti kojima će detetu olakšati tranziciju i pripremiti ustanove za podršku detetu.

Razvijen je dokument za **izradu Tranzicionog plana (TP)**, koji vodi potpunom učešću dece u aktivnostima PU, odnosno OŠ. Taj dokument sadrži uputstva za izradu tranzicionog plana i smernice za analizu prepreka i njihovo prevazilaženje. Napravljene su verzije za PU i za OŠ u formi tabele za akciono planiranje. U TP su nabrojane kategorije za koje treba planirati izradu tranzicionog plana: plan obezbeđivanja kontinuiteta u oblicima i metodama rada na nižem i višem nivou obrazovanja i pripreme vannastavnog i drugog osoblja ustanove koje dolazi u dodir sa detetom, plan informisanja deteta i porodice o novim zahtevima, plan pripreme deteta i porodice za nove zahteve, planiranje izgradnje kapaciteta deteta i porodice za prihvatanje promena, obezbeđivanje mehanizama podrške detetu i po-

47 Kao celoviti priručnik nalazi se na pratećem kompakt-disku ove publikacije, Prilog 5: priručnik *Saveti iz prakse*, na web-sajtu CIP Centra www.cipcentar.org i na forumu na web-sajtu www.inkluzija.org.

rođaci. Date su i oblasti života u PU i OŠ u kojima su otkrivene prepreke za učešće deteta sa teškoćama. Na taj način se dobija plan tranzicije koji se odnosi na instituciju, porodicu i samo dete.

Više o modelu u četvrtom poglavljtu – *Model podrške detetu tokom prelaska na viši nivo obrazovanja*.

Praćenje i procena primene modela

Svi segmenti projekta i primene modela praćeni su i evaluirani.

Aktivnosti realizacije projekta pratili su lokalne koordinatorke – mentorke i Tim za podršku. Učesnici su evaluirali obuku i stručne skupove.

Nacrt preporuka je poslat na komentarisanje aktivistima pokreta osoba sa invaliditetom koji se bave obrazovanjem i roditeljima dece sa teškoćama, a njihove sugestije su uvažene i doprinele su da preporuke budu još jasnije usmerene na uvažavanje prava deteta.

U toku je interna evaluacija efekata projekta u kojoj učestvuju deca, vaspitači, nastavnici, psiholozi i pedagozi i roditelji⁴⁸.

Ovde ćemo prikazati samo **neke rezultate praćenja i procene prime-ne modela**, i to iz ugla stručnih saradnika, psihologa, pedagoga, PU i OŠ, kao i iz ugla dece sa teškoćama u osnovnim školama.

2.1. Šta kažu deca

Stručni saradnici škola intervjuisali su 21 dete sa teškoćama: četiri učenika za koje su 2012/2013. školske godine radili tranzicione planove (dva u prvom, po jedan u trećem i u petom razredu) i 17 učenika za koje su tranzicioni planovi rađeni 2011/2012. školske godine (11 učenika drugog razreda, jedan učenik trećeg razreda i pet učenika šestog razreda). Protokol za intervju sa detetom i Uputstvo za voditelje intervjuja nalazi se u Prilogu 11, a nekoliko primera dečijih intervjuja u Prilogu 12.

Devetnaest od 21 intervjuisanog učenika izjavilo je da voli da ide u školu, jedan delimično, a jedan da ne voli.

Deca u školi vole drugove i druženje, učenje, pisanje, crtanje na tabli, učiteljicu i neke nastavnike, petice, fudbal, učionicu...

„Svida mi se boravak (misli na produženi boravak u školi, prim. aut.), volim i engleski jezik, volim što imam puno drugara, volim kad zvoni zvono.” – S. B., drugi razred, dete sa Daunovim sindromom.

48 Detaljnja analiza efekata primene projekta *Karika koja nedostaje* biće dostupna krajem juna na sajtu CIP Centra.

„Sviđa mi se kad idemo na fizičko, kad me učiteljica pohvali, kad idemo u zoo-vrt, kad svi zajedno stanemo u red, kad učenici pitaju da budemo par.” – N. G., drugi razred, dete sa problemom sa sluhom i otežanim govorom.

„Volim biologiju jer otkrivam neke stvari nove. Interesantno mi je. Radili smo sisare i kičmenjake. Otkrila sam koliko čovek ima žlezda. Volim istoriju. Istorija mi se sviđa jer saznajem o prošlosti. Omiljena lekcija su mi Nemanjići. Saznala sam kada su vladali Srbijom i da je Dušan proširio našu državu a njegov sin to nije uspeo da održi. Njega su zvali Dušan Silni a sina Uroš Nejaki.” – M. G., šesti razred, učenica sa sniženim kognitivnim funkcionalizanjem.

„Da, iz geografije smo pre neki dan bili u meteorološkoj stanici i dopali su mi se merni instrumenti, posebno kišomer. Mnogo volim da učim, o svemu. Posebno volim predmete istoriju, biologiju, geografiju, to mi je zanimljivo, volim kad nastavnici pričaju.” – A. S., peti razred, učenica sa potpunim oštećenjem vida.

2.2. Šta kažu psiholozi i pedagozi PU i OŠ

Prema iskazima psihologa i pedagoga PU i OŠ, iskustvo u analizi prepreka i izradi tranzicionih planova doprinelo je da se:

- za svako dete posebno sagledavaju uslovi i mogućnosti ustanove;
- realnim sagledavanjem naših uslova i mogućnosti stvore uslovi za bolje uključivanje dece;
- svi akteri prvo upoznaju sa preprekama koje postoje i da zatim jedni drugima pruže potrebnu podršku i razumevanje (učitelj, vaspitač, roditelj, psiholog....);
- pažnja usmeri na prepoznavanje i sagledavanje šta dete ima, može, umе;
- dopune instrumenti koji se koriste – ček-lista, skala ponašanja, sociogram, skala razvoja;
- na početku postave smernice koje se kasnije u radu razrade;
- sagledaju mogućnosti za delovanje.

Analiziranjem prepreka za uključivanje deteta u potpunosti se sagledavaju i snage deteta i potreba za podrškom, što kasnije u velikoj meri olakšava i rad na individualizaciji i rad na izradi pedagoškog profila i IOP-a za dete.

Pedagoškinja, Subotica

ISTRAŽIVANJE MEHANIZAMA PODRŠKE DECI TOKOM PERIODA TRANZICIJE

Istraživanje je, 2010. godine, sproveo CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju u saradnji sa Savezom učitelja Republike Srbije i Savezom udruženja vaspitača Srbije, u okviru projekta *Karika koja nedostaje – Razvijanje mehanizama kojima se podržava uspešna tranzicija dece sa teškoćama kroz nivo obrazovanja u „redovnom obrazovnom sistemu”*.

3.1. Cilj, metodologija i uzorak

Cilj ovog kvalitativnog istraživanja bio je da se utvrdi koja vrsta podrške se pruža svoj deci i da li se i kako dodatno podržavaju deca sa teškoćama koja prelaze iz PPP u prvi razred OŠ, kao i iz četvrtog u peti razred OŠ. Želeli smo da sagledamo koje aktivnosti kojima se obezbeđuju uslovi za uspešno prilagođavanje i dobrobit deteta sprovode zaposleni u PU i OŠ i sami roditelji. Tokom istraživanja prikupljena su iskustva koja su zaposleni u PU i OŠ i roditelji procenili kao primere dobre tranzicione prakse.

Kao **period tranzicije** definisano je vreme koje obuhvata nekoliko meseci pre i nakon što dete pređe na sledeći nivo obrazovanja. Fokus istraživanja je bila vertikalna, institucionalna tranzicija jer se upravo u toj oblasti mogu kriti implicitne prepreke za ostvarivanje prava na inkluzivno obrazovanje deteta sa teškoćama.

Metodologija je obuhvatila:

- pregled sadržaja odgovarajuće literature na srpskom jeziku⁴⁹;
- prikupljanje podataka na terenu⁵⁰;

49 Iako je istraživanje trajalo tokom 2010. godine, analizirana je stručna literatura o inkluzivnom obrazovanju objavljena i kasnije, do 2013. godine.

50 Intervjuje i fokus grupe vodili su parovi zaposlenih u PU i OŠ, sa iskustvom u neposrednom radu sa decom i u istraživačkom radu. Istraživači su izabrani u saradnji sa Savezom učitelja Republike Srbije i Savezom udruženja vaspitača Srbije i prošli su odgovarajuću obuku. Instrumenti istraživanja dati su u prilozima 1.1. do 1.6. na pratećem kompakt-disku.

- prigodno konstruisane upitnike (pet formi)⁵¹:
 - PU: upitnik za ustanovu i upitnik za vaspitače;
 - OŠ: upitnik za školu, upitnik za NRN i upitnik za NPN;
- fokus grupe⁵² sa roditeljima i zaposlenima u PU i OŠ o primerima uspešne tranzicije dece;
- individualni polustrukturisani intervjui⁵³ sa stručnjacima različitih profila.

Uzorak

PU i OŠ: u istraživanje je uključeno **17 PU i 16 OŠ**⁵⁴, od kojih su prikupljene informacije putem upitnika za PU i upitnika za OŠ koje su popunili psiholozi, pedagozi i direktori.

Ustanove u uzorku nalaze se u 22 mesta širom Srbije (seoske i grad-ske opštine, mali i veliki gradovi), a njihovim izborom je obuhvaćeno 13 školskih uprava.

Predškolske ustanove u uzorku izabrane su u saradnji sa Savezom udruženja vaspitača Srbije, a osnovne škole u saradnji sa Savezom učitelja Republike Srbije. Osnovni kriterijum za izbor obrazovnih ustanova bio je da imaju praksu inkluzivnog obrazovanja (i učešće bar dela zaposlenih u odgovarajućim obukama i projektima) i upisanu decu sa teškoćama. Ge-

51 Putem upitnika prikupljeni su iskazi zaposlenih u PU i OŠ o inkluzivnoj praksi na nivou ustanove i vaspitne grupe/odeljenja: procena lične kompetencije zaposlenih i njihovo učešće u obukama i projektima čiji je cilj razvijanje inkluzivnog obrazovanja, koja vrsta podrške se pruža deci, koje prepreke su uočene, kakvi planovi postoje za sledeću godinu, sa kim i na koji način sarađuju u procesu tranzicije dece. Učesnici su navodili i na koji način procenjuju da li dete sa kojim rade ima i koju vrstu teškoća.

52 Putem fokus grupe prikupljene su informacije o toku tranzicije sve dece i posebno dece sa teškoćama: procedure, aktivnosti, forme saradnje, uočene prepreke i načini prevazilaženja, dokumentacija. Učesnici su navodili preporuke kako podržati dete da se brzo i bezbolno prilagodi na novo okruženje i kriterijume na osnovu kojih procenjujemo uspešnost tranzicije.

53 Putem intervjua rasvetljavana su pitanja kao što su: sagledavanje procesa tranzicije na osnovu opisa poželjnih aktivnosti i uključenih aktera; planiranje i uspostavljanje mehanizama saradnje između ustanova, lokalne zajednice i organizacija civilnog društva; kompetencije i procedure koje su potrebne da bi se obezbedila uspešna tranzicija deteta; opis ključnih principa uspešne tranzicije dece sa teškoćama u razvoju i invaliditetom iz različitih životnih situacija i okolnosti.

54 Više informacija o ustanovama dato je u pogлављу *Kontekst*. Spisak ustanova koje su učestvovale u istraživanje dat je u Prilogu 2.

ografska distribucija i veličina opštine/grada takođe su uzimani u obzir tokom selekcije.

Zaposleni u PU i OŠ: upitnicima je ispitana **301 osoba**: 185 zaposlenih u OŠ (169 nastavnika, 10 psihologa i pedagoga, tri direktora, a u tri upitnika nisu upisani podaci o tome ko ih je popunio); 116 zaposlenih u PU (99 vaspitača, 10 psihologa i pedagoga, dva direktora, a za pet upitnika nema podataka).

U 28 fokus grupa učestvovalo je jedno dete i 138 odraslih, od čega 32 roditelja deteta sa teškoćama (25 majki i sedam očeva) i 106 stručnjaka (PU: 14 vaspitača i dva saradnika; OŠ: pet direktora, 35 saradnika, 23 NRN, 18 NPN), i devet stručnjaka iz drugih ustanova.

Intervjuisano je sedam stručnjaka koji se na različite načine bave obrazovanjem: rade neposredno sa decom, bave se kreiranjem obrazovnih politika i obrazovanjem nastavnika.⁵⁵

Obrada i prikaz podataka: podaci su obrađeni zbirno po kategorijama učesnika za ceo uzorak.

3.2. Nalazi istraživanja

Tranzicija u dokumentima

Prelazak deteta na viši nivo obrazovanja pominje se u *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (član 3), kao situacija u kojoj posebnu pažnju treba posvetiti tome da se osigura ostvarivanje osnovnih principa obrazovno-vaspitnog sistema⁵⁶. Prema tom zakonu, pokazatelj napredovanja deteta jeste prelazak u sledeći razred, a prelazak iz jedne u drugu školu predstavlja disciplinsku meru koja se primenjuje uz saglasnost roditelja.

U pregledanoj stručnoj literaturi, koja se odnosi na primenu inkluzivnog obrazovanja, pominje se da treba voditi računa o periodu prelaska

55 Intervjuisani su profesori Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (2), kao i stručnjaci iz Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja (1), Zavoda za unapređivanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja (1), specijalnih škola (2) i organizacije Inicijative za inkluziju „Veliki Mali” (1).

56 Ti principi su: jednako pravo i dostupnost obrazovanja i vaspitanja bez diskriminacije; kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje; puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog; usmerenost obrazovanja i vaspitanja na dete i učenika, obrazovanje tokom celog života u skladu sa potrebama i interesovanjima dece, učenika i odraslih; sposobljavanje za rad učenika i odraslih usklađeno sa savremenim zahtevima profesije za koju se pripremaju.

na viši nivo obrazovanja, ali se ne daju konkretnе sugestije na koje načine to učiniti. Ukoliko se i nude neki predlozi, oni su uglavnom fokusirani na pripremu deteta, a ne obrazovne ustanove. U literaturi se pominju različiti tipovi tranzicije: polazak u predškolsku ustanovu, polazak u osnovnu školu, polazak u peti razred OŠ, polazak u srednju školu. Kao tranzicioni periodi pominju se i premeštanje dece iz „redovnog“ u „specijalno“ obrazovanje (što je sada redje) i premeštanje dece iz specijalnog odjeljenja ili specijalne škole u redovni obrazovni sistem (što je veoma retka praksa). Takođe, posebnu specifičnost ima polazak deteta koje je završilo specijalnu osnovnu školu u srednju redovnu školu. Značajni tranzicioni periodi su i upis na visoku školu ili fakultet i osamostaljivanje (zaposlenje i osnivanje porodice).

Spisak pregledane literature i analizu sadržaja o tranziciji možete naći u Prilogu 3.

Inkluzivna praksa i podrška tranziciji dece – analiza stanja u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju

Analiza prikazana u ovom poglavlju zasnovana je na informacijama prikupljenim putem upitnika (301 zaposlenih u 17 PU i 16 OŠ) i na iskazaima stručnjaka koji su intervjuisani (sedam).

Šta kažu stručnjaci o inkluzivnom obrazovanju i podršci deci tokom tranzicije

Odgovori na pitanja o **izazovima i teškoćama** sa kojima se suočavaju deca i njihovi roditelji pri prelasku na sledeći nivo obrazovanja grupisani su u nekoliko kategorija.

- Školski sistem nastoji da uproseči decu, a ne prilagođava se potrebama pojedinačnog deteta. Uočen je parcijalni pristup koji izdvaja decu kojoj je potrebna dodatna podrška. Obrazovni sistem još uvek nema adekvatne odgovore na pitanje kako obrazovati decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – među stručnjacima nema profesionalne saglasnosti. Nema poverenja među profesionalcima koji se bave tom oblašću. Ne prepoznaje se uloga specijalnih edukatora.
- Profesionalci i paraprofesionalci koji su uključeni u podršku deci nedovoljno su obučeni. Zaposleni u obrazovanju imaju predrasude.
- Obrazovne ustanove nisu fizički dostupne. Primenuju se neadekvatni oblici i metode rada. Nedostaju adekvatna nastavna sredstva.

- Nema sistemske podrške i sinhronizovanog delovanja različitih aktivnosti, programa i projekata. Nedovoljna je saradnja između ustanova. Postoji problem u prepoznavanju ili preuzimanju novih uloga pojedinih ustanova i službi.
- Roditelji su fokusirani na ograničenja deteta.
- Iako je PPP obavezan, neka deca ga ne pohađaju.

Šta o inkluzivnom obrazovanju i podršci deci tokom tranzicije kažu zaposleni u PU i OŠ

Kako se u PU i OŠ procenjuje da li dete ima teškoće: više od polovine nastavnog kadra u uzorku oslanja se na dva ili više izvora podataka, među kojima su najčešći iskazi roditelja, nalazi lekara, nalazi komisije za razvrstavanje⁵⁷, informacije od psihologa/pedagoga PU i OŠ i lična procena na osnovu rada sa detetom i praćenja njegovog napredovanja.

Obučenost nastavnog kadra za inkluzivno obrazovanje: 70% nastavnika razredne nastave (NRN) pohađalo je obuke značajne za razvoj inkluzivnog obrazovanja, u odnosu na 42% vaspitača i 42% nastavnika predmetne nastave (NPN).

I vaspitači i nastavnici procenjuju da nisu dovoljno obučeni za inkluzivno obrazovanje.

- Da su potpuno obučeni, procenjuje 3% vaspitača, 3% NRN i 4% NPN.
- Da su delimično obučeni, smatra 39% vaspitača, 74% NRN i 41% NPN.
- Da su nedovoljno obučeni, procenjuje 58% vaspitača, 24% NRN i 54% NPN.

Da je potpuno obučeno za inkluzivno obrazovanje, procenjuje 38% psihologa i pedagoga iz OŠ, u poređenju sa 6% njihovih kolega iz PU. Da su delimično obučeni, veruje 71% psihologa i pedagoga iz PU i 44% iz OŠ. Da su nedovoljno obučeni, smatra 24% psihologa i pedagoga iz PU i 19% iz OŠ.

57 Komisije za razvrstavanje ukinute su 2010. godine donošenjem *Pravilnika o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*, zajedničkog dokumenta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i Ministarstva zdravlja. Pravilnikom se umesto komisija za razvrstavanje uvode interresorne komisije, koje procenjuju potrebe deteta za dodatnom podrškom i kreiraju individualni plan podrške detetu.

Ovi nalazi su očekivani, s obzirom na to da je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja najviše ulagalo u osnaživanje NRN i psihologa i pedagoga OŠ.

Nastavnici i vaspitači procenjuju da im je potrebno više znanja o izradi IOP-a, češća razmena sa kolegama, podrška drugih stručnjaka i literatura sa primerima dobre prakse. Skoro četvrtina ispitanika ne može preciznije da odredi koja vrsta znanja im je potrebna. Dvadeset četiri odsto psihologa i pedagoga iz PU i 13% njihovih kolega iz OŠ smatra da im je potrebno više znanja o pedagoško-instruktivnom radu sa roditeljima. Osam odsto vaspitača, 2% NRN i 0% NPN navodi da im je u ovoj oblasti potrebno dodatno stručno usavršavanje.

Podrška deci sa teškoćama u PU i OŠ

- Da je podrška deci adekvatna i dovoljna⁵⁸, veruje 7% vaspitača i 6% psihologa i pedagoga u PU. To isto navodi i 10% NRN, 22% NPN i 19% psihologa i pedagoga u OŠ.
- Da je podrška deci adekvatna ali nedovoljna⁵⁹, procenjuje oko 70% ispitanika u svakoj kategoriji.
- Da je podrška neadekvatna i nedovoljna⁶⁰, procenjuje 16% vaspitača i 18% psihologa i pedagoga u PU. Takva je procena i 14% NRN, 7% NPN i 13% psihologa i pedagoga u OŠ. Odgovore nije dalo 3% NRN i 4% NPN.

58 Zbog: pravovremene identifikacije, klime u kolektivu kojom se podržava inkluzivno obrazovanje, angažovanja inkluzivnog tima ustanove, stručne pomoći psihologa i pedagoga PU/OŠ, obučenosti nastavnog kadra, uključenosti stručnjaka i asistenata, prostorno-tehničkih uslova, individualizacije nastave, saradnje sa roditeljima, iskustva u radu sa decom sa smetnjama u razvoju, uključenosti dece u život škole...

59 Kao razlozi se navode: nedovoljna metodička obučenost, nedostatak praktičnih znanja, nedostatak pomoći specijalnih edukatora, neadekvatni prostorno-tehnički uslovi, nedovoljna senzibilisanost zaposlenih u PU i OŠ, nedovoljna podrška zaposlenima u PU i OŠ, veliki broj dece u grupi/odeljenju, nedovoljna angažovanost psihologa/pedagoga PU/OŠ, nedovoljna primena i praćenje IOP-a, nedovoljno angažovanje tima za inkluziju.

60 Kao razlozi se navode: nedovoljna primena i praćenje IOP, nedovoljno angažovanje inkluzivnog tima, nedovoljno vremena i motivacije, nedovoljna obučenost kadra, veliki broj dece u grupi/odeljenju, neadekvatni prostorno-tehnički uslovi i materijalni resursi, nedostatak pomoći stručnjaka i podrške, neredovno vođenje dokumentacije.

Praćenje napredovanja dece sa teškoćama u PU i OŠ

Da redovno prati razvoj i napredovanje dece sa teškoćama navelo je 66% vaspitača, 70% NRN i 59% NPN.

Kada je reč o psihologima i pedagozima iz PU, njih 94% je izjavilo da sistematski prati napredovanje dece, a 76% njih koristi instrumente, dok je 88% njihovih kolega iz OŠ navelo da sistematski prati napredovanje dece, a samo njih 38% da koristi neki instrument.

Za praćenje napredovanja dece zaposleni u PU i OŠ koriste: intervjuje, skale procene, ankete, anegdotske i dnevničke beleške, ček-liste, upitnike za proveru znanja, upitnike za roditelje i vaspitače, protokole za sistematsko praćenje, portfolio, dečje produkte, sistematsko posmatranje, razgovor sa roditeljima i članovima tima za izradu IOP-a, sociogram.

Dokumentacija o deci koju vode i čuvaju psiholozi i pedagozi PU i OŠ: portfolio-dosije o detetu vodi 59% psihologa i pedagoga iz PU i 69% iz OŠ, a dnevnik rada/radne knjige – dnevnik praćenja napredovanja 24% psihologa i pedagoga iz PU i 38% iz OŠ. Druga dokumentacija koju vode obuhvata različite izveštaje, zapisnike sa nastavničkih i odeljenjskih veća, nalaze stručnjaka i zdravstvenu dokumentaciju deteta.

Privatnost i poverljivost informacija o detetu ispitanici čuvaju na sledeće načine: poštuju etički kodeks profesije i pravilnike ustanove (raspon onih koji su odgovorili u okviru različitih kategorija ispitanika kreće se od 24% do 63%, zavisno od kategorije ispitanika); informacije koriste samo u okviru stručnog tima PU/OŠ za inkluzivno obrazovanje, odnosno tima za individualni obrazovni plan (9%-65%); drugima omogućavaju uvid u neke ali ne i sve informacije o detetu; informacije o detetu iznose drugima po potrebi i uz odobrenje roditelja (1%-29%); u dokumentima i na roditeljskim sastancima deca se pominju anonimno (0%-18%).

Izazovi sa kojima se susreću deca

U upitnicima za PU i OŠ i upitnicima za vaspitače, NRN i NPN, ponuđeno je 13 kategorija prepreka sa kojima se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom mogu susresti pri polasku u školu i pri prelasku iz četvrtog u peti razred. Ispitanici su označili sve kategorije koje smatraju relevantnim i navodili konkretne probleme sa kojima se suočavaju deca u okviru svake od njih. Tih 13 kategorija prepreka poslužilo je kao polazna osnova za dizajniranje sadržaja i strukture tranzisionog plana.

Tabela 1. Izazovi sa kojima se susreću deca pri prelasku iz PPP u prvi razred⁶¹

	Vaspitači		Psiholozi i pedagozi PU		NRN		Psiholozi i pedagozi OŠ	
	SD*	DT**	SD	DT	SD	DT	SD	DT
Prostor u u školi/učionici	56%	63%	29%	53%	41%	68%	44%	63%
Nastavna sredstva	39%	60%	47%	47%	41%	54%	50%	81%
Nastavni program	55%	60%	59%	53%	45%	76%	44%	81%
Metodologija rada	47%	53%	53%	47%	22%	43%	31%	63%
Oblici rada	45%	47%	47%	47%	22%	43%	44%	63%
Zahtevi prema detetu	54%	55%	41%	47%	26%	44%	44%	63%
Odnos nastavnog osoblja prema deci	35%	33%	35%	36%	20%	31%	13%	25%
Odnos nenastavnog osoblja prema deci	25%	23%	24%	41%	13%	29%	/	19%
Odnos vršnjaka	38%	58%	29%	29%	38%	64%	44%	56%
Podrška u učenju	22%	35%	29%	29%	23%	26%	13%	44%
Odnos roditelja	31%	35%	29%	35%	36%	44%	44%	63%
Etos škole	20%	18%	24%	18%	13%	16%	13%	38%
Navike deteta	33%	38%	29%	35%	34%	38%	44%	50%

* SD: sva deca.

** DT: deca sa teškoćama.

Tabela 2. Izazovi sa kojima se susreću deca pri prelasku iz četvrtog u peti razred OŠ⁶²

	NRN		NPN		Psiholozi i pedagozi OŠ	
	SD*	DT**	SD	DT	SD	DT
Prostor u u školi/učionici	25%	28%	38%	56%	19%	63%
Nastavna sredstva	17%	28%	37%	38%	50%	56%
Nastavni program	31%	43%	54%	67%	44%	63%
Metodologija rada	24%	30%	51%	54%	56%	63%
Oblici rada	23%	29%	24%	44%	38%	56%
Zahtevi prema detetu	29%	30%	44%	61%	50%	63%
Odnos nastavnog osoblja prema deci	26%	34%	29%	55%	25%	31%
Odnos nenastavnog osoblja prema deci	7%	18%	17%	27%	50%	38%
Odnos vršnjaka	16%	29%	41%	61%	44%	13%
Podrška u učenju	14%	25%	32%	38%	25%	44%
Odnos roditelja	17%	17%	45%	43%	31%	50%
Etos škole	7%	19%	17%	21%	19%	25%
Navike deteta	11%	17%	30%	44%	31%	44%

*SD: sva deca.

** DT: deca sa teškoćama.

61 Procenat je računat u odnosu na ukupan broj ispitanika u jednoj kategoriji.

62 Procenat je računat u odnosu na ukupan broj ispitanika u jednoj kategoriji.

Podrška deci tokom tranzisionog perioda

Analiza upitnika pokazuje da među vaspitačima i NRN nema većih razlika u pružanju podrške deci koja se prilagođavaju na prvi razred. O prilagođavanju dece na peti razred više brinu NPN od NRN. Psiholozi i pedagozi OŠ u istoj meri brinu o tranziciji dece iz predškolskog programa u prvi razred i iz četvrtog u peti razred.

Procedure i aktivnosti za podršku deci tokom procesa tranzicije iz PPP u prvi razred

Redovno ili povremeno planira podršku za svu decu: 79% vaspitača, 83% NRN, 65% psihologa i pedagoga iz PU i 94% iz OŠ.

Redovno ili povremeno planira podršku za decu sa teškoćama: 64% vaspitača, 70% NRN, 64% psihologa i pedagoga iz PU i 82% iz OŠ.

U PU i OŠ koje planiraju podršku tranziciji dece procedure se navode u različitim dokumentima. Veliki broj učesnika nije odgovorio na ovo pitanje, što ukazuje na to da se tranzicija ne pominje u dokumentima tih ustanova⁶³.

Tabela 3. Dokumenta PU u kojima se planira tranzicija dece

Vrsta dokumenta	Tranzicija SVE DECE	Tranzicija DECE SA TEŠKOĆAMA
Razvojni plan PU	29%	6%
Godišnji plan rada PU	53%	24%
Predškolski program	71%	29%
Pripremni predškolski program	59%	24%
Planovi pedagoškog veća	18%	6%
Planovi vaspitno-obrazovnog veća	18%	6%
Planovi stručnih aktiva (navedite kojih)	18%	/
Plan rada inkluzivnog tima	29%	29%
Planovi aktiva PPP grupa	41%	24%
Bez odgovora	18%	47%

Procedure i aktivnosti za podršku deci tokom procesa tranzicije iz četvrtog u peti razred

Tranziciju za SVU decu planira: u okviru matične škole – 81% OŠ; iz izdvojenog odeljenja u matičnu školu – 38% OŠ; iz/ka drugoj školi – 50%

63 Na pitanje u kojim dokumentima se planiraju aktivnosti za podršku tranzicije sve dece nije dalo odgovor 18% psihologa i pedagoga iz PU i 38% iz OŠ. Na pitanje u kojim dokumentima se planiraju aktivnosti za podršku tranzicije dece sa teškoćama nije dalo odgovor 47% psihologa i pedagoga iz PU i 31% iz OŠ.

OŠ; iz redovnog u specijalno odeljenje – 31%; iz specijalnog u redovno odeljenje – 0%.

Tranziciju za decu sa teškoćama planira: u okviru matične škole – 81% OŠ; iz izdvojenog odeljenja u matičnu školu – 31% OŠ; iz/ka drugoj školi – 50% OŠ; iz redovnog u specijalno odeljenje – 31%; iz specijalnog u redovno odeljenje – 0%.

Tabela 4. Dokumenta OŠ u kojima se planira tranzicija dece

Vrsta dokumenta	Iz PPP u I razred		Iz IV u V razred	
	SVA DECA	DECA SA TEŠKOĆAMA	SVA DECA	DECA SA TEŠKOĆAMA
Školski razvojni plan	31%	25%	25%	25%
Godišnji plan rada škole	56%	50%	56%	50%
Školski program	38%	38%	44%	31%
Planovi stručnih veća od I do IV	44%	31%	38%	25%
Planovi stručnih veća od V do VIII	13%	6%	25%	13%
Planovi nastavničkih veća	38%	25%	31%	31%
Planovi pedagoškog veća	19%	13%	19%	13%
Planovi stručnih aktiva	13%	6%	13%	6%
Plan rada inkluzivnog tima	38%	31%	31%	25%
Planovi razrednih aktiva (kojih)	19%	13%	25%	19%
Bez odgovora	31%	38%	31%	38%

O čemu vode računa vaspitači, NRN, psiholozi i pedagozi iz PU i OŠ kada planiraju podršku deci koja polaze u prvi razred osnovne škole

Više od 50% ispitanika iz svih kategorija označilo je većinu ponuđenih odgovora, što ukazuje na to da prilično ravnomerno vode računa o različitim aspektima pomoći detetu. Ipak, veliki broj ispitanika nije označio nijedan od ponuđenih odgovora niti je naveo neki drugi, što ukazuje na to da oni ne planiraju podršku deci u ovom periodu⁶⁴. Iz odgovora vidimo da se manje pažnje posvećuje emocionalnim i socijalnim aspektima, komunikaciji i atmosferi u školi.

64 Između 13% i 28% ispitanika, zavisno od kategorije, nije dalo odgovor na pitanje o čemu vode računa kada planiraju podršku deci koja polaze u prvi razred osnovne škole.

Tabela 5. O čemu vode računa vaspitači, NRN, NPN, i psiholozi i pedagozi kada planiraju podršku deci koja polaze u prvi razred osnovne škole

	Tranzicija SVE DECE				Tranzicija DECE SA TEŠKOĆAMA			
	V	NRN	PP PU	PP OŠ	V	NRN	PP PU	PP OŠ
Kako prilagoditi prostor (učionice, hodnike, toalet, salu...)	71%	76%	71%	81%	62%	63%	65%	75%
Da li dete koristi pomagalo, koje i kako	71%	74%	53%	69%	67%	61%	59%	75%
Kako prilagoditi načine i oblike rada (kako dete najbolje uči)	69%	76%	71%	75%	65%	62%	71%	69%
Kako prilagoditi program rada (sadržaje)	71%	71%	65%	69%	60%	59%	41%	69%
Koja specifična sredstva nabaviti/ napraviti	64%	72%	59%	63%	56%	61%	59%	69%
Kako razvijati odnose uzajamnog prihvatanja i podrške među decom	62%	52%	47%	38%	64%	67%	53%	69%
Kako stvoriti atmosferu u kojoj se dete dobro oseća (sigurno, zadovoljno, prihvaćeno...)	53%	55%	35%	25%	52%	59%	47%	63%
Kako dete reaguje na uspeh i neuspeh	39%	24%	24%	25%	51%	56%	41%	56%
Kako stvoriti uslove za uspešnu komunikaciju sa detetom	16%	30%	24%	38%	45%	46%	65%	56%
Kako saradivati sa roditeljima	2%	78%	65%	81%	1%	62%	71%	75%
Nešto drugo	1%	3%	0%	6%	0%	5%	0%	6%
Bez odgovora	24%	21%	18%	13%	28%	28%	24%	13%

Saradnja u planiranju i sprovođenju mera podrške tranziciji dece

Zaposleni u PU i OŠ planiraju i sprovode podršku detetu u periodu tranzicije u saradnji sa kolegama iz svoje ustanove, sa kolegama iz PU/OŠ, sa roditeljima deteta i sa stručnjacima iz drugih institucija⁶⁵. Saradnja je usmerena na razmenu informacija o detetu, planiranje i realizovanje aktivnosti, praćenje napredovanja deteta, saradnju sa roditeljima i sl.

3.3. Primeri dobre tranzicione prakse predstavljeni na fokus grupama

Fokus grupe. Primeri dobre prakse prikupljeni su od učesnika 28 fokus grupa, od kojih je svaka bila posvećena jednom detetu, odnosno na-

65 Razvojno savetovalište pri domovima zdravlja, Institut za govornu patologiju, Institut za mentalno zdravlje, centri za socijalni rad, nevladine organizacije, Crveni krst, Ministarstvo unutrašnjih poslova.

činu na koji je bilo pripremano i podržavano tokom perioda tranzicije. U 28 fokus grupa ukupno je učestvovalo 138 odraslih, od kojih su 32 roditelji deteta sa teškoćama, a 104 stručnjaci iz PU i OS. Fokus grupe su realizovane uz saglasnost roditelja, čije je učešće bilo obavezno. Iako je bilo oprečnih stavova, odlučeno je da deca ne učestvuju u radu fokus grupe, osim jedne devojčice, koja je to zahtevala.

Članovi fokus grupe su razgovarali o tranziciji 20 dečaka (13 u mlađim razredima i sedam u starijim razredima) i osam devojčica (sve iz starijih razreda). Rešenja o kategorizaciji imalo je devetoro dece, od kojih je sedmoro bilo u starijim razredima. Prema iskazima roditelja i stručnjaka, deca o čijoj je tranziciji razgovarano imaju različite teškoće: smetnje u intelektualnom razvoju (5), cerebralnu paralizu (4), elemente autizma, autizam (3), govorne teškoće (3), slabovidost (2), oštećenje sluha (2), hipertonija (2), telesnu invalidnost (2), disharmoničan razvoj (2), višestruke smetnje (1). Jedno dete nema smetnje već je došlo iz inostranstva i bilo je u procesu prilagođavanja na nov obrazovni sistem, a za jedno dete nema podataka.

Dobra tranziciona praksa, kako je definisana za potrebe ovog istraživanja, obuhvata akcije, mere i postupke koje preduzima ustanova (predškolska ustanova, škola) u saradnji sa porodicom, a kojima se: obezbeđuje da vrtićka/školska sredina bude za dete bezbedno i podsticajno mesto za učenje i druženje; doprinosi socijalnoj i emotivnoj dobrobiti deteta; utiče na bezbolno prilagođavanje novoj sredini; podstiče razvijanje pozitivnog stava o školi i školovanju; doprinosi uspešnosti u učenju i omogućava kontinuitet obrazovanja (školovanja).

Izabranih 19 primera dobre tranzicione prakse⁶⁶ ima sledeće karakteristike: ostvarena je saradnja različitim aktera, kao najznačajniji faktor koji je doprineo prilagođavanju deteta na novu sredinu i uticao da školovanje bude uspešnije; vidi se da je tranzicija proces koji nekada traje kraće a nekada duže, da svako dete ima svoj sopstveni proces prilagođavanja i kada mu je pružena adekvatna podrška. Roditelji i nastavni kadar su procenili da su ti primeri uspešni, ali da se u njima vide i različiti izazovi i teškoće sa kojima su se susretali dete, nastavnici, psiholozi, pedagozi, rodi-

66 Primeri su iz škola: OŠ „Oslobodinci”, Beograd; OŠ „Sestre Ilić”, Valjevo; OŠ „Mihailo”, Sokobanja; OŠ „Isidora Sekulić”, Pančevo; OŠ „Jovan Popović”, Kragujevac; OŠ „IV kraljevački bataljon”, Kraljevo; OŠ „Branko Radičević”, Vranje; OŠ „Sreten Mladenović Mika”, Niš; OŠ „Sonja Marinković”, Novi Sad; OŠ „Kralj Petar I”, Požarevac; OŠ „Akademik Radomir Lukić”, Miloševac; OŠ „Miroslav Antić”, Čonoplja; OŠ „Slobodan Sekulić”, Užice; OŠ „Aleksa Dejović”, Sevojno, Užice.

telji i vršnjaci. Planirane i sprovedene akcije, mere i postupci bili su usmereni na različite aspekte prilagođavanja sredine i metoda rada u skladu sa procenjenim potrebama deteta.

Primeri⁶⁷ pokazuju da neke obrazovne ustanove pružaju sistematičnu podršku učenicima i nastavnicima da se njihovo nastavno osoblje se stručno usavršava da bi odgovorio specifičnim potrebama pojedinih učenika.

3.4. Preporuke kako olakšati proces tranzicije dece PPP u prvi razred i iz četvrtog u peti razred osnovne škole (na osnovu istraživanja)

Preporuke intervjuisanih stručnjaka

- Neophodno je priznati da su svi tranzicioni periodi stresni. Tranzicija mora biti zakonski regulisana i podržana od lokalne zajednice.
- Tranzicija mora biti planirana. Pre planiranja dete treba upoznati i prikupiti informacije od svih osoba koje su važne za dete kako bi se sagledalo njegovo/njeno ponašanje u različitim kontekstima. Proces procene potreba deteta i planiranje podrške obuhvataju: procenu potreba deteta zasnovanu na njenim/njegovim kapacitetima; procenu posebnih prilagođavanja koja su detetu potrebna; pedagoški profil deteta koji daje potpun opis njegove/ njene obrazovne situacije; različite informacije o detetu, porodici i ustanovi; evaluaciju informacija; definisanje ishoda; definisanje aktivnosti; određivanje ko, kada i na koji način realizuje plan.
- Roditelji su važni učesnici, ali i svi drugi koji poznaju dete. Zbog toga je neophodna razmena informacija i na horizontalnom i na vertikalnom nivou. Uloge i odgovornosti treba jasno definisati. Osim toga, treba unaprediti koordinaciju rada svih službi (oblici saradnje, domeni delovanja i praćenje deteta) i iskoristiti sve resurse u zajednici i ustanovi.
- Treba uskladiti nastavne planove i programe između škola, a udžbenike prilagoditi deci/učenicima sa teškoćama (naročito u višim razredima).

67 Osam primera se odnosi na polazak dece u prvi razred, jedanaest na tranziciju u peti razred. Primeri su dostupni na veb-sajtovima CIP Centra <http://cipcentar.org/> i <http://www.inkluzija.org/> i u Prilogu 4 na pratećem kompakt-disku.

- U indikatorima za eksterno vrednovanje kvaliteta rada škole treba definisati i indikatore kojima će biti obuhvaćene različite oblasti ove problematike (podrška detetu, ocenjivanje, individualizovana nastava...).
- Edukacija i uzajamno učenje nastavnog kadra na stručnim skupovima, prilikom studijskih poseta, iz zbirki dobre prakse i sl.

Individualni tranzicioni plan

Intervjuisani stručnjaci smatraju da treba definisati individualni tranzicioni plan da bi se olakšao prelazak deteta na sledeći nivo obrazovanja. Takav plan treba kreirati za svu decu za koju se prave IOP, kao i za decu koja nemaju IOP ili potrebu za podrškom u nastavi, ali imaju dodatne potrebe u tranzicionom periodu koje se odnose na njihovo ponašanje i socijalno prilagođavanje.

Za razliku od IOP-a, u kome se razrađuju ciljevi, zadaci i aktivnosti usmereni na obrazovno postignuće, individualni tranzicioni plan bi bio više usmeren na socijalno funkcionisanje deteta i na to što škola može da uradi da ponašanje deteta u socijalnom kontekstu bude prilagođenije.

Da bi individualni tranzicioni plan zaživeo, potrebne su sledeće procedure: zakonska regulativa i posebni pravilnici, informisana saglasnost svih učesnika u pogledu njihovih uloga i odgovornosti, procena potreba deteta, izrada individualnog tranzicionog plana, realizacija individualnog tranzicionog plana, monitoring, evaluacija uspešnosti primene individualnog tranzicionog plana i adaptacije dece sa teškoćama u razvoju.

U proces kreiranja i sprovođenja individualnog tranzpcionog plana trebalo bi da se uključe svi akteri: deca bi trebalo da budu aktivno uključena u meri u kojoj mogu da razumeju i učestvuju, roditelji bi trebalo da budu uvek uključeni, osim u situacijama kada nije moguće ostvariti saradnju sa njima, svi stručnjaci koji su do tada radili sa detetom i svi oni koji će ubuduće raditi sa detetom, direktor škole; ostali po potrebi, zavisno od konkretnog slučaja – defektolog, psiholog, pedagog, zdravstveni radnik; nenastavno osoblje (školski policajac, tetcice...).

Koji servisi su potrebni⁶⁸: neophodni su multidisciplinarni i višenamenski servisi. Našem sistemu najviše nedostaju servisi koji funkcionišu pri lokalnoj zajednici. Kod nas se obrazovanje odvija u predškolskim i školskim ustanovama, ali nema koordinacije i ne postoji druga ustanova u zajednici kojoj se roditelj može obratiti za institucionalnu pomoć. Osim toga, potrebni su i servisi za profesionalnu orijentaciju učenika sa teškoćama.

68 Na osnovu iskaza intervjuisanih stručnjaka.

Preporuke na osnovu primera dobre tranzicione prakse⁶⁹

U većini primera naglašava se značaj **uključivanja i saradnje** svih značajnih aktera, pre svega roditelja, vaspitača, nastavnika, psihologa, pedagoga i nenastavnog osoblja iz PU i OŠ. Pominju se i lekari, specijalni edukatori i drugi stručnjaci iz specijalizovanih ustanova za brigu o deci. U nekim primerima ističe se značaj roditelja druge dece koji su davali podršku i detetu i nastavniku i uticali na razvijanje pozitivnog stava svoje dece prema drugu/drugarici sa teškoćama. U tranziciji deteta iz PPP u prvi razred ističe se saradnja koja se pre polaska u školu uspostavlja između vaspitača i nastavnika, odnosno vrtića/PU i škole, dok se kod prelaska iz četvrtog u peti razred govori o saradnji nastavnika razredne i predmetne nastave (posebno razrednih starešina). Veliki značaj ima formiranje tima za podršku, čiji članovi zajedno planiraju, prate dete i redovno razmenjuju informacije na sastancima i na druge načine.

U većini primera se naglašava **podrška detetu** u razvijanju osećaja sigurnosti, samostalnosti, samopouzdanja i samopoštovanja. Podrška se detetu daje kada mu je potrebna i kada je samo traži, a treba ga što više osamostaljivati i podsticati da istražuje školsku sredinu. Važna je usmernost na potencijale deteta, od kojih treba poći i razvijati ih. Važni su vera u dete i optimizam odraslih, koji motiviše i dete. Potrebnu emocionalnu podršku i fizičku pomoć detetu daju roditelji koji borave u školi, nastavno i nenastavno osoblje, personalni i pedagoški asistenti. Za opuštanje dece se preporučuje korišćenje vežbi i muzike. Nekim nastavnicima je bilo važno da dete nauče kako da izražava emocije i prepoznaje tuđe. Neki nastavnici su koristili vežbe strpljenja i koncentracije za decu koja imaju probleme sa pažnjom. Podsticanje detetove motivacije za školovanje i razvijanje osećaja uspešnosti javlja se u mnogim primerima.

U primerima se često pominje i **razvijanje pozitivne klime** u odeljenju i školi, a nastavnici koriste različite metode i aktivnosti kojima razvijaju osetljivost sve dece za prepoznavanje i uvažavanje različitosti (na primer, iz programa „Ni crno ni belo“ – program za rad sa decom/mladima, protiv predrasuda, za toleranciju i interkulturnost⁷⁰) i podsticanje uzajamne empatije između deteta sa teškoćama i vršnjaka: podstiču druženje između sve dece u odeljenju, odlaske u kućne posete i na rođendanske proslave; podstiču senzitivizaciju druge dece i roditelja na grupnim i individualnim razgovorima i roditeljskim sastancima; pomažu deci da rešavaju sukobe;

69 Prikupljeni na fokus grupama.

70 Više o programu na: <http://katalog.zuov.rs/Program2012.aspx?katbroj=66&godina=2012/2013>.

podstiču decu da pomažu jedni drugima; uče decu da razumeju različita ponašanja vršnjaka, da ne reaguju na njih i ne imitiraju ih, na primer, dete koje šeta tokom časa; primenjuju takozvane socijalne igre.

Aktivna uloga deteta: u dva primera naglašava se aktivna uloga samog deteta sa teškoćama koje pomaže odraslima da razumeju teškoće sa kojima se suočava i da pronađu načine kako da ga najadekvatnije podrže.

Aktivna uloga roditelja: mada se majke više pominju, i očevi imaju značajnu ulogu u saradnji sa školom i podržavanju deteta. Roditelji borave u školi i prema potrebi daju emocionalnu ili konkretnu pomoć detetu, razgovaraju sa decom o njihovim dilemama, teškoćama i strahovima; razvijaju pozitivan odnos deteta prema školi; pomažu detetu u učenju; prepisuju zadatke i gradivo iz svezaka vršnjaka iz odeljenja; pripremaju dete unapred kako bi moglo da prati gradivo; učestvuju u planiranju IOP-a i sarađuju sa članovima vrtićkog i školskog inkluzivnog tima.

Aktivna uloga vršnjaka takođe je veoma bitna, ne samo zbog razumevanja i tolerancije, već i zbog pružanja konkretne pomoći drugu/drugarici u kretanju, razumevanju pravila, prevođenju, pisantu i sl.

Priprema u školi za polazak deteta sa teškoćama u prvi razred ili prelazak u peti obuhvata različite aktivnosti: posete dece iz PPP školi tokom dužeg vremenskog perioda, što omogućava i deci nastavnicima da se upoznaju, a nastavnicima i da prate dete i njegov razvoj; igre škole u vrtiću; izbor nastavnika koje je senzitivan, spremjan da uči, razvija se i menja svoju praksu; nastavnikove posete vrtiću ili odeljenju dok su deca u mlađim razredima, kako bi upoznao buduće đake. Jedan nastavnik je upoznao dete sa teškoćama sa drugom iz odeljenja koji živi u komšiluku kako bi se pre početka nastave zbližili. Istiće se da je bitno informisanje svih nastavnika o specifičnim mogućnostima, potrebama i ograničenjima deteta. Kao prednosti u periodu prilagođavanje dece ističu se i školski kolektivi u kojima svi nastavnici poznaju svako dete, kao i smeštaj PPP grupe u zgradu škole, jer dete u tom slučaju ne menja sredinu kada podje u prvi razred.

Vođenje dodatne dokumentacije o detetu: mnogo primera pokazuje koliki je značaj vođenja specifične dokumentacije o detetu u PU i OŠ, kao što su pedagoški profil, beleške o razvoju i napredovanju deteta, dnevnički rada sa preduzetim merama i primenjenim metodama i procenom njihovih efekata. Važno je da vaspitači i psiholozi iz predškolske ustanove, nastavnici i stručne službe škole i roditelji razmenjuju beleške i podatke o detetu, što omogućava bolje upoznavanje deteta i adekvatno planiranje rada.

Planiranje obrazovno-vaspitnog rada: kao primer se navodi planiranje podrške tranzicije dece u školu u godišnjem planu rada PU. Za neku

decu u PPP i OŠ rade se IOP, u čemu učestvuje predškolski ili školski tim uz aktivnu ulogu roditelja.

Primena prilagođenih metoda i organizacije: primenjivati metodologiju „korak po korak” koja je usmerena na dete⁷¹; davati detetu jasne instrukcije, koje ono može da razume i na koje može da odgovori; govoriti polako da dete može da čita sa usana nastavnika; najaviti deci kada će biti pitana; omogućiti deci da se sama javе kada su spremna da odgovaraju; ispitivati dete samo usmeno ako ima probleme sa pisanjem ili tražiti pomoć vršnjaka da pišu ono što dete diktira; primenjivati deskriptivno ocenjivanje umesto brojčanog ili kombinovano sa brojčanim i posle prvog razreda; ne davati detetu zadatke koje ne može da ispunи, ne tražiti da koristi sredstva koja ne može da adekvatno upotrebi, ne zadavati aktivnosti koje traže fizičke veštine i predispozicije koje dete nema; podsticati pohađanje dopunske nastave; davati detetu zadatke koje će raditi kod kuće svojim tempom; od petog razreda održavati nastavu u jednoj učionici, ako je u odeljenju dete koje ima teškoće sa kretanjem; podsticati decu da istražuju i sama nalaze odgovore, a ne tražiti od njih da pasivno uče; davati deci jasne instrukcije kako da se ponašaju i šta se od njih očekuje, uspostaviti pravila u odeljenju/ školi i dosledno ih sprovoditi; menjati aktivnosti, prilagođavati ih, činiti nastavu zabavnom, interesantnom i stimulativnom; dopuštati detetu da se tokom časa kreće po učionici, da napusti čas ranije ako ima teškoće sa pažnjom ili kada mu je to potrebno zbog netolerancije na buku i sl.

Uključivanje deteta u vannastavne aktivnosti u školi i van škole kako bi razvijalo svoje potencijale i talente.

Stručna pomoć je potrebna ne samo detetu, već i roditeljima i nastavnicima, i to pomoć psihologa, pedagoga, lekara, specijalnih pedagoga, socijalnih radnika i sl.

Stručno usavršavanje nastavnika: stručni sastanci u školi, predavaњa i treninzi posvećeni temi tranzicije, inkluzije, izradi IOP-a i slično; podrška stručnjaka van PU/OŠ; korišćenje stručne literature.

Postoje i neke **specifične mere podrške**, kao što su odložen upis u školu, prelazak iz „specijalne” u „redovnu” školu, korišćenje štampača na Brajevom pismu.

71 Više informacija na veb-sajtu CIP Centra <http://cipcentar.org/index.php/nacinski-delovanja/korak-po-korak> i na veb-sajtu ISSA http://www.issa.nl/program_early_child.html.

MODEL PODRŠKE DETETU TOKOM PRELASKA NA VIŠI NIVO OBRAZOVANJA

4.1. Inkluzivna praksa, spremne škole i spremno dete

Savremena pedagoška i psihološka misao ukazuju na značaj kvalitetnih nastavnika i *spremnih škola za decu* koje individualizovanim pristupom i primenom raznovrsnih oblika i metoda rada, u saradnji sa lokalnom zajednicom, stvaraju uslove za uspešno školovanje sve dece. Kada se razmatra spremnost deteta za školu, fokus više nisu samo lične karakteristike deteta⁷² već se uzimaju u obzir kapaciteti porodice da podrži obrazovanje deteta, kapaciteti škole da izide u susret različitim potrebama deteta i porodice, kapaciteti lokalne zajednice da različitim servisima podrži dete, porodicu i školu, jer su svi odgovorni za njegovo uspešno obrazovanje.

Spremne škole obezbeđuju neometan prelazak deteta iz kućnog u školsko okruženje, nastoje da obezbede konti-

Spremne škole obezbeđuju neophodnu podršku detetu. Na primer, one se usmeravaju na programe tranzicije, prave veze između predškolskih ustanova i škola i prilagođavaju svoj obrazovni pristup kako bi odgovarao detetu. One imaju profesionalno osoblje i pogodno okruženje za učenje, a osoblje ima pozitivna očekivanja za svu decu.

Spremne škole imaju programe stručnog usavršavanja koji podržavaju profesionalni razvoj nastavnika, prepoznaju važnost prilagođavanja stilova podučavanja tako da odgovaraju detetu i olakšavaju uključivanje roditelja.

Spremne škole su prilagodljive. One ne teže da imaju programe koji su 'jedna veličina za sve'. Štaviše, one se prilagođavaju kako bi pronašle šta je uspešno u individualnim okolnostima. Škole preuzimaju odgovornost zauspeh svakog pojedinog deteta. Imaju jako i jasno vođstvo i sposobnost da odrede i pristupe odgovarajućim resursima.

72 Individualne fizičke, intelektualne, emocionalne, socijalne i jezičke karakteristike deteta, čiji se nivo razvoja procenjivao kao pokazatelj spremnosti za školu, presta-ju da budu presudne za odluku da li će se dete upisati u školu ili ne. Pred sistem obrazovanja i vaspitanja postavlja se zahtev da postane fleksibilan i pronađe od-govarajuće načine da pruži obrazovanje svoj deci.

nuitet između predškolskog i osnovnoškolskog obrazovanja, koriste raznovrsne metode i oblike rada da detetu omoguće da razume složen i uzbudljiv svet u kome živi, posvećene su uspehu svakog deteta, posvećene su uspehu svakog nastavnika i svake odrasle osobe koja stupa u interakciju sa decom tokom školskog dana, šire pristupe u radu sa decom za koje se pokazuje da podstiču povećanje postignuća, razvijaju alternativne usluge i programe kako bi svako dete imalo dobit, okrenute su deci u zajednici, preuzimaju odgovornost za rezultate i imaju jako vođstvo⁷³.

Spremne škole prepoznaju da deci može koristiti podrška izvan škole, uključujući dostupnost adekvatne zdravstvene brige i ishrane, tako da promovišu saradnju između servisa i partnerstvo u učenju.

Ackerman and Barnett (2005) u Dockett, S. 2007, str. 42

Spremne škole koegzistiraju sa spremnim zajednicama. Lokalne zajednice bi trebalo da budu usmerene ka pružanju podrške detetu i porodici i razvijanju raznovrsnih servisa podrške kako bi obezbedile da se prava deteta ostvaruju putem pravičnih usluga dostupnih svakom detetu.

Kako ističe Dockett S. (2007), jedna od osnovnih karakteristika *spremnih škola* jeste posvećenost kontinuitetu. Postoje mnogi načini na koje škole mogu da podrže kontinuitet za decu i porodicu prilikom tranzicije u školu: unapređivanje interakcija i uspostavljanje razumevanja između profesionalaca u obrazovanju, razvijanje programa rada i pristupa učenju i podučavanju⁷⁴ koji su komplementarni, unapređivanje komunikacije uz puno uvažavanje između predškolskog i školskog okruženja, obezbeđivanje kontinuiteta u podršci koja je dostupna deci, interakcije koje se ostvaruju sa decom. Neke aspekti kontinuiteta u podršci detetu koje treba razmotriti u tranzicionim periodima prikazane su na slici 2.

73 Ready Schools: A report of the Goal 1 Ready Schools Resource Group by Rima Shore, *The National Education Goals Panel*, 1998, <http://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/readysch.pdf>

74 To je posebno slučaj kada se u kurikulumu suprotstavljaju „pristup usmeren na dete“ i „didaktički“ pristup i sugerise da se svaki pristup može povezati sa posebnim okruženjem. – Dockett & Perry (2004) i Dockett S. (2007), str. 43

Slika 2. Kontinuitet između nivoa obrazovanja

4.2. Razumevanje tranzisionog perioda

Vrste tranzicije u obaveznom obrazovanju i vaspitanju

Kada razmišljamo o situacijama prelaska na viši obrazovni nivo⁷⁵ obaveznog obrazovanja, lako uočavamo dve markantne tačke: polazak u prvi razred⁷⁶ i prelazak u peti razred:

- dete može da podje u prvi razred OŠ⁷⁷ iz PPP i iz porodice⁷⁸, a

⁷⁵ Institucionalnoj, vertikalnoj tranziciji kroz obrazovni sistem.

⁷⁶ Za decu sa teškoćama često je polazak u obavezni PPP prvi susret sa obrazovnim sistemom.

⁷⁷ Deca u Srbiji u prvi razred polaze sa 6,5 godina.

⁷⁸ Iako je PPP obavezan, neka deca ga još uvek ne pohađaju.

- u peti razred može da pređe iz četvrtog razreda; u istoj školskoj zgradi, iz područne u matičnu školu⁷⁹, iz nepodeljene škole⁸⁰ i iz kombinovanog odeljenja⁸¹ u matičnu školu.

Polazak u predškolsku ustanovu i polazak u srednju školu takođe su značajni, ali se njima nismo bavili zbog ograničenih kapaciteta projekta.

Osim pomenutih, postoje i neke specifične situacije tranzicije, kao što su prelazak iz „malih škola“ u „veliku školu“ u trećem rezredu⁸², ili prelaz iz jedne škole u drugu na istom nivou (disciplinska mera, selidba i drugi privatni razlozi), a za decu sa teškoćama postoji i mogućnost da na istom nivou školovanja pređu iz specijalnih škola u redovne, i obrnuto.

Zbog postojanja tih varijacija, teško je napraviti jednoobrazni tranzicioni plan, već svaka ustanova treba da ga pravi uvažavajući karakteristike konteksta u kojem dete funkcioniše.

Ako se detetu ne obezbedi potrebna podrška, svaka navedena situacija prelaska može postati sistemska implicitna prepreka njegovom/njenom daljem školovanju i ostvarivanju prava na obrazovanje.

S druge strane, sve situacije prelaska na sledeći nivo obrazovanja mogu biti pokazatelj uspešnosti napredovanja deteta ka samostalnom životu.

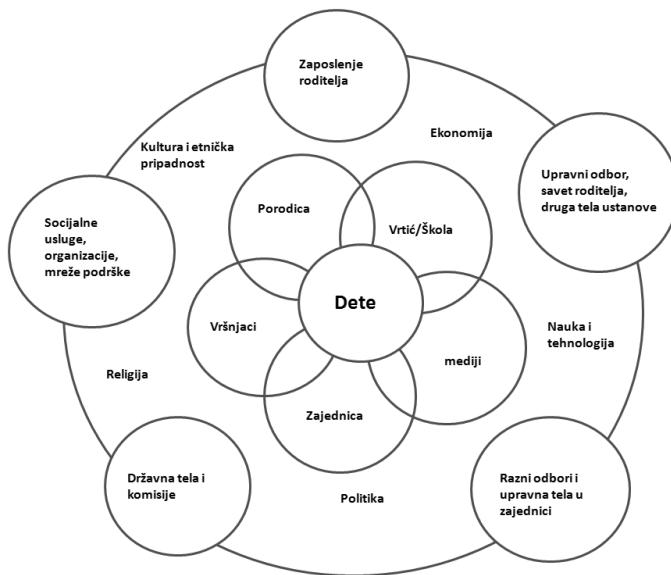
Razumevanje tranzicije

Prelazak na sledeći nivo obrazovanja najčešće se posmatra kao izolovan događaj koji se tiče samo deteta i njegove porodice. Sedamdesetih

- 79 Osim prelaska sa razredne na predmetnu nastavu i svega što ta promena nosi (veći broj nastavnika sa različitim stilovima interakcije i predavanja, veće opterećenje učenika zadacima i zahtevima, raznovrsni sadržaji i predmeti), neke škole imaju običaj da od učenika četvrtog razreda formiraju nova odeljenja u petom razredu. Ako dete prelazi iz područne u centralnu školu, menja mesto, a ako prelazi iz kombinovanih odeljenja, menja i vršnjačko okruženje. U tom periodu se dešavaju i promene na ličnom planu deteta. Za većinu dece započinje period sazrevanja i intenzivnih fizičkih i psiholoških promena sa navršenih 10, 11 godina, što sve govori o tome da je neophodno sagledati situaciju prelaska u skladu sa karakteristikama ustanove, porodice i individualnog razvoja deteta.
- 80 Svi učenici od prvog do četvrtog razreda nastavu imaju u jednoj učionici.
- 81 Kada su u jednom odeljenju učenici dva ili više razreda, najčešće prvi i treći, odnosno drugi i četvrti razreda.
- 82 To je slučaj kada se u jednom školskom dvorištu nalaze dva objekta, pa učenici koji završe treći razred prelaze u „veliku“ školu, gde nastavu pohađaju od četvrtog do osmog razreda. Ovaj prelazak na početku četvrtog razreda je neka vrsta međufaze u odnosu na veliku promenu u petom razredu.

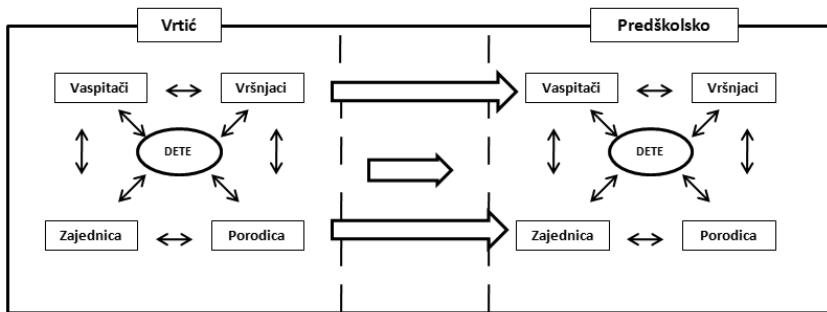
godina prošlog veka, Bronferbrener je ukazao na to da se razvoj deteta dešava u interakciji sa mnogobrojnim sistemima sa kojima dete neposredno dolazi u dodir (porodica, vršnjačka zajednica, vrtić, škola, mediji...), kao i u međusobnim interakcijama predstavnika različitih sistema. Pošto svaki od sistema sa kojima dete dolazi u kontakt funkcioniše u široj društvenoj zajednici u interakciji sa ostalim društvenim sistemima (upravni odbori, politička tela, crkva), na razvoj deteta utiče širi društveni kontekst. Na slici 3. prikazan je pojednostavljeni model razvoja na osnovu Bronferbernerove teorije razvoja.

Slika 3. Prikaz razvoja deteta prema ekološkom modelu Bronferbrenera

U skladu sa takvim shvatanjem razvoja je i razumevanje tranzicije Roberta Piante prikazano na slici 4.

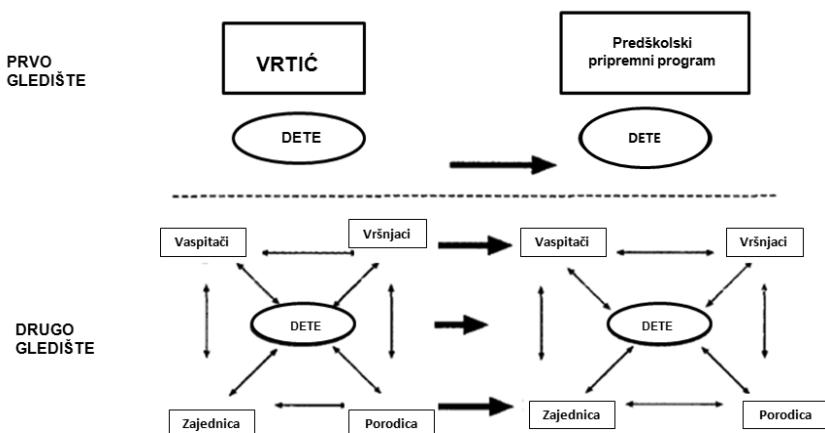
Slika 4. Ekološki i dinamički model tranzicije

Socijalna ekologija tranzicije u školu:
učionice, porodice i deca;
Pjanta R., Riml-Kaufmann S.,
Univerzitet Virdžinija

Model ukazuje na to da se prelazak na viši nivo obrazovanja tiče svih onih sa kojima dete stupa u interakcije: porodice, vršnjaka, vaspitača i zajednice. Svaki od učesnika ima svoje odgovornosti, a sam proces tranzicije nije shvaćen kao jednokratni događaj (na primer, priredba dobrodošlice prilikom polaska u prvi razred), već kao proces koji traje kroz vreme. Na slici 5. prikazana su ova dva suprotna načina razumevanja tranzicionog procesa.

Slika 5. Suprostavljeni pogledi na proces tranzicije

Kao što je na slici prikazano, tranzicija je, s jedne strane, prikazana kao izolovan događaj koji se tiče samo deteta i ustanove, a s druge strane, kao niz događaja tokom dužeg vremenskog perioda u kojima učestvuju svi oni koji su u neposrednom okruženju deteta, samo dete, ustanova i zajednica. Iako se Pianta bavi prelaznim periodima u okviru predškolskog vaspitanja i obrazovanja, smatramo da se ovaj model može primeniti i prilikom polaska u prvi i peti razred OŠ, pa i prilikom polaska u srednju školu.

Kriterijumi uspešne tranzicije

Periodi tranzicije mogu biti stresni, ali ne nužno i sa negativnim posledicama.

Doživljaj lične kompetentnosti i doraslost novim zadacima tokom tranzicionog perioda pozitivno utiču na školska postignuća, emocionalnu i socijalnu dobrobit deteta. S druge strane, ako dete ne može da odgovori na izazove koji se pred njega postavljaju u tom periodu, može doći do zastoja u napredovanju, socijalizaciji, razvijanju samopouzdanja, osećanja lične kompetentnosti i rezultatima učenja.

Optimalna mera izazova, novih i nepoznatih stvari potrebna je detetu kako bi razvijalo sopstvene potencijale. Za vreme tranzicionog perioda, treba obezbediti podršku koja će biti između prezaštićenosti i potpunog prepustanja deteta samom sebi. Kao razvojni podsticaj, važno je obezbediti potreban kontinuitet i diskontinuitet.

Rezultati analize fokus grupe pokazuju da su dobrobit deteta i školske zajednice povezani i da podrška detetu utiče na razvoj škole u celini. Detaljniji prikaz kriterijuma uspešne tranzicije dat je u Prilogu 10.

Podrška deci u periodu tranzicije obuhvata aktivnosti koje odrasli koji se bave detetom u porodici, predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi planiraju i realizuju kako bi detetu olakšali proces prelaska na sledeći nivo obrazovanja. Proces tranzicije utiče na to da li će adaptacija deteta na novu sredinu, zahteve i očekivanja biti lakša ili teža i da li će se uspostaviti osnove za dalje uspešno školovanje. Način na koje PU i OŠ prave veze sa decom, porodicama i zajednicom ukazuje na to da li postoji planirani program aktivnosti za podršku detetu tokom tranzicionog perioda. Takvi programi za pružanje podrške služe povezivanju različitih konteksta u kojima deca žive (Dockett & Perry, 2006; 2007).

U literaturi se razlikuju dva tipa programa: *orientacioni* – koji služi tome da se deca i roditelji informišu i upoznaju sa školom i kako ona funk-

cioniše⁸³, i *individualizovani*, usmeravan individualnim potrebama deteta i porodice u dužem vremenskom periodu tokom koga se prilagođavaju svi uključeni: deca, roditelji, vaspitači i nastavnici (Dockett, S. 2008).

4.3. Model pružanja podrške u periodu tranzicije

Naše određenje tranzicionog perioda i plana

Tranzicioni period smo definisali kao period koji traje nekoliko meseci⁸⁴ pre polaska deteta u prvi, odnosno peti razred i tokom prvog polugodišta prvog, odnosno petog razreda. Kako će se dete prilagoditi na nove uslove, ne sme biti briga samo njegove porodice već i predškolske ustanove, vaspitača, osnovne škole, nastavnika razredne i predmetne nastave, stručnih saradnika PU i OŠ, ali i vršnjaka, rođaka, prijatelja i svih drugih koji su povezani sa detetom⁸⁵.

Tokom tog perioda prave se određeni planovi.

Plan podrške deci i roditeljima na nivou orijentacije pri prelasku iz PPP u prvi razred OŠ, odnosno iz četvrtog u peti razred OŠ, jeste *opšti program aktivnosti* i može biti sastavni deo programa rada ustanove. Organizuju se aktivnosti koje doprinose boljem upoznavanju roditelja i dece sa zahtevima, obavezama i pravima koje imaju na nekom od sledećih nivoa obrazovanja. U njegovoj izradi PU i OŠ međusobno sarađuju ili ga izrađuju samostalno, u skladu sa iznetim potrebama roditelja i dece. Ovaj plan pomaže deci i porodicama da steknu neophodne informacije o tome kako škola funkcioniše.

Tranzicioni plan, kao plan podrške konkretnom detetu i njegovoj porodici, odnosi se na duži vremenski period i obuhvata sticanje potrebnih znanja, planiranje i realizaciju raznih vidova razumnih prilagođavanja⁸⁶

- 83 Obilazak škole, sastanci sa zaposlenima u školi, boravak dece neko vreme u učionici sa drugim učenicima i sl.
- 84 U užem smislu, traje desetak meseci: od proleća do zime kalendarske godine u kojoj dete polazi u školu, odnosno celo drugo polugodište četvrtog razreda i prvo polugodište petog. U širem smislu, počinje i ranije.
- 85 Lični pratilac deteta, ako ga ima, specijalisti različitih profila, vršnjački facilitatori i sl.
- 86 „Razumno prilagođavanje” označava neophodno i adekvatno modifikovanje i uskladivanje, kojim se ne nameće nesrazmerno, odnosno nepotrebno opterećenje, kada je to u konkretnom slučaju potrebno, kako bi se obezbedilo da osobe sa invaliditetom uživaju, odnosno ostvaruju ravnopravno sa drugima sva ljudska prava i osnovne slobode. – *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, član 2, stav 4. Dostupno na: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html.

kako bi se obezbedili optimalni uslovi za uključivanje i napredovanje deteta u školskoj sredini. Ovaj tranzicioni plan predstavlja individualizovanu podršku detetu tokom perioda privikavanja na novu sredinu i nove zahteve. Bitno je da se naglasi da to nije individualni obrazovni plan (IOP), ali može biti njegov deo.

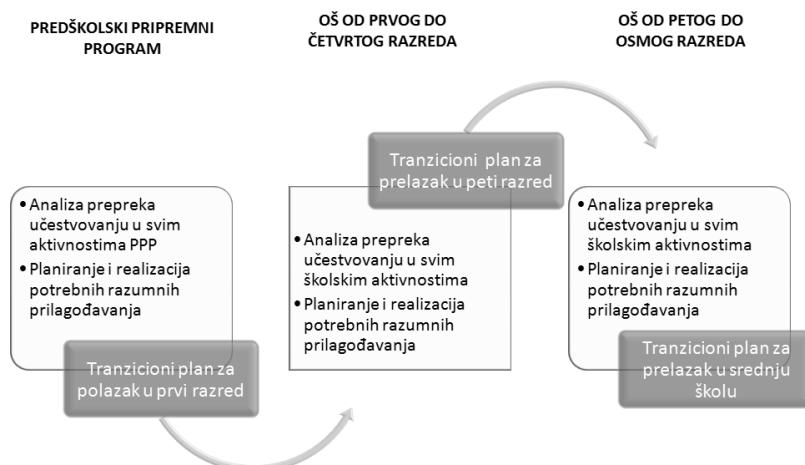
Podrška tokom tranzicionog perioda može se planirati u jedinstvenom dokumentu kojim se definišu aktivnosti i uloge svih aktera, vremenski rokovi, način praćenja realizacije aktivnosti i procena efekata. Moguća forma tog dokumenta prikazana je u poglavlju *Analiza prepreka i izrada tranzicionog plana*.

U skladu sa dogовором svih uključenih i procenom potreba deteta, svaki akter može imati svoj plan aktivnosti bez kreiranja zajedničkog dokumenta. U tom slučaju, nastavno osoblje svoje aktivnosti planira u svojoj redovnoj dokumentaciji.

Akteri i proces

Ilustracija procesa tranzicije i uloge onih koji su pomažu detetu da što bezbolnije prođe kroz period privikavanja na novu sredinu prikazana je na slici 6.

Slika 6. *Tranzicija kroz sistem obrazovanja*

Za planiranje podrške tokom oba tranziciona perioda roditelji treba češće da kontaktiraju sa članovima stručnog tima za inkluzivno obrazovanje (STIO). Na prelasku u *prvi razred* treba organizovati zajedničke sastanke timova iz PU i OŠ, vaspitača i nastavnika razredne nastave, stručnih saradnika obe ustanove. Na prelasku u *peti razred* intenzivira se saradnja nastavnika razredne i predmetne nastave, STIO i tima za pružanje dodatne podrške detetu⁸⁷ ako je bio formiran u nižim razredima. Sastancima mogu prisustvovati i drugi stručnjaci koji rade sa detetom na osnovu predloga i zahteva roditelja.

Ciljevi sastanaka: sagledavanje i analiza mogućih prepreka za potpuno učestvovanje učenika u školskom životu u odnosu na način njegovog funkcionisanja i izrada plana potrebnih prilagođavanja, upoznavanje sa jakim stranama učenika i sa oblastima u kojima mu je potrebna podrška, izrada tranzicionog plana.

Najmanje jedan od tih sastanaka trebalo bi da bude posvećen upoznavanju deteta i NRN, odnosno sa razrednim starešinom, upoznavanju deteta sa školskim prostorom i drugim osobljem.

Važno je da se aktivnosti planiraju i realizuju u dogовору i saradnji, da se prate i procenjuju. Još je **važnije** da planiranje bude usmereno na dobrobit deteta i da njegov ishod bude lako prilagođavanje i uspešno školovanje deteta.

Uključivanje deteta u izradu plana podrške u tranzpcionim periodima

Da bi dete sa teškoćama razvijalo spremnost za preuzimanje odgovornosti za sopstveni život, samostalnost, veštine samozastupanja i iznošenja svog mišljenja, treba mu omogućiti da učestvuje na nekom od sastanaka na kojima se izrađuju planovi podrške za period

Treba porazgovarati pre svega sa samim detetom, da bi u startu naučilo da bude pitano o vlastitom životu i preuzele odgovornost za njega.

Mene moj tata voli više nego bilo koga u svom životu, ali ni dan danas ne razume zbog čega ispadam iz kolica dok pričam i tera me da se ispravim ili me sam podiže usred razgovora ili rečenice, a ja sam oduvek znala zašto padam i da ne funkcionišem na taj način, to ne bih bila ja.

Poštenije je osobi reći: „Prvi put se susrećemo sa nekim ko funkcioniše kao ti, želimo da obezbedimo odgovarajuće uslove

⁸⁷ Direktor ustanove, posle dobijene pismene saglasnosti roditelja, formira ovaj tim kada je potrebno izraditi IOP za dete, član 8., *Pravilnika o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*.

tranzicije. Odrasli, i nastavnici i roditelji, imaju odgovornost da traže predloge od deteta i da čuju njegovo mišljenje o planovima. Voditelj sastanka bi trebalo da omogući da dete i odrasli iznesu svoje mišljenje i ideje uz uzajamno uvažavanje. Razgovor treba usmeravati na traganje za najboljim rešenjem koje omogućava stvaranje potrebnih uslova u ustanovi za uključivanje deteta u različite aktivnosti. O detetu se ne sme razgovarati u trećem licu, kao da ono nije tu.

Kako se aktivnosti tokom tranzicionih perioda tiču i druge dece, i sa njima treba porazgovarati. Deca iz odeljenja (na časovima odeljenskog starešine) i učenički parlament škole mogu osmišljavati i spovoditi različite aktivnosti kojima će podržati vršnjake. Time će se razvijati zajedništvo i deca će preuzimati odgovornost za svoje odluke i njihovu realizaciju.

Mislim da je ovo veoma bitno. Deca iz odeljenja su stalno u kontaktu sa detetom sa teškoćama i zbog toga brže i lakše sa njim uspostave komunikaciju, ali to nije slučaj i sa drugom decom iz škole. Kako dete treba slobodno da se kreće po školi, izlazi na odmore i slično, trebalo bi i sa decom iz drugih odeljenja o tome da se razgovara. Čini mi se da se ovome ne posvećuje dovoljno pažnje, a da je veoma bitno.

Mama učenika četvrtog razreda

Zaštita podataka o detetu

Saradnja i razmena informacija ključni su faktori uspešnog planiranja i pružanja podrške detetu u tranzicionom periodu. Veoma je važno voditi računa o tome koje se informacije o detetu i porodici razmenjuju, na koji način i između koga. I PU i OŠ imaju obavezu da u proces dogovaranja o razmeni informacija i u samu razmenu informacija uključe i roditelje jer su oni zastupnici prava svog deteta. Ukoliko se u PU, odnosno u OŠ, praktiči napredovanje deteta i vodi dokumentacija o njemu – pedagoški profil, portfolio, druga pedagoška dokumentacija i slično, roditelji bi morali da dobiju kopiju kako bi bili informisani o tome šta ova dokumenta sadrže, da budu pitani i uključeni u način predstavljanja informacija o detetu školskom osoblju ili drugim stručnjacima.

rada, uputi nas ili nam reci ko može da nas uputi kako to da postignemo”, umesto raspitivati se kod drugih, makar to bili i članovi porodica.

Profesorka srpskog jezika i književnosti i aktivistkinja pokreta za prava osoba sa invaliditetom

Čuvanje podataka o detetu mora se voditi u skladu sa *Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti*. Iako je donet 2008. godine, on se uglavnom ne poštuje u okviru obrazovnog sistema, kao ni u radu interresornih komisija. Ukoliko postoje nedoumice u vezi sa tim kako voditi dokumentaciju o detetu uz zaštitu njegovih ličnih podataka, treba kontaktirati sa kancelarijom Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti⁸⁸.

4.4. Uloge zaposlenih u predškolskim ustanovama i osnovnim školama

Svi odrasli koji brinu o detetu trebalo bi da se okupljaju radi zajedničkog usaglašenog delovanja sa ciljem pružanja podrške detetu. Takođe, oni jedni drugima mogu da pomažu i međusobno se osnažuju. Zaposleni u PU, OŠ i drugi stručnjaci trebalo bi da pružaju podršku porodici, a roditelji i drugi stručnjaci trebalo bi da pružaju podršku školi da na najbolji način izide u susret obrazovnim potrebama deteta.

Stručni tim za inkluzivno obrazovanje (STIO): analizira prepreke za potpuno uključivanje deteta u vrtićku/školsku zajednicu, planira i realizuje aktivnosti na nivou ustanove za smanjivanje i prevazilaženje prepreka, pravi tranzicioni plan za dete u saradnji sa timom za pružanje dodatne podrške detetu⁸⁹ (tim za DPD), ukoliko je formiran za dete.

Kada je reč o uključivanju dece sa teškoćama u sistem obrazovanja, STIO predškolske ustanove treba da:

- analizira prepreke uključivanju deteta i pravi plan njihovog prevazilaženja u okviru ustanove i za konkretnе vrtiće, radi na formiranju pozitivnih stavova vaspitača o uključivanju deteta i otklanjanju postojećih fizičkih, komunikacionih i drugih prepreka;
- inicira, zajedno sa porodicom, izradu tranzisionog plana za uspešno uključivanje deteta u prvi razred osnovne škole.

88 Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti je samostalan državni organ, nezavisan u vršenju svoje nadležnosti, koji štiti ostvarivanje prava regulisanih Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.

Više informacija na <http://www.poverenik.rs/sr/ovlascenja-poverenika-di.html>
Zakoni su dostupni na <http://www.poverenik.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html>

89 „Tim za pružanje dodatne podrške detetu” definisan je u *Pravilniku o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*, ali se ustalila praksa da se on naziva „tim za IOP”.

Stručni tim za inkluzivno obrazovanje OŠ treba da:

- planski i sistematski radi na uključivanju deteta sa teškoćama u celokupan život škole, podstičući formiranje pozitivne klime, sticanje potrebnih informacija i znanja svih aktera;
- radi na prevazilaženju fizičkih, komunikacionih i drugih prepreka u odnosu na celinu škole;
- radi na obezbeđivanju kontinuiteta za dete u oblicima, metoda-ma, načinima rada između vaspitača i nastavnika razredne na-stave, kao i između nastavnika razredne i predmetne nastave.

Stručni saradnici: iniciraju i ostvaruju kontakte sa zaposlenima u drugim ustanovama, sa udruženjima sa lokalnom samoupravom; informišu porodice, vaspitače i nastavnike o planiranim aktivnostima na podršci deci u tranzisionim periodima; povezuju decu, roditelje, vaspitače i nastavnike; planiraju podršku za decu tokom tranzisionog perioda; organizuju saradnju sa decom i porodicama, vaspitačima i nastavnicima u analizi prepreka i usmeravaju taj proces; prate proces pružanja podrške i realizacije tranzisionih planova.

Vaspitači i nastavnici razredne nastave: na stručnim sastancima razmenjuju iskustva o metodama, oblicima rada, didaktičkim sredstvima i o preduzetim prilagođavanjima na osnovu stečenog iskustva; pružaju podršku deci, roditeljima i nastavnicima predmetne nastave tokom tranzisionog perioda; sarađuju sa decom i porodicama u analizi prepreka.

Vaspitači koji rade PPP ostvaruju kontakt sa porodicama i decom sa teškoćama na samom početku obaveznog obrazovanja. Oni utiču na stvaranje prvih utisaka deteta i porodice o tome da li su dobrodošli u obrazovni sistem i na razvijanje pozitivnih stavova drugih roditelja i dece prema uključivanju deteta sa teškoćama. Vaspitači mogu u velikoj meri da olakšaju prelazak na sledeći nivo obrazovanja pružanjem informacija roditeljima i pripremajući dete. Vaspitači su značajan izvor informacija nastavnicima razredne nastave i mogu pomoći osnovnoj školi da se pripremi.

Nastavnici razredne nastave mogu svoja saznanja o uspešnim metodama i oblicima rada, o vrstama i načinima prilagođavanja materijala i didaktičkih sredstava, o uspešnim načinima praćenja napretka i ocenjivanja učenika da prenesu nastavnicima predmetne nastave, posebno ako postoji potreba da se radi IOP za učenika i u petom razredu. Takođe, NRN mogu da pomognu da se dete pripremi za promenu koja ga očekuje u petom razredu i da smanje tenziju i strepnje svojih učenika. Mogu olakšati proces

uspostavljanja saradnje između porodice i razrednog starešine, ostalih nastavnika i drugih stručnjaka sa kojima su sarađivali četiri godine. Kontaktom sa učenicima viših razreda, mogu da utiču da oni postanu vršnjačka podrška za dete sa teškoćama.

Nastavnici razredne nastave imaju značajnu ulogu u obezbeđivanju kontinuiteta za dete jer povezuju PU i OŠ. Treba imati u vidu da se istovremeno i NRN emocionalno odvajaju od generacije dece koju ispraćaju i pripremaju za novu, te su i oni u tranzicionom periodu i prilagođavaju se promenama u svom radu.

4.5. Koraci u upoznavanju porodice, deteta, nastavnika i uspostavljanju saradnje

Kontakti pre upisa: proces uspostavljanja saradnje roditelja i škole trebalo bi da počne tokom procesa izbora škole kada dete i roditelji posećuju školu da bi se upoznali sa prostorom, nastavicima, stručnom službom. Ako tih kontakata nije bilo, onda saradnja počinje pri upisu deteta u školu.

Kada je reč o *upisu u prvi razred*, saradnja sa školom započinje u periodu pre formalnog upisa i ispitivanja deteta, a prilikom polaska u *peti razred*, ona se nastavlja, sem ako dete dolazi iz druge sredine (područna ili druga škole).

Upis deteta u školu: upis u školu i prelazak u sledeći razred vrši se u skladu sa procedurom koja je uređena zakonom.

Upis u *prvi razred* vrši se na osnovu zahtevane dokumentacije⁹⁰. Ispitivanje deteta od psihologa ili pedagoga škole zakazuje se u dogовору са родитељима. Ако је потребно, унапред се zajедно са родитељима планира начин на који ће се испитивање обавити, која врста подршке је детету потребна током испитивања, ко ће је пружити, која додатна средстава су потребна и слично.

Polazak u *peti razred* не захтева никакву posebnu proceduru, sem one koja je uobičajena za prelazak u sledeći razred.

Intervju sa roditeljima: kada se dete upisuje u školu, uobičajeno je да се обавља интервју са родитељима. Могуће је да при *polasku u prvi razred* психолог/педагог школе, у договору са родитељима, зажаže опсежнији интервју са циљем да добије детаљније информације о детету, па и увид у неке

90 Izvod iz matične knjige rođenih, potvrda iz PPP, potvrda iz dečjeg dispanzera nakon obavljenog pregleda, prijava mesta boravka na osnovu uvida u ličnu kartu.

zdravstvene karakteristike deteta, ukoliko postoji medicinska dokumentacija i ukoliko za tim ima potrebe⁹¹.

Na osnovu prikupljenih informacija, psiholog/pedagog, ako postoji mogućnost izbora, predlaže nastavnika razredne predmetne nastave koji ima odgovarajuću senzibilnost, iskustvo i znanje. To se odnosi i na izbor razrednog starešine za decu koja polaze u peti razred.

Obezbedivanje kontinuiteta za dete

Kontinuitet metoda i oblika rada

Kada se dete upiše u prvi razred, trebalo bi organizovati zajednički sastanak sa članovima STIO OŠ i PU, članovima tima za dodatnu podršku detetu⁹², roditeljima i drugim osobama koje dobro poznaju dete, sa ciljem da razmene informacije koje doprinose očuvanju kontinuiteta metoda i oblika rada, kvaliteta interakcije i informacije o zahtevima⁹³ koje se postavljaju pred dete između dva nivoa obrazovanja. U skladu sa dogovorom i potrebama, to može biti prvi u nizu sastanaka.

Nakon što je dete upisano u OŠ, sastanak između ustanova bi trebalo da inicira PU, jer vaspitači u PPP i psiholog/pedagog imaju iskustvo u radu sa detetom i znaju koje su informacije o školi potrebne roditeljima. Međutim, ako do toga ne dođe, roditelji treba da podstaknu OŠ da organizuje sastanak za dete sa vaspitačima i psihologom/pedagogom iz PU.

Kao deo priprema za polazak u *peti razred* trebalo bi organizovati sastanak sa roditeljima, nastavnikom razredne nastave i potencijalnim razrednim starešinom u petom razredu radi razmene informacija i uspostavljanja saradnje. Te aktivnosti bi trebalo planirati na početku drugog polugodišta četvrtog razreda, na inicijativu psihologa/pedagoga OŠ i nastavnika razredne nastave, u saradnji sa roditeljima.

Na početku *petog razreda* trebalo bi održati sastanak sa svim nastavnicima koji predaju u petom razredu. Taj sastanak bi trebalo isplanirati tako da vodi uspostavljanju početne osnove za saradnju, a mogu ga facili-

91 Pri polasku u peti razred, ako ti podaci već postoje u pedagoškom profilu deteta, pa opsežan intervju nije potreban.

92 To su najčešće psiholog ili pedagog OŠ i PU, vaspitačice koje su radile sa detetom u PPP, nastavnici razredne nastave, nastavnici predmetne nastave, što zavisi od toga da li dete polazi u prvi razred ili prelazi u peti razred.

93 Pri planiranju i sporovđenju IOP važno je obezbediti kontinuitet u nivou i složenosti zadataka za dete, bez obzira na zahteve koji su predviđeni nastavnim planom i programom.

tirati psiholog/pedagog OŠ i razredni starešina. Na tom sastanku bi NRN i roditelji informisali NPN o postignutim rezultatima, uspešnim metodama i oblicima rada, načinu funkcionisanja deteta i ostalim bitnim podacima.

Obezbeđivanje kontinuiteta za dete u socijalnim odnosima

Kontinuitet druženja, socijalna i emotivna podrška od dece sa kojom je uspostavilo kontakte svakom detetu olakšava prilagođavanje na novonastalu situaciju. Za decu za koju postoji rizik da će teže uspostavljati nove kontakte obezbeđivanje kontinuiteta u tom domenu je još značajnije.

Pri polasku u *prvi razred* trebalo bi voditi računa da u odeljenju zajedno sa detetom sa teškoćama bude i neko od drugova iz vrtića, sa kojim je bilo blisko ili uspostavilo dobar kontakt.

Pri polasku u peti razred najčešće se ne narušava kontinuitet u socijalnim odnosima, sem u slučajevima kada postoji praksa formiranja novih odeljenja petog razreda. U tom slučaju, trebalo bi se konsultovati sa nastavnikom razredne nastave i decom.

Ako dete sa teškoćama dolazi u peti razred iz područnog ili kombinovanog odeljenja, trebalo bi obratiti dodatnu pažnju na upoznavanje deteta sa novom sredinom, karakteristikama školske zgrade i dvorišta, organizacijom nastave, sa vršnjacima i sl. Prostor treba pravovremeno prilagoditi, pripremiti osoblje, nabaviti adekvatnu opremu, kao kada dete polazi u prvi razred.

Obezbeđivanje učestvovanja u aktivnostima škole

U tranzicionom periodu trebalo bi organizovati sastanke na kojima bi se analizirale prepreke učestvovanju deteta sa teškoćama u aktivnostima škole. Na njima mogu učestvovati vaspitači, nastavnici, stručni saradnici, roditelji i druge bitne osobe koje predlože roditelji, STIO ustanove i tim DPD. Takvi sastanci treba da obezbede informacije na osnovu kojih će ustanova moći da planira realizaciju razumnih prilagođavanja kako bi se obezbedilo učestvovanje deteta u svim aktivnostima OŠ.

Kada zaposleni u OŠ pozivaju roditelje i predstavnike PU na sastanak sa ciljem da zajedno planiraju prevazilaženje prepreka potpunom učešću deteta u školskim aktivnostima, stvara se osnova za uspostavljanje saradničkih i partnerskih odnosa između porodice i ustanove. Porodici se na taj način upućuje jasna poruka da je ustanova zainteresovana za dobrobit deteta, a obezbeđuje se i kontinuitet između PU i OŠ.

Sastanci na kojima se prati napredak deteta

Tim za DPD bi trebalo da, tokom redovnog praćenja napretka deteta, obrati pažnju na to da li su analizom i planom prevazilaženja obuhvaćene sve prepreke koje se mogu javiti tokom tekuće i narednih školskih godina.

Sastanci na kojima učestvuje dete

Svrha takvih sastanaka je da se omogući da se dete upozna sa novom sredinom, nastavnikom razredne nastave, nastavnicima predmetne nastave, razrednim starešinom, u prijatnoj atmosferi, da iznese svoje viđenje planiranih aktivnosti, da iznese predloge i komentare.

Takve sastanke bi trebalo organizovati na neformalan način, u opuštajućoj atmosferi, vodeći računa o tome da svi akteri budu motivisani. Ukoliko se proceni da je potrebno, upoznavanju nastavnika, roditelja i deteta mogu prethoditi upoznavanje nastavnika i roditelja ili razgovori telefonom i slično. Upoznavanju bi trebalo da prisustvuju i školski psiholozi/pedagozi, ali bi se prethodno sa roditeljima trebalo dogоворити о tome koji је ukupan broj nepoznatih osoba koji neće уznemiritи дете. Proces upoznavanja bi trebalo da traje i da ne буде ограничен на само jedно viđenje, već da obuhvati више zajedničких aktivnosti sa detetom, razgovor, igru i drugo.

PRIPREMA ZA ŠKOLU

Šta bi roditelji trebalo da znaju o funkcionisanju škole

- Organizacija rada škole: da li postoji rad po smenama i kako je organizovan, raspored časova, da li postoji kabinetska nastava, da li škola ima boravak, organizacija nastavničkog dežurstva, da li škola ima ambulantu i slično.
- Fleksibilnost rada: koliko škola ima volje i objektivnih mogućnosti da se prilagođava načinu funkcionisanja deteta (na primer, ako dete ima teškoća sa kretanjem, a škola se nalazi na brdovitom terenu).
- Pristupačnost i bezbednost prostora škole: da li su pristupačni i bezbedni prilaz školi, školska zgrada (hodnici, učionice, trpezarija i drugi prostori) i dvorište, ako je školska zgrada spratna, kako učenici i zaposleni stižu na gornje nivoe, šta se preduzima da se unapredi dostupnost školske zgrade i slično.
- Opremljenost škole adekvatnim didaktičkim materijalima, opremom, softverom⁹⁴.
- Stručni resursi: da li škola ima stručni tim za inkluzivno obrazovanje⁹⁵, stručnost i iskustvo nastavnog osoblja i psihologa/pedagoga u oblasti inkluzije (da li su uključeni u obuke i projekte kojima se podržava razvoj inkluzivnosti škole).
- Saradnja škole sa roditeljima: na koji način se roditelji mogu uključiti u rad škole, da li mogu da borave na času i pomažu detetu, da li u školi postoji klub roditelja ili bilo kakav vid podrške za roditeljstvo.
- Dodatna podrška detetu: da li se obezbeđuje, na koji način, ko je pruža, da li škola ima iskustva sa uključivanjem ličnog pratioca za dete i da li pomogla da se obezbedi za dete.
- Da li postoji organizovani prevoz učenika koji dolaze u matičnu školu, da li postoji školska kuhinja, da li postoji udoban i bezbedan prostor u školi gde deca koja putuju do škole mogu da se okupe ako stignu ranije ili čekaju prevoz.

94 Treba imati na umu da neke škole i bez toga imaju odlične resurse za kvalitetan rad sa decom jer imaju kvalitetne nastavnike.

95 Moguće je da škola nema takav tim jer do sada nije bilo potrebe za time. Tada je bitna spremnost škole da oformi tim u najbržem postupku.

- Sekcije i klubovi: da li postoje, kako se organizuju vannastavne aktivnosti, kako se pripremaju izleti i ekskurzije.
- Da li postoji školski policajac ili neko drugo obezbeđenje u školi.
- Način sprovođenja profesionalne orientacije učenika.
- Način organizacije provere znanja i „male” mature.

Kako roditelji mogu da dođu do informacija o školi?

- Upoznavanjem sa zakonima i pravilnicima⁹⁶ kojima je uređena oblast obrazovanja (na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, ali i na drugim sajtovima namenjenim roditeljima i podršci inkluzivnom obrazovanju⁹⁷).
- Od vaspitača i psihologa/pedagoga PU u kojoj je dete, kao i od psihologa/pedagoga i nastavnika OŠ.
- Na orijentacionim sastancima za roditelje koje organizuju PU i OŠ, kao deo pripreme za polazak u prvi razred.
- Tokom poseta pre upisa deteta.
- Na roditeljskom sastanku u PU koji drže zajedno zaposleni u PU i OŠ.
- Na roditeljskom sastanku za roditelje učenika četvrtog, odnosno petog razreda, i svim ostalim roditeljskim sastancima.
- Na sastancima saveta roditelja i od svojih predstavnika u savetu roditelja škole.
- U školskoj upravi od savetnika za inkluzivno obrazovanje.
- Od poznanika, drugih roditelja, rodbine, suseda, bivših đaka, osoba sa invaliditetom, nevladnim organizacijama koje sarađuju sa školama (treba biti oprezan jer se informacije iz druge i treće ruke ne podudaraju sa objektivnom slikom).
- Od udruženja građana koja se bave zaštitom prava deteta i podrškom inkluzivnom obrazovanju, koja mogu biti značajan izvor informacija i podrške porodicama.
- Putem medija, brošura, internet prezentacije škole.

96 Roditelji bi trebalo da se informišu o svojim pravima i dužnostima, koji su definišani zakonom i pravilnicima, i o mogućim načinima reagovanja, ako primete da se prava njihovog deteta ne poštuju. Prvi korak je obraćanje razrednom starešini i upravi škole usmeno, a po potrebi i pismenim putem. Ako to ne urodi plodom, u sledećim koracima se treba obratiti školskoj upravi, savetniku za inkluzivno obrazovanje, školskoj inspekciji. Ukoliko se ne dobije odgovarajući odgovor i ne usledi akcija, onda se treba obratiti zaštitniku građana.

97 http://cipcentar.org/i_roditelji_se_pitaju/, <http://inkluzivno-obrazovanje.rs/>, www.inkluzija.org, <http://www.velikimali.org/>

5.1. Polazak u prvi razred

Zašto je važno izabrati školu na vreme?

Što pre se izabere škola, pre može početi priprema deteta za školu i škole za dete.

Ako početak pripreme počne tek posle upisa u aprilu, maju ili junu, škola ima malo vremena za planiranje, prilagođavanje sredine, načina rada i svega što treba uskladiti sa načinom funkcionisanja deteta i postojećim uslovima u školi.

Već u periodu oktobar – decembar godine pre polaska deteta u školu, roditelji bi trebalo da se informišu:

- o tome kakva je procedura upisa deteta u školu, koja je dokumentacija potrebna (te informacije je moguće prikupiti lično ili pregledom internet prezantacija škola);
- o školama koje su im na raspolaganju, kako bi izabrali školu koja najviše odgovara njihovom detetu; preporučuje se da se bira škola koja je najbliža mestu stanovanja, odnosno škola u koju će ići većina dece iz predškolske grupe.⁹⁸

U praksi se dešava da stručna služba PU, ako ima takva saznanja i u najboljem interesu deteta, roditeljima preporuči školu koja možda i nije u neposrednom okruženju stanovanja, ali za koju smatra da će na najbolji način zadovoljiti potrebe deteta.

Postoji opasnost da takva praksa može da dovede do novog oblika izdvajanja i učenika i škola. Zbog toga, čim se dete sa teškoćama upiše u najbližu školu, treba započeti pripremu škole i deteta za prelazak na sledeći nivo obrazovanja. Dobro bi bilo da se upis obavi što ranije jer je za pripremu svih aktera potrebno dosta vremena.

Priprema porodice

Porodica je aktivan učesnik u pripremi deteta za polazak u školu i saradnik školi tokom njene pripreme. Ne sme se zaboraviti da se roditelji i drugi članovi porodice i sami moraju pripremiti za školovanje deteta jer je i za njih

⁹⁸ Osnovna škola ima obavezu da primi svako dete koje po mestu stanovanja pripada teritoriji škole. U slučaju da roditelj želi da upiše dete u drugu školu, školi u februaru treba da najavi upis i podnese zahtev koji će ona razmotriti.

to velika promena i izazov. Razumevanje za brigu i obaveze roditelja u periodima pripreme deteta za školu, adaptacije i kasnijeg školovanja, morali bi da imaju i kolege i nadređeni na poslu. Roditelji bi trebalo da razumeju i praktiku svoje pravo da dobiju podršku kako bi mogli da podrže svoje dete.

Šta sve porodica treba da nauči i uradi tokom tranzicionog perioda:

- da se informiše o pravima i obavezama koje kao roditelji imaju u odnosu na školovanje svog deteta, o mehanizmima ostvarivanja i zaštite tih prava;
- da planira usklađivanje obaveza sa ritmom škole i eventualnim tretmanima koje dete ima;
- da planira i sprovodi pripremu deteta za kod kuće;
- da pruži podršku školi u procesu prilagođavanja na način funkcionalisanja deteta;
- da nastavnicima pruža potrebne informacije o detetu;
- da prati razvoj, ponašanje i napredovanje deteta;
- da zajedno sa psiholozima/pedagozima PU i vaspitačima planira načine uspostavljanja saradnje sa OŠ i nastavnikom;
- da zajedno sa nastavnikom, psiholozima/pedagozima OŠ planira roditeljski sastanak na kome će se drugim roditeljima objasnitи u kakvoj je situaciji dete i dogоворити о tome kako da se deci u одељенju objasni kako mogu да да комуникарују са дететом, играју се, како да му пруže подршку и слично;
- da zajedno sa nastavnikom, psiholozima/pedagozima OŠ направи план и raspored upoznavanja deteta sa školskom sredinom;
- da obezbedi podatke i telefon osobe od poverenja koju škola може да pozove u hitnom slučaju, ako su roditelji nedostupni;
- da upozna nastavnika, psihologa/pedagoga OŠ sa drugim значајним osobama koje savetima i konkretnim predlozima mogu да помогну да се обликује доступна, подстicajna i bezbedna средина за учење за дете.

Ukoliko u školi postoji i radi Kub roditelja, omogućiti prisustvo jednom sastanku roditeljima budućih prvaka, a kasnije ih i uključiti. Otvorenost, iskrenost, spremnost za saradnju, razmena ličnih iskustava, mogućnost da svoj strah i strepnju iznesete nekome ko je kroz sve to prošao i ko te razume, značajni su izvori informacija i podrška koju roditelj u tom periodu dobija. Školama koje nemaju Klub roditelja, preporučujemo osnivanje.

Pedagoškinja, OŠ iz Subotice

Priprema deteta

Kada razmišljamo o adaptaciji deteta, trebalo bi da iz njegovog/njenog ugla sagledamo sve promene i izazove na koje ono treba da odgovori. Na primer, pristupačnost školske zgrade i uređenje prostora moramo da posmatramo iz pozicije deteta, sa njegove visine, u odnosu na njegov način kretanja i slično.

Razgovor sa detetom veoma je značajan, a informacije o njegovim razmišljanjima, brigama, strahovima i očekivanjima od škole daće nam i crteži, igra, eventualne promene u navikama (na primer, u ishrani, spavanju) i ponašanju. Treba pažljivo posmatrati i proveriti svoja zapažanja sa detetom i drugim odraslima da se ne bi dogodilo da donesemo pogrešne zaključke.

Na polasku u školu, od deteta se очekuje da ima određena znanja, razvijene navike, da je samostalno u određenim oblastima brige o sebi, da ume da ostvari kontakt sa vršnjacima i odraslima, da može da odloži potrebe na neko vreme, da može da razume zahteve upućene grupi, da može da se nosi i sa uspehom i neuspehom, da ima razvijen pojam o sebi... Dugačka je lista zahteva koji se pred dete postavljaju, a vaspitači i roditelji se trude da podstaknu dete da razvije i usvoji te veština i znanja do početka školovanja.

Kada pođe u prvi razred, dete se upoznaje sa: NRN i psihologom/pedagogom škole, drugim školskim osobljem (članovima inkluzivnog tima, drugim nastavnicima, nenastavnim osobljem), drugom decom iz odeljenja

Lista potrebnih veština i navika kao mogući podsetnik (preuzeto iz: Škola po meri deteta – Priručnik za rad sa učenicima redovne škole koji imaju teškoće u razvoju, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2007, str. 31):

- ustajanje u tačno određeno vreme, uspostavljanje i stabilizacija higijenskih navika;
- priprema za polazak u školu (oblaćenje, pakovanje torbe prema rasporedu);
- učenje bezbednog načina kretanja, orientacija u prostoru i vremenu;
- vežbanje organizacije pažnje u vremenskim granicama školskog časa;
- postepeno stvaranje radnih navika;
- strpljivo pripremanje deteta na pravila ponašanja za vreme nastave i školskih odmora;
- navikavanje na vršnjake, ako je dete sticajem okolnosti bilo izolovano;
- pravljenje plana rada posle škole (precizno utvrđeno vreme za domaće zadatke i školu).

i škole, zahtevima, pravilima i očekivanjima koja se pred njega postavljaju, prostorom škole i okruženjem, putem od kuće do škole, dnevnim ritmom i rutinama u školi...

Razgovori sa nastavnicima trebalo bi da pomognu roditeljima da se opuste ukoliko dete ne može da zadovolji postavljene zahteve i da svoju brigu ne prenesu na dete. Škola je obrazovno-vaspitna ustanova koja bi trebalo ne samo da podučava već i da vaspitava i neguje dete. Uloga škole je da podrži dete da u najvećoj mogućoj meri razvije svoje potencijale, a ne da zahteva da zadovolji određeni prag znanja, veština i kompetencija već pri samom ulasku u školu. Za podršku razvoju deteta bitno je da ono bude uključeno u vršnjačku grupu jer deca uče jedno od drugog. Izvori informacija i davaoci podrške detetu su roditelji i drugi članovi porodice, nastavno osoblje iz PU i škole, starija braća i sestre, druga deca.

Šta se može raditi u PU i kod kuće

Igranje škole: privikavanje na nova pravila, zahteve i očekivanja od deteta, radne navike, osamostaljivanje i slično deo su redovne pripreme za školu koja se sprovodi u predškolskoj ustanovi. Slična priprema trebalo bi da se odvija i kod kuće na osnovu stručnih saveta vaspitačkog i nastavnog osoblja.

Posete školi i druženje sa decom i odraslima, prisustovanje časovima i vannastavnim aktivnostima.

Razgovor o školi, o doživljajima i iskustvima roditelja i starije dece. Sa detetom treba razgovarati i podstaći ga da crtežom i dramatizovanjem situacija, igranjem uloga, iskaže svoje viđenje škole i eventualne brige.

Škola može da pripremi primere nekoliko igara koje roditelji mogu da igraju sa svojom decom i da ih istovremeno pripremaju za školu. Primeri ovih igara se mogu objaviti na sajtu škole i/ili davati roditeljima prilikom upisa deteta.

Pedagoškinja, OŠ iz Subotice

Priprema škole (nastavnici, psiholozi, pedagozi, direktori, drugo osoblje)

Priprema škole obuhvata:

- kontinuirano razvijanje svesti da je škola, odnosno svaki nastavnik u školi, odgovoran za obrazovanje SVE dece;

- planiranje stručnog usavršavanja osoblja škole i drugih raznovrsnih oblika sticanja, razmene i primene potrebnih opštih i specifičnih znanja za rad sa decom sa teškoćama koja se upisuju u školu;
- objektivno razmatranje prepreka koje sprečavaju da nastavne i vannastavne aktivnosti u školi budu dostupne svoj deci;
- razumevanje načina funkcionisanja deteta i njegovih obrazovnih potreba na koje treba odgovoriti kako bi se ono potpuno uključilo u život škole;
- planiranje raznovrsnih oblika razumnih prilagođavanja za svako dete i potrebnih vidova podrške na osnovu prethodnih analiza;
- planiranje mogućih načina korišćenja postojećih resursa i uključivanje usluga i servisa u zajednici koji doprinose većoj socijalnoj i obrazovanoj uključenosti deteta i porodice.

Prilagođavanje škole bi trebalo da:

- omogući da se dete i njegova porodica osećaju da su dobrodošli u školi;
- predupredi moguće probleme u uključivanju deteta u školski život, postizanju rezultata i celokupnog napredovanja deteta u skladu sa njegovim mogućnostima;
- obezbedi kontinuitet u vaspitnim postupcima u odnosu na one u porodici;
- doprinese dobrobiti sve dece a ne samo pojedinačnog deteta sa teškoćama;
- doprinese formiraju pozitivnih stavova osoblja škole o obrazovanju dece sa teškoćama;
- doprinese jačanju nastavničkih kompetencija.

5.2. Prelazak u peti razred

Zašto je prelazak u peti razred izazov za svako dete?

U uzrastu kada polazi u peti razred dete doživljava razvojne promene koje obuhvataju fiziološke promene i njegov odnos prema sebi i drugima: roditeljima, nastavnicima, vršnjacima.

Prelaskom na predmetnu nastavu, dete mora da odgovori na nove izazove na emocionalnom, socijalnom, saznajnom i fizičkom planu i prilagodi se novonastalim okolnostima. Odvaja se od nastavnika sa kojim je

radilo četiri godine i uspostavlja komunikaciju sa većim brojem nastavnika istovremeno, pri čemu istovremeno mora da se prilagodi većem opterećenju, drugačije izloženim i organizovanim nastavnim sadržajima.

U petom razredu uspeh često opada, odeljenje koje je funkcionalisalo kao zajednica se raslojava, stara prijateljstva se prekidaju, nova nastaju, rivalstvo se pojačava. Stres zbog prelaska u peti razred pojačava se još više ako u školi postoji praksa formiranja novih odeljenja u petom razredu.

Upravo zbog svih tih izazova, sa pripremama za prelazak u peti razred treba početi još dok su deca u četvrtom razredu, odnosno treba pripremiti predmetne nastavnike za novu generaciju učenika, prilagoditi školsko okruženje i organizaciju rada, nabaviti ili izraditi odgovarajuća nastavna sredstva.

Priprema porodice za peti razred

Porodica je u ovom periodu u delikatnoj situaciji. S jedne strane, ona podržava dete za nastavak školovanja i pomaže školi u njenoj pripremi. S druge strane, članovi porodice menjaju svoje ponašanje prema detetu da bi mu omogućili da se osamostali u školovanju i socijalnim odnosima i da prevaziđe prepreke. Istovremeno sa promenama u životu deteta i porodica se menja i prilagođava.

Šta sve porodica treba da nauči i uradi u ovom periodu⁹⁹

- Da planira i inicira načine uključivanja deteta u aktivnosti i procese u vršnjačkoj grupi, odeljenju, školi.
- Da uključi dete u proces odlučivanja i planiranja podrške tokom tranzicije, ali i tokom daljeg školovanja.
- Da razgovara sa detetom o izazovima i podstiče njegovo osamostaljivanje.
- Da pruži podršku školi: da zajedno sa psihologima/pedagozima OŠ i učiteljem/icom planira načine uspostavljanja saradnje sa razrednim starešinom i NPN.
- Ako je potrebno, da zajedno sa NRN, razrednim starešinom, psihologima/pedagozima OŠ napravi plan i raspored upoznavanja deteta sa školskom sredinom.
- Da uspostavi i održava saradnju sa razrednim starešinom i NPN, da im pruža informacije o razvoju, ponašanju deteta kod kuće i napredovanju.

99 Sve što je pomenuto u vezi sa polaskom deteta u prvi razred važi i za polazak u peti, ovde se nabrajaju samo specifičnosti prelaska u peti razred.

- Da učestvuje u radu saveta roditelja odeljenjske zajednice, saveta roditelja škole (i kluba roditelja ako ga škola ima) kako bi uticala na ostvarivanje prava deteta i podstakla druge roditelje da ih podrže.

Kako porodica može da pripremi dete za polazak u peti razred

Članovi porodice treba sa detetom da razgovaraju o izazovima i izborima koji su pred njim. Roditelji treba da uvaže mišljenje deteta, da saznaju njegove strepnje i brige, prepoznaјu kapacitete deteta da se nosi sa promenom, da poštuju želje i tempo deteta.

Svoje strepnje i brige roditelji ne treba da prenose na dete već da ih razmotre u razgovoru sa drugim odraslima (roditelji, zaposleni u školi i drugi stručnjaci). Roditelji treba unapred da razmotre šta i na koji način treba prilagoditi u školi kako bi se obezbedili uslovi da se dete uključi u školsku zajednicu i uspešno školuje.

Sa detetom treba razgovarati o:

- drugoj deci, vršnjacima iz odeljenja i škole (pogotovo ako se formiraju nova odeljenja u petom razredu ili ako deca dolaze iz područnih škola i izdvojene zgrade) i planski širiti krug njihovih prijatelja;
- zahtevima, pravilima, očekivanjima koja će se pred njega postaviti, o tome da može da očekuje da različiti nastavnici imaju svoje stilove podučavanja, očekivanja i pravila koja će postepeno upoznavati;
- promenama koje nastaju u pubertetu na fizičkom, emotivnom i socijalnom planu.

Upoznajte dete sa:

- prostorom škole (sa rasporedom učionica ako je nastava organizovana kabinetski, drugim školskim prostorima), dvorištem i širim okruženjem¹⁰⁰;
- putem od kuće do škole;
- izmenama dnevnog ritma na koji je naviklo u prva četiri razreda i počnite sa stvaranjem novih navika na vreme.

¹⁰⁰ To je posebno važno ako deca do tada nisu imala priliku da se upoznaju sa centralnom školskom zgradom, ako dolaze iz područne škole ili izdvojene zgrade.

Šta sve škola može da uradi – lista ideja o mogućim aktivnostima kojima se olakšava prelazak deteta u peti razred

- Psiholog/pedagog i nastavnici razredne i predmetne nastave rade sa svom decom na uspostavljanju međusobnih veza i razvijanju prijateljstava i razvijaju saradničke odnose između odeljenja. Za to su posebno pogodni nastava u prirodi, izleti i ekskurzije, kao i zajedničko organizovanje priredbi ili drugih vannastavnih aktivnosti.
- Upoznavanje deteta, porodice i budućeg razrednog starešine u opuštenoj atmosferi na oproštajnoj priredbi ili na roditeljskom sastanku u četvrtom razredu. Škola organizuje neformalne zajedničke aktivnosti za NRN, NPN, roditelje i učenike.
- Uključivanje roditelja u radionice sa roditeljima i u sve aktivnosti u školi gde je moguće.
- NRN treba da stvori pozitivan odnos dece prema prelasku na predmetnu nastavu.
- Buduće odeljenske starešine petog razreda treba da posete odeljenje i prisustvuju nekom času zbog upoznavanja dece.
- U četvrtom razredu NRN mogu da se dogovore da pojedine časove drže u odeljenju drugog učitelja radi privikavanja dece na više različitih nastavnih i vaspitnih stilova. Treba isplanirati časove koje će NPN održati deci u četvrtom razredu.
- Uključivanje učenika četvrtog razreda u vannastavne aktivnosti nastavnika starijih razreda.
- Organizovanje timske nastave – nastavnici predmetne i razredne nastave rade zajedno na nekoj temi.
- NRN priprema pismeni materijal o deci za razredne starešine (primeri, predlozi).
- NRN dostavlja razrednom starešini pismeni izveštaj o odeljenju, postignućima po predmetima za svako dete.
- NRN dostavlja razrednom starešini portfolio za svako dete koje prelazi iz četvrtog u peti razred.
- Ako je potrebno, NRN koji dobro poznaje učenika učestvuje u izradi pedagoškog profila, plana individualizacije i IOP-a za učenika u petom razredu.
- Saradnja NRN i NPN tokom cele školske godine u petom razredu.
- Razmena iskustava NPN sličnih predmeta o metodama i oblicima rada i ocenjivanja.
- Prisustvo NRN na prvom roditeljskom sastanku u petom razredu.

ANALIZA PREPREKA ZA USPEŠNO UKLjUČIVANjE DETETA/UČENIKA

6.1. Vrste prepreka

U okruženju deteta sa teškoćama uočljive su neke grupe prepreka na koje ono nailazi u procesu uključivanja u obrazovni sistem.

1. **Institucionalne:** (dis)kontinuitet u sadržajima učenja, oblicima, metodama, načinu rada u ustanovama koje se bave obrazovanjem dece, nepostojanje kontakta zaposlenih na različitim nivoima obrazovanja, izostanak saradnje i timskog rada između različitih ustanova bitnih za obrazovanje i društveno uključivanje deteta, ali i izostanak timskog rada u obrazovnoj ustanovi...
2. **Komunikacijske:** (ne)postojeće procedure i prakse razmene informacija u okviru ustanove i porodice, (ne)postojeće procedure i prakse razmene informacija između različitih institucija, nedostupnost informacija i izostanak njihovog predstavljanja na različite i alternativne načine, nepriznavanje potreba da se u komunikaciji sa decom (ili njihovim roditeljima, ako je potrebno) koriste različita sredstva (sličice, gestovi, znakovni jezik, tehnička pomagala...), nepoznavanje tih oblika komunikacije...
3. **Psihosocijalne:** prepreke koje nastaju usled toga što je jedan broj zaposlenih u obrazovnoj ustanovi, ali i roditelja i dece, neinformisan, bez dovoljno znanja, socijalno distanciran i sa negativnim stavovima i brojnim predrasudama u vezi sa decom sa teškoćama; negativni stavovi i pružanje otpora nastojanjima da se obezbede uslovi za obrazovanje sve dece u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja...
4. **Fizičke:** (ne)dostupnost, (ne)uređenost i (ne)opremljenost sredine za učenje, igranje i druženje za decu sa smetnjama i teškoćama (kao i uže i šire okoline škole/predškolske ustanove), udaljenost škole od kuće, (ne)organizovanost prevoza za decu...

Osim prepreka na koje nailaze dete i njegova porodica u svom okruženju, neophodno je imati na umu da **deca imaju različite kapacitete i otpornost na stresne situacije**. Zbog toga bi u tranzisionim periodima trebalo sagledati lične karakteristike deteta kako bi se plan podrške usklađio sa njima: njegove snage i slabosti, način učenja, karakteristike socijalizacije i prilagođavanja na novonastale okolnosti¹⁰¹, karakteristike ličnosti i temperamenta¹⁰², bogatstvo i raznovrsnost iskustva sa drugom decom i raznovrsnim životnim situacijama.

Neke prepreke postaju primetne na samom početku uključivanja deteta u ustanovu, a neke tek kasnije, usled prirodnog toka odrastanja, sve veće potrebe deteta za osamostaljivanjem, postavljanja novih obrazovnih zadataka i uključivanja u nove aktivnosti. Tokom školske godine i u daljem toku školovanja deteta sa teškoćama trebalo bi u više navrata analizirati uobičajenu praksu u ustanovi sa ciljem da se detetu omogući da učestvuje u svim aspektima života ustanove.

6.2. Prevazilaženje prepreka

Izrada tranzisionog plana

Prilikom izrade tranzisionog plana:

- usmerite svoju pažnju na obrazovnu sredinu (fizičku, socijalnu, psihološku), vidljive i prikrivene prepreke koje u njoj postoje za uključivanje deteta u sve aspekte života ustanove;
- **vodite računa da se usredsredite na ono na što možete da uticete u svojoj sredini i na to kako možete da je menjate, a da ne upadnete u zamku „popravljanja“ deteta;**
- ako planirate neke specifične oblike i vrste podrške za uključivanje ili prelazak sa jednog na drugi nivo obrazovanja namenjene samo detetu/učeniku sa teškoćama, planirajte ih tako da ne izazovete dodatno etiketiranje deteta, ukazivanje na njegovo oštećenje i njegovo/njeno isključivanje, odnosno podršku planirajte tako da bude što je moguće diskretnija;

101 Brzo ili sporo prilagođavanje.

102 Introvertnost, stidljivost, vezanost za jednog vaspitača/učitelja.

- planirajte aktivnosti tako da doprinose dobrobiti svih učenika i vodite računa o zdravlju, bezbednosti i interesu sve dece;
- vodite računa o postojećim resursima u školi, izvodljivosti planiranih aktivnosti, praktičnosti rešenja, budite prilagodljivi, otvoreni za novo, isprobavajte, postavljajte sebi merljive, uvremenjene, dostižne, relevantne, određene (konkretnе i jasne) ciljeve.

Merama i aktivnostima koje preduzimate treba da sprečite dodatno opterećivanje ili nanošenje štete detetu sa teškoćama u odnosu na:

- vreme i napor koje treba da uloži tokom boravka u vrtiću/školi i u obavljanje aktivnosti, odnosno nastavnih i drugih zadataka;
- moguće izlaganje neprijatnostima, uvredama ili ponižavanju od vršnjaka i odraslih;
- dodatno narušavanje mogućnosti ili umanjivanje mogućeg napredovanja.

Pri izradi tranzisionog plana, potražite informacije, uz saglasnost i učešće roditelja, u dokumentima koji već postoje:

- u *individualnom planu podrške detetu* na osnovu mišljenja Komisije za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške detetu/učeniku (obrazac 3 *Pravilnika o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*);
- ako je u predškolskoj ustanovi ili u OŠ od prvog do četvrtog razreda za dete pravljen *pedagoški profil, plan individualizacije ili individualni obrazovni plan* (obrazac 2 *Pravilnika o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*), preuzmite iz njega informacije o dnevnim rutinama, oblicima, metodama i načinima rada i komunikacije, načinima uspostavljanja socijalnih odnosa i upravljanja ponašanjem čija će primena obezbediti kontinuitet između OŠ i PU, odnosno nižih i viših razreda OŠ.

U procesu pravljenja plana imajte poverenja u svoje snage i umeće, posavetujte se sa porodicom i samim detetom, drugim stručnjacima van škole, budite otvoreni i osetljivi za raznovrsne načine na koje se detetove potrebe u obrazovanju mogu zadovoljiti ili su zadovoljavane. Redovno preispitujte planirano i postignuto.

Na osnovu informacija koje prikupite ovim analizama bićete u mogućnosti da, u saradnji sa porodicom i detetom, izradite tranzicioni plan kao vid individualizovane podrške pri prelasku sa jednog na drugi nivo obrazovanja. Cilj takvog plana je da ukloni prepreke u okruženju za učenje oslanjajući se na snage i mogućnosti deteta. Tako nastali plan tranzicije možete da navedete u rubrici „Ostale mere podrške” u tabeli *Procena potreba za podrškom* (obrazac 1 *Pravilnika o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*).

Formulari za izradu tranzicionog plana

Cilj je da se na osnovu analize postojećih prepreka napravi plan i preduzmu aktivnosti za njihovo prevazilaženje korišćenjem resursa koji već postoje u ustanovi¹⁰³, da se odrede nosioci aktivnosti i vremenska dinamika. Plan za prevazilaženje prepreka dat je u obliku tabele za izradu akcionog plana, a drugi deo dokumenta odnosi se na planiranje individualizovane podrške detetu i porodici pri prelasku na viši nivo obrazovanja i vaspitanja. Postoje dve forme za izradu tranzicionog plana, jedna za PU, a druga za OŠ. U tabelama 6 i 7 prikazani su i jedan i drugi plan. Formular za PU nalazi se na kompakt-disku u prilogu 7.1, a za OŠ u prilogu 7.2.

¹⁰³ Ili je njihovo nabavljanje deo plana prevazilaženja prepreka.

Tabela 6. Plan prevazilaženja prepreka i izrade individualizovanog plana podrške detetu i porodici na nivou PU

PU:

Objekat:

Ime i prezime deteta:

Vrsta plana (zaokružiti):

- prelazak iz porodice u pripremni predškolski program
- prelazak iz vrtičke grupe/razvojne grupe u pripremni predškolski program
- prelazak iz PPP u prvi razred

Plan prevazilaženja prepreka potpunom uključivanju deteta u život predškolske ustanove					
Oblasti života u predškolskoj ustanovi/vrtiću	Prepreke u ustanovi koje sprečavaju potpuno uključivanje deteta	Šta treba preduzeti kako bi se prepreke prevazišle	Postojeći resursi ili šta treba nabaviti/uraditi	Nosioци aktivnosti/ saradnici	Prioriteti / vremenska dinamika
Pristupačnost vrtića i prilagođenost enterijera i eksterijera karakteristikama kretanja i stepenu samostalnosti deteta					
Organizacija prostora u grupnoj sobi, dostupnost igračaka, centara/kutića, drugih prostora u vrtiću je takva da dete može da ih koristi samostalno ili uz minimalnu pomoć					
Informacije o rasporedu aktivnosti, ritmu dnevnih aktivnosti su takve da dete može da ih razume					
Stil komunikacije deteta, interakcija sa vršnjacima, poštovanje pravila ponašanja					

Stavovi, interakcija i znanje vaspitača koji doprinose stvaranju podsticajne i bezbedne atmosfere u grupi za dete					
Stavovi, interakcija i znanja ostalog osoblja koje dolazi u kontakt sa detetom i porodicom					
Stavovi druge dece i njihovih roditelja					
Načini rada – oblici, metode, individualizacija					
Usklađenost tihih i bučnih aktivnosti i ponuda raznovrsnih materijala					
Boravak na vazduhu: u dvorištu, u šetnjama					
Učešće deteta u dešavanjima u vrtiću: priredbe, otvoreni dani, radionice, posebni oblici rada					
Dnevni odmor u vrtiću					
Obroci: doručak, ručak, užina					
Učešće deteta u dešavanjima van vrtića: izleti, pozorište, biblioteka, posete preduzećima, smotre, javni nastupi					
Rekreativni boravak dece u prirodi					
Bezbednost, zdravstvena zaštita, prevencija nasilja					
Plan evakuacije dece iz objekta					
Nešto drugo					

Planiranje podrške detetu i porodici – polazak u prvi razred					
Oblasti za izradu individualnog tranzisionog plana	Osnovne aktivnosti, ključne karakteristike, opis	Šta treba preduzeti	Postojeći resursi ili šta treba nabaviti/ uraditi	Nosioci aktivnosti/ saradnici	Prioriteti / vremenska dinamika
Planiranje informisanja i saradnje PU u pripremi osoblja škole za novog učenika/učenicu					
Planiranje obezbeđivanja kontinuiteta u oblicima, metodama, načinima rada između vaspitača i nastavnika razredne nastave					
Planiranje informisanja deteta i porodice o karakteristikama izabrane osnovne škole, obavezama i pravima					
Planiranje pripreme deteta i porodice na promene koje nastaju polaskom u prvi razred u obavezama, navikama i dnevnim rutinama					
Planiranje pripreme deteta na zahteve školskog života: samostalnost, navike, veštine, predznanja					
Planiranje izgradnje kapaciteta za promenu i prilagodavanje deteta i porodice novim situacijama					
Obezbeđivanje mehanizama podrške detetu i porodici u tranzisionim periodima koji su u nadležnosti PU ili njihovo iniciranje u lokalnoj zajednici u saradnji sa OŠ					

Tabela 7. Plan prevazilaženja prepreka i izrade individualizovanog plana podrške detetu i porodici na nivou OŠ

OŠ:

Ime i prezime deteta:

Period za koji se pravi tranzicioni plan (zaokružiti):

- prelazak iz predškolskog pripremnog programa u prvi razred osnovne škole
- prelazak iz četvrtog u peti razred iz područne škole
- prelazak iz četvrtog u peti razred u okviru iste škole

Plan prevazilaženja prepreka potpunom uključivanju deteta u život osnovne škole					
Oblast školskog života	Prepreke u ustanovi koje sprečavaju potpuno uključivanje deteta	Šta treba preduzeti kako bi se prepreke prevazišle	Postojeći resursi ili šta treba nabaviti/ uraditi	Nosioci aktivnosti/ saradnici	Prioriteti / vremenska dinamika
Pristupačnost učionica, dvorišta, toaleta, hodnika i prilagodenost enterijera i eksterijera karakteristikama kretanja i stepenu samostalnosti učenika					
Koliko je organizacija prostora u učionicama u skladu sa načinom funkcionisanja učenika					
Informacije o školi i školskoj praksi, nastavni sadržaji se prenose u skladu sa karakteristikama i načinima komunikacije učenika					
Znanje, stil interakcije i stavovi nastavnog i vannastavnog osoblja koji doprinose stvaranju podsticajne i bezbedne sredine za učenje					
Stavovi drugih učenika i njihovih roditelja					
Stil komunikacije učenika, interakcija sa vršnjacima, poštovanje pravila ponašanja					

Metode i oblici rada, očekivane aktivnosti na časovima, pristupačnost informacija i sadržaja tokom nastave					
Omogućavanje učešća učenika na časovima fiskulture, sportskim danima					
Omogućavanje učešća učenika u vannastavnim aktivnostima u školi: izložbe, sekcije, takmičenja					
Omogućavanje učešća učenika u vannastavnim aktivnostima izvan škole: škola u prirodi, izleti i ekskurzije					
Omogućavanje učešća učenika u vannastavnim aktivnostima izvan škole: posete muzejima, pozorištima, bioskopu, drugim institucijama					
Omogućavanje učešća učenika u odeljenjskim i školskim proslavama, priredbama i svečanostima					
Omogućavanje učeniku da nadoknadi propušteno usled izostajanja sa nastave					
Odmori i slobodno vreme u školi					
Ritam školskog dana i raspored smena					
Užina, dačka ishrana					
Bezbednost, zdravstvena zaštita, prevencija nasilja					
Plan evakuacije učenika iz škole uzima u obzir funkcionisanje deteta					
Nešto drugo					

Planiranje podrške detetu i porodici – polazak u prvi razred / peti razred					
Oblasti za izradu individualnog tranzicionog plana	Osnovne aktivnosti, ključne karakteristike, opis	Šta treba preduzeti	Postojeći resursi ili šta treba nabaviti/ uraditi	Nosioci aktivnosti/ saradnici	Prioriteti / vremenska dinamika
Plan pripreme nastavnog i vannastavnog osoblja (nastavnika razredne nastave, nastavnika predmetne nastave, spremaćica, ostalih koji dolaze u dodir sa detetom i porodicom)					
Planiranje obezbeđivanja kontinuiteta u oblicima, metodama, načinima rada između vaspitača i nastavnika razredne nastave, odnosno nastavnika razredne nastave i nastavnika predmetne nastave					
Planiranje informisanja deteta i porodice o karakteristikama škole, obavezama i pravima					
Planiranje pripreme deteta i porodice na promene koje nastaju polaskom u prvi, odnosno peti razred u obavezama, navikama i dnevnim rutinama					
Planiranje pripreme deteta na zahteve školskog života: samostalnost, navike, veštine, predznanja					
Planiranje izgradnje kapaciteta za promenu i prilagodavanje na nove situacije deteta i porodice					
Obezbeđivanje mehanizama podrške detetu i porodici u tranzisionim periodima koji su u nadležnosti OS ili njihovo iniciranje u lokalnoj zajednici u saradnji sa PU					

Uputstva za popunjavanje plana prevazilaženja prepreka potpunom uključivanju deteta u život osnovne škole

Pri popunjavanju prethodno prikazanih tabela treba imati na umu da se one ne odnose na analizu ličnih karakteristika i načina funkcionisanja deteta već na ono što treba promeniti u okruženju, stilu komunikacije, informisanju, stavovima i načinu planiranja aktivnosti, da bi se učinilo da obrazovni i vaspitni proces bude dostupan detetu i učeniku sa teškoćama bez obzira na njegov način funkcionisanja.

Ovakva analiza će Vam umnogome pomoći da planirate mere otklanjanja fizičkih i komunikacionih prepreka (obrazac 1 *Pravilnika o bližim uslovima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*) i da planirate i obezbedite potrebnu podršku i kontinuitet za dete pri prelascima na više nivoe obrazovanja. Ako treba adaptirati prostor, ideje i uputstva za potrebna prilagođavanja mogu se naći u primeni principa univerzalnog dizajna¹⁰⁴ i *Pravilnika o tehničkim standardima pristupačnosti*¹⁰⁵.

Ovaj podsetnik se odnosi i na predškolsku ustanovu i na osnovnu školu. Mnogo od onoga što ćemo pomenuti bitno je i za polazak u prvi i za polazak u peti razred.

Pitajte se:

Fizička sredina PU i OŠ

- Koliko su detetu pristupačni učionica, dvorište, holovi, toalet, ostali prostori PU i OŠ koje koriste deca i učenici? Da li je osvetljenje adekvatno? Ima li rukohvata, koliko je za dete bezbedno kretanje po školi?
- Kako obeležiti prostor tako da olakšava snalaženje deci sa intelektualnim teškoćama, deci koja su slabovidna i slepa, deci oštećenog sluha, gluvoj, deci sa smanjenim intelektualnim sposobnostima i svoj ostaloj deci?
- Da li su natpisi dovoljno veliki i adekvatni za slabovidu decu?

104 „Univerzalni dizajn” označava dizajn proizvoda, okruženja, programa i usluga koje koriste svi, u najvećoj mogućoj meri, bez potrebe prilagođavanja ili specijalnog dizajniranja. „Univerzalni dizajn” ne isključuje pomoćna sredstva za određene grupe osoba sa invaliditetom kada je to potrebno. – *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, član 2, stav 5.

105 http://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/023_Microsoft%20Word%20-%20Pravilnik%20o%20tehnickim%20standardima%20pristupacnosti.pdf

- Da li postoji i da li je potreban kutak za opuštanje, odmor deteta (u učionici, ali i van nje)?
- Da li postoji, a ako ne gde se može organizovati kutak za roditelje dok čekaju decu, odnosno za roditelje koji pomažu u školi?
- Gde je najbolje mesto za dete da sedi u učionici, kakva je organizacija prostora u učionici adekvatna da podrži uključivanje deteta i odgovori na njegove/njene druge potrebe, vršnjačku podršku, da omogući lako kretanje i veću samostalnost deteta u radu tokom nastave?
- Šta sve treba pravovremeno pripremiti i planirati kako bi nastava i boravak u školi detetu bili pristupačni?

Zdravlje, ishrana, bezbednost

- Da li je školsko osoblje obučeno za pružanje adekvatne prve pomoći, da li je obezbeđena adekvatna briga o davanju lekova ako su potrebni?
- Postoji li plan evakuacije u kojem su predviđene karakteristike svakog deteta i da li su pronađena optimalna rešenja za brzu evakuaciju?
- Da li školsko osoblje poznaje specifičnosti u ishrani, alergije i slično?
- Kako dete reaguje na senzornu stimulaciju, kako mu obezbediti odmor ili kretanje kada mu je to potrebno? Kako osigurati bezbednost deteta na odmoru bez uskraćivanja druženja i igre sa vršnjacima?
- Šta sve treba pravovremeno pripremiti i planirati da bi dete bilo bezbedno i zaštićeno u školi?

Samostalnost deteta

- Koja vrsta podrške je potrebna detetu u kretanju i odlasku u toalet?
- Koja vrsta podrške je potrebna detetu ishrani i oblaženju?
- Koja vrsta podrške je potrebna detetu u pisanju, čitanju i učenju?
- Ko će i kada pružati potrebnu podršku: lični pratilac, roditelji, volonteri?
- Šta sve treba pravovremeno pripremiti i planirati da bi se podsticala samostalnost deteta?
- Kako omogućiti detetu da postaje sve samostalnije i sve manje zavisno od pomoći?

Kako komunicirati sa detetom

- Da li treba obezbediti kartice/sličice za komunikaciju ili neko drugo sredstvo alternativne i augmentativne komunikacije?
- Da li treba organizovati obuku i angažovati prevodioca na značajni jezik, organizovati učenje znakovnog jezika za vršnjake i nastavnike, učenje Brajevog pisma ili obuku za korišćenje nekog komunikacionog softvera?
- Da li treba isplanirati načine prevazilaženja komunikacijskih prepreka i načine uspostavljanja kontakata u komunikaciji sa decom i sa odraslima?
- Da li je i na koji način dnevni raspored prikazan razumljivo svoj deci, na primer slikovno?
- Šta sve treba pravovremeno pripremiti i planirati da bi se ostvarila uspešna komunikacija?

Praćenje napretka i procenjivanje

- Ostvarivanja obrazovnih ishoda – ko, na koji način, uz primenu kojih instrumenata dodatno prati razvoj i napredovanje deteta, uz uobičajeno ocenjivanje ili ocenjivanje na osnovu individualnog obrazovnog plana?
- Kako treba organizovati ispitivanje znanja: da li samo usmeno, uz pomoć nekoga ko čita zadatke i piše po diktatu, da li treba predvideti više vremena za rad deteta, omogućiti korišćenje tehnologije – digitron, računar i slično? Treba planirati načine na koje se dete uključuje u taj proces.
- Kako se informacije o napretku razmenjuju sa detetom i roditeljima i drugim nastavnicima?
- Kako se informacije dobijene na osnovu praćenja celokupnog napretka deteta koriste za dalje planiranje?
- Šta sve treba pripremiti i planirati kako bi dete moglo da prati svoj napredak u učenju?

Fleksibilnost u organizovanju

- Šta treba promeniti u organizaciji rada, na koji način dnevni raspored aktivnosti u ustanovi treba prilagoditi detetu, kako to najbolje izvesti?
- Na koji način se planira nadoknada nastave kada dete odsustvuje duže zbog bolesti, terapija ili iz drugih razloga?

- Da li se realizacija kabinetske nastave prilagođava načinu funkcionalisanja učenika?
- Da li se i kako planira vršnjačka podrška ili edukacija u slučaju dužeg kućnog lečenja ili organizovanje kućnih poseta nastavnika kada je to potrebno?
- Da li se i na koji način planira korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija kao sredstva podrške (audio-snimci, povećanje teksta na ekranu, korišćenje računara za samostalno pisanje, uključivanje odsutnog deteta u rad u odeljenju putem interneta, na primer korišćenjem Skajpa i nekih drugih oblika učenja putem interneta)?

Metode i oblici rada

- U kojoj meri uobičajeni oblici, metode i tehnike rada odgovaraju potrebama deteta? Šta treba promeniti, kako i zašto i koje metode koristiti?
- Na koji način oblici i metode rada obezbeđuju obrazovni i vaspitni kontinuitet sa radom u predškolskom pripremnom programu?
- Kako aktivno uključiti dete u proces nastave, kako negovati timski rad i kooperativno učenje? Kako razvijati vršnjačko učenje i podršku?
- Šta treba pravovremeno planirati i pripremiti?

Nastavna sredstva

- Da li škola poseduje adekvatnu opremu, didaktički materijal, pribor, igračke, softver?
- Ako nema, šta je potrebno, gde to nabaviti, kako napraviti, kako iskoristiti okruženje kao mogući izvor znanja... U praksi se pokazalo da su nastavna sredstva, didaktičke igrice i materijal koji nastavnik specijalno izrađuje za određeno dete funkcionalni i da daju dobre rezultate.

Vannastavne aktivnosti¹⁰⁶

- Kako planirati i organizovati vannastavne aktivnosti tako da dete sa teškoćama može da učestvuje u sekcijama, priredbama, sportskim danima, izletima, ekskurzijama i ostalim vannastavnim

¹⁰⁶ Cilj vannastavnih aktivnosti je usvajanje dela nastavnog programa neposrednim upoznavanjem pojava i odnosa u prirodnoj i društvenoj sredini, upoznavanje kulturnog nasleđa i privrednih dostignuća koja su u vezi sa delatnošću škole i rekreativno-zdravstveni oporavak učenika. Izbegavanje pronalaženja adekvatnih

aktivnostima tokom svog školovanja? Ako postoji nedoumica o mogućim načinima uključivanja, pitajte dete i roditelje, vaspitačicu, a kasnije učitelja/icu.

- Kako pravovremeno planirati i pripremiti sve što je potrebno da bi se dete uključilo u vannastavne aktivnosti?

Odnos sa vršnjacima

- Kako podstići i podržati komunikaciju i upoznavanje sa ostalom decom? Kako, kada je to potrebno, obezbediti učenje znakovnog jezika? Kako decu informisati o ostalim načinima ostvarivanja komunikacije?
- Kako upoznati dete sa decom iz drugih odeljenja i obezbediti njihovu saradnju?
- Kako razvijati i negovati druženje sa vršnjacima van škole (proslave rođendana, druženje na igralištu i u parku, kućne posete...)?

Odnos nastavnog i vannastavnog osoblja

- Kako razvijati pozitivne stavove, informisati i obučavati obrazovno osoblje za rad sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Kako preventivno reagovati na probleme koji se mogu očekivati, ko su saveznici, ko može da pruži podršku, kako uspostaviti saradničke odnose?
- Kako razvijati i negovati timski rad u PU i OŠ, između raznih obrazovnih i vaspitnih ustanova, sa predstavnicima drugih značajnih ustanova i, iznad svega, partnerstvo sa porodicama?
- Na koje se sve načine može uključiti vannastavno osoblje? Kako uključiti vannastavno osoblje u pružanje podrške detetu i obezbeđivanje bezbednosti tokom odmora, vannastavnih i drugih aktivnosti?

Obezbeđivanje kontinuiteta

- Kako obezbediti da se metodička iskustva stečena tokom rada sa detetom sa teškoćama prenose ostalim kolegama?
- Kako obezbediti kontinuitet saradnje vaspitača, učitelja, roditelja sa razrednim starešinom i NPN da bi u planiranju časova, na-

uslova za učestvovanje učenika sa teškoćama u tim školskim aktivnostima može se protumačiti kao diskriminacija.

- stavnih i vannastavnih aktivnosti i načina ocenjivanja bile oda-brane odgovarajuće metode, oblici i sredstva za rad?
- Kako pripremiti svu decu za očekivane promene pri prelasku na više nivo obrazovanja?
 - Kako organizovati rad sa decom i učenicima sa ciljem razvija-nja razumevanja i prihvatanja različitosti i podsticanja uzajamne podrške?
 - Kako uključiti stručnjake van škole koji su radili sa detetom, ili još uvek rade, da svojim idejama i savetima doprinesu planiranju potpunijeg uključivanja deteta u celokupan život školske zajedni-ce – izlete, ekskurzije, sportske aktivnosti, priredbe, gostovanja, takmičenja?

6.3. Planiranje u dokumentima

Aktivnosti kojima se obezbeđuje neometana tranzicija sve dece na sledeći nivo obrazovanja mogu se planirati i prikazati u različitim doku-mentima ustanove, kao što su: godišnji program rada ustanove, plan rada stručnog tima za inkluzivno obrazovanje, planovi rada psihologa i peda-goga škole, planovi rada odjeljenjskih veća prvog i petog razreda, planovi rada odjeljenskog starešine. Ta dokumenta predstavljaju dokaz nastojanja da se uvaže prava deteta u toj ustanovi.

Aktivnosti za izradu tranzisionog plana sastavni su deo planiranja individualizovane podrške detetu i doprinose otklanjanju fizičkih i komu-nikacijskih prepreka u skladu sa članom 4. *Pravilnika o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*.

Rezultati analize prepreka učestvovanju učenika sa teškoćama u svim školskim aktivnostima predstavljaju smernice za dalji razvoj škole kao in-kluzivne zajednice: stručno usavršavanje nastavnika, opremanje nastavnim sredstvima, planiranje adaptacije školskog prostora, korišćenje resursa u zajednici, i mogu se prikazati u školskom razvojnou planu.

Lokalna zajednica, u skladu sa potrebama škola sagledanim na osnu-vu tranzisionih planova, može planirati različite vrste podrške detetu, po-rodici i školi: od obezbeđivanja sredstava za opremanje ili adaptaciju fizič-ke sredine ustanova, do formiranja posebnog servisa za porodice i decu koji bi pružao potrebne usluge u tranzisionim periodima.

LITERATURA

Literatura na engleskom

- Bohan-Baker, M., Little, P., The Transition to Kindergarten: A Review of Current Research and Promising Practices to Involve Families, Harvard Family Research Project, April 2004 <http://www.hfrp.org/publications-resources/browse-our-publications/the-transition-to-kindergarten-a-review-of-current-research-and-promising-practices-to-involve-families>
- Ching Mey, S., *Special children and their transition into school*, The National Early Childhood Intervention Conference, School of Educational Studies University Science Malaysia
- Dockett, S., Perry, B., Campbell H, Hard L., Kearney E., Taffe R., Greenhill J., *EARLY YEARS LEARNING AND CURRICULUM, Reconceptualising Reception: Continuity of learning*, Department of Education and Children's Services, Government of South Australia, December, 2007
http://www.earlyyears.sa.edu.au/files/links/final_lit_review.pdf
- John R. Johnson, *PARENT AND FAMILY GUIDE TO TRANSITION EDUCATION AND PLANNING: What Parents and Families Need to Know about Transition Education and Planning for Youth with Disabilities: An Insider's Perspective*
http://www-rohan.sdsu.edu/~jrjohnso/SFTEP/module12_1.pdf
- Perry B., Dockett S., Whitton, D., Vickers, M., Johnston D.M.C, Sidoti, C., TRANSITION PROJECT, University of Western Sydney, NSW Department of Education and Training, Sydney Region and the South East Sydney Human Services Senior Officers Group for Better Futures, 2008
http://www.youth.nsw.gov.au/__data/page/1205/DET_transition_finalreport.pdf
- Pianta, R.; Cox, M., *Transition to Kindergarten*, Early Childhood Research & Policy Briefs, Volume 2, Number 2, National Center for Early Development & Learning, Chapel Hill, NC., Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, DC. 2002 <http://leadershipinc.illinoisstate.edu/researchcompendium/documents/transitiontokindergartenresearchPolicybriefs.pdf>
- Pianta, R., Rimm-Kaufman,S.: *The Social Ecology of the Transition to School: Classrooms, Families, and Children*, University of Virginia <http://www.cds.unc.edu/CCHD/S2005/02-07/pianta,%20r,%202002-07%20reading.pdf>
- Early Childhood Transition for Children with a Disability: home > childcare > preschool > school, Focusing on children's centres for early childhood development and parenting* (MAC:SWD), A report of the Ministerial Advisory Committee - Students with Disabilities South Australia March 2008, http://www.macsyd.sa.gov.au/files/links/TRANSITION_REPORT_4_8_08.pdf

Ready Schools, A report of the Goal 1 Ready Schools Resource Group by Rima Shore The National Education Goals Panel, 1998, <http://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/readysch.pdf>

Transition planning for Youth with Specila Needs: a Community Support Guide; Ministri of Children and Family Development, British Columbia http://www.mcf.gov.bc.ca/spec_needs/pdf/support_guide.pdf

Transitions: Preschool to Kindergarten and Beyond, Handbook on Transition from Early Shildhood Special Education, Californija Prescchool Instructional Network, CA Department of Education and SEEDS, Prepared by Linda Brult http://www.cpin.us/docs/mod_transitionsfinal2.10.06.pdf

Woodhead M., Moss P., *Early Childhood and Primary Education:Transitions in the Lives of Young Children*, Early childhood in focus 2, The Open University, 2007 http://www.bernardvanleer.org/Early_Childhood_and_Primary_Education_Transitions_in_the_Lives_of_Young_Children

Literatura na srpskom

Booth, T., Ainscow, M., *Priručnik za inkluzivni razvoj škole (upotreba Indeksa za inkluziju za razvoj inkluzivne kulture, politike i prakse)*, Izdavač adaptiranog priručnika na srpskom jeziku: Save the Children UK SEE – Program za Srbiju i Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, Priredili: Jasmina Đelić i Jelena Najdanović Tomić, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja; mr Danijela Vuković, Ministarstvo prosvete Republike Srbije; Dušanka Gačić Bradić i Ljiljana Došen, Save the Children UK, Program za Srbiju, Beograd 2010

Došen, LJ. i Gačić – Bradić, D., *Vrtić po meri deteta*, Save the Children, 2005. Beograd

Došen, LJ., *Zbornik projekata koji promovišu inkluzivno obrazovanje u Srbiji*, Save the Children, jun 2008. Beograd

Erdelj, L., *Inkluzija nije iluzija*: Pedagoški zavod Vojvodine, 2006. Novi Sad

Erdelj, L., Došen, LJ., *Inkluzivna škola u multikulturalnoj zajednici – zbornik rada*, Pedagoški zavod Vojvodine, 2006. Novi Sad

Janjić, B., Milojević N., Lazarević, L., *Primena i unapređenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji : priručnik za zaposlene u vrtićima i školama*, Beograd, Udrženje studenata sa hendikepom, 2013

Lazarević, S., *Inkluzivno obrazovanje često postavljanja pitanja*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), 2011, Beograd

Lazarević, S., *Moj sin Stefan*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), 2010, Beograd

Mrše, S., Jerotijević, M., *Priručnik za planiranje i pisanje individualnog obrazovnog plana (neredigovana vezija)*: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, 2012, Beograd

Radivojević, D., Jerotijević, M., Stojić, T., Ćirović, D., Radovanović – Tošić, LJ., Kocevska, D., Paripović, S., Josimov G., Vasiljević I., Stojanović LJ., Stanaćev

- V., Kuveljić D., Seizović V.: *Vodič za unapređivanje inkluzivne obrazovne prakse*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007
- Radó, P., Lazetic, P., *Rapid Assessment of the Implementation of Inclusive Education in Serbia* (izveštaj za UNICEF), 2010
- Deca sa smetnjama u razvoju, potreba i podrška; grupa autora, urednica Mitić, M., Familia, Beograd, 2011*
- Istraživanje Obrazovna, zdravstvena i socijalna podrška deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – analiza novog koncepta i njegove primene u tri sredine (<http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavastvo-cip-centra/ostale-publikacije>);
- Unapređenje inkluzije i kvaliteta u obrazovanju u jugoistočnoj Evropi* (<http://site.cep.edu.rs/vesti/unapre%C4%91enje-inkluzije-i-kvaliteta-u-obrazovanju-u-jugoisto%C4%8Dnoj-evropi-0>);
- Građansko društvo za inkluzivno obrazovanje – obrazovanje po meri dece* (<http://www.oknis.org.rs/obrazovanje-po-meri-dece/?p=148> i <http://www.velikimali.org/>);
- Sklonjeni i zaboravljeni – segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji*, (<http://www.mdri-s.org/publikacije/>).
- Nacionalni plan akcije za decu* (http://www.cipcentar.org/i_roditelji_se_pitaju/PDF/strategija/Nacionalni%20plan%20za%20decu.pdf)
- Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja (<http://www.prsp.gov.rs/download/MDG%20Serbia%2006%20SRPSKI%5B1%5D.pdf>)
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020* (<http://www.mpn.gov.rs>).
- Ustav Republike Srbije* (<http://www.parlament.gov.rs>)
- Zakon o zabrani diskriminacije* (<http://www.ravnopravnost.gov.rs>)
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti* (<http://www.poverenik.rs>)
- Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*
<http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/504-zakon-o-osnovama-sistema-obrazovanja>
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju*
<http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/507-zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju>
- Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima*
<http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/510-zakon-o-udzbenicima-i-drugim-nastavnim-sredstvima>
- Zakon o ratifikaciji Konvencije UN o pravima deteta („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i „Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97)*
http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (“Sl. glasnik RS”, br. 97/2008, 104/2009 - dr. zakon, 68/2012 - odluka US i 107/2012)

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (“Sl. glasnik RS - Medunarodni ugovori”, br. 42/2009)

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html

Pravilnik o tehničkim standardima pristupačnosti (“Sl. glasnik RS”, br. 19/2012)

http://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/023_Microsoft%20Word%20%20Pravilnik%20o%20tehnickim%20standardima%20pristupacnosti.pdf

Pravilnik o bližim uslovima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje

<http://www.dils.gov.rs/documents/filesEducation/jun2011/PRAVILNIK%20IOP.pdf>

Pravilnik o ocenjivanju učenika u osnovnom obrazovanju i vaspitanju

<http://jelenakalderon.files.wordpress.com/2011/10/pravilnikoocnjivanju.pdf>

Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku

<http://www.zdravlje.gov.rs/downloads/Zakoni/Pravilnici/PravilnikODodatnojObrazovnojZdravstvenojISocijalnojPodrsциDetetuiUceniku.pdf>

Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2012/2013. i 2013/2014.

<http://katalog.zuov.rs/Program2012.aspx?katbroj=66&godina=2012/2013>

Prilog 6

UPITNIK ZA RODITELJE

Svrha ovog upitnika je stvaranje potpunije slike o tome koje su informacije o osnovnoj školi potrebne roditelju i detetu, s jedne strane, i dobijanje informacija o detetu koje je novi učenik ili učenica, s druge strane.

U ovom prilogu je prikazana objedinjena forma upitnika koja se odnosi na polazak u prvi razred i na polazak u peti razred. Ovakav upitnik je moguće koristiti i prilikom dolaska svakog novog učenika u osnovnu školu.

Dobijeni podaci treba da posluže za izradu:

- plana aktivnosti informisanja dece i roditelja budućih/novih učenika škole o njenim karakteristikama putem sastanaka u PU i OŠ, informatora i brošura o školi, postavljanjem informacija na web-stranice OŠ, posetama školi, priredbi ...;
- plana aktivnosti za individualizovanu pripremu deteta i porodice koji može da realizuje PU, OŠ ili obe ustanove kroz uzajamnu saradnju;
- plana aktivnosti prilagođavanja koje je potrebno uraditi u ustanovi kako bi se obezbedilo da sadržaji i aktivnosti u ustanovi budu pristupačni detetu.

Zamišljeno je da se informacije prikupljaju kroz intervju sa *roditelji-ma*. Delovi ovog upitnika mogu poslužiti kao polazna osnova za izradu upitnika za *dete* uz određena prilagođavanja. Treba pitati dete šta ono misli i šta ga interesuje u vezi sa školom i snalaženjem u njoj, jer je veoma važno omogućiti deci da iznesu svoje mišljenje i učestvuju u donošenju odluka koje se njih tiču. Pitanja iz upitnika treba prilagoditi individualnim karakteristikama deteta i uraditi sva druga potrebna prilagođavanja kako bi se stvorili uslovi za uspostavljanje uspešne komunikacije. Podsetnik o načinu vođenja intervju-a sa decom sa teškoćama nalazi se u prilogu 11.

Intervju-e i sa roditeljima i sa decom treba da vodi psiholog ili pedagog ustanove.

Prikupljene informacije su poverljive prirode i treba ih je čuvati u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka i ličnosti.

Ime i prezime deteta _____

Datum popunjavanja upitnika _____

Ustanova _____

1. U koju školu ste upisali/planirate¹ da upišete svoje dete?

OŠ _____

Adresa: _____

2. Zbog čega ste izabrali tu/ovu² školu?

3. Koje su Vam informacije potrebne o školi kako biste se pripremili za polazak Vašeg deteta u školu?

- Procedure upisa deteta (potrebna dokumenta, zakazivanje razgovora sa psihologom ili pedagogom)
- Upoznavanje sa: direktorom/kom, stručnom službom (psiholog, pedagog), učiteljem/icom odnosno razrednim starešinom, predmetnim nastavnicima
- Upoznavanje sa ostalim školskim osobljem (navedite kojim)
- Organizacija nastave: kabinetska ili ne
- Spratnost učionica
- Raspored časova i smena
- Mogućnost ishrane u školi
- Mogućnosti za uključivanje roditelja u nastavu i školski život
- Metode i načini rada
- Procedure koje se odnose na duže i kraće izostajanje iz škole
- Prilagođenost i bezbednost školskog prostora – učionica, hodnika, toaleta, dvorišta
- Kako se deca raspoređuju u odeljenja, kako se vrši izbor učitelja/ice
- Kako se formiraju odeljenja petog razreda
- Koliko su brojna odeljenja
- Broj dece u školi/odeljenju kojima je potrebna dodatna podrška
- Načini pružanje podrške detetu za uspešno prilagođavanje na školske zahteve

1 Ako intervju sa roditeljima radi stručni saradnik PU.

2 Ako intervju radi stručni saradnik OŠ kada je dete već upisano.

- Kako se deci pruža podrška u učenju
- Procedure koje se odnose na saradnju roditelja sa školskim inkluzivnim timom
- Procedure koje se odnose na saradnju roditelja, školskog inkluzivnog tima i interresorne komisije
- Procedure koje se odnose na saradnju sa drugim relevantnim stručnjacima i institucijama
- Iskustvo školskog osoblja u radu sa decom sa sličnim smetnjama u razvoju i invaliditetom
- Aktivnosti škole koje ukazuju na postojanje klime prihvatanja različitost i spremnost da izlazi u susret raznovrsnim potrebama dece i porodica
- Nešto drugo _____

4. Šta učitelji/ica odnosno razredni starešina, drugi nastavnici, stručna služba škole (psiholog, pedagog) i ostalo osoblje treba da zna o Vašem detetu kako bi blagovremeno obezbedili neophodne uslove za njegovo/njeno prilagođavanje na školsku sredinu i uspešno školovanje.³ (Ove informacije je moguće tražiti i od deteta jer se odnose na njega.)

Informacije koje se odnose na način komunikacije između deteta i ostalih

Informacije koje se odnose na kontakte i druženje deteta sa vršnjacima

Informacije koje se odnose na omiljene aktivnosti deteta

Informacije koje se odnose na igračake i igre koje dete voli

Informacije o tome kako dete uči

³ Škola bi ukoliko je dete već četiri godine u njoj morala da ima većinu odgovora na ova pitanja u pedagoškom profilu i drugoj dokumentaciji. U slučaju prelaska iz jedne u drugu školu, dokumentacija koja postoji trebalo bi da prati dete.

Informacije koje se odnose na pokazivanje ljubavi, brige i nežnosti prema detetu

Informacije koje se odnose na reakcije deteta na uspeh i neuspeh

Informacije koje se odnose na kretanje deteta

Informacije koje se odnose na ishranu deteta

Informacije koje se odnose na higijenske navike deteta

Informacije o detetu važne za uređenje učionice, hodnika, dvorišta, toaleta

Informacije koje se odnose na dnevne aktivnosti, njihov raspored i ostale navike deteta

Informacije koje se odnose na uzimanje lekova, ukoliko dete koristi terapiju

Informacije koje se odnose na pomagala, ukoliko ih dete koristi

Informacije koje se odnose na tretmane ukoliko ih dete ima (tip tretmana, koja vrsta stručnjaka, institucija...)

Informacije koje se odnose na druge rizike po zdravlje deteta

Nešto drugo

Nešto drugo

5. Kakve/koje teškoće ima Vaš sin/kćerka?

6. Da li treba nešto promeniti u prostoru škole kako bi više odgovorila na potrebe Vašeg deteta? (Ove informacije je moguće tražiti i od deteta jer se odnose na njega.)

7. Da li škola treba da nabavi specifičnu opremu, sredstva, učila, materijal za podučavanje, igračke, slikovnice/udžbenike... kako bi odgovarila na potrebe Vašeg deteta?

8. Šta je doprinosilo da se Vaše dete dobro oseća u vrtiću/nižim razredima i želite da se nastavi? (Ove informacije je moguće tražiti i od deteta jer se odnose na njega.)

9. Kako pripremate dete za polazak u prvi razred/peti razred? (Ove informacije je moguće tražiti i od deteta jer se odnose na njega.)

10. Da li ste upoznati s tim

koja sve prava na podršku ima Vaše dete tokom školovanja DA NE
koja je uloga inkluzivnog tima u vaspitno-obrazovnoj ustanovi DA NE

koja je uloga interresorne komisije	DA	NE
šta je individualni obrazovni plan za dete	DA	NE
šta je pedagoški profil	DA	NE

11. Na koji način želite i možete da se uključite u aktivnosti odeljenja u kome će biti Vaše dete i u aktivnosti škole u celini?

12. Kako vidite svoju ulogu u saradnji sa učiteljem/icom odnosno razrednim starešinom?

13. Kako vidite svoju ulogu u saradnji sa predmetnim nastavnicima koji će predavati Vašem detetu?

14. Kako vidite svoju ulogu u saradnji sa stručnom službom škole?

15. Kako vidite svoju ulogu u saradnji sa školskim inkluzivnim timom?

16. Kako vidite svoju ulogu u saradnji sa interresornom komisijom?

17. Kako vidite svoju ulogu u izradi individualnog obrazovnog plana za dete ako bude procenjeno da je on potreban? (Ove informacije moguće je tražiti i od **deteta jer se odnose na njega.)**

18. Po Vašem mišljenju, koje informacije predškolska ustanova (učitelj/ica) treba da prosledi osnovnoj školi (predmetnim nastavnicima i razrednom starešini) o Vašem detetu kako bi obezbedila uslove za njegovo/njeno uspešnije školovanje? (Ove informacije je moguće tražiti i od **deteta jer se odnose na njega.)**

19. Na koji način ta razmena informacija o detetu treba da se odvija, po Vašem mišljenju? (Ove informacije je moguće tražiti i od **deteta** jer se odnose na njega.)

20. Ima li nešto što biste voleli da kažete, a nismo Vas pitali? (Ove informacije je moguće tražiti i od **deteta** jer se odnose na njega.)

HVALA NA SARADNJI

Prilog 10

KRITERIJUMI USPEŠNE TRANZICIJE

Socijalno emocionalna dobrobit deteta određena kroz:

- status u vršnjačkoj zajednici i doživljaj pripadanja: prihvataju ga, pozivaju ga, druži se;
- lično zadovoljstvo: zadovoljno je, šali se;
- razvoj slike o sebi: dobra samoprocena, snalaženje, samopouzdanje, samostalnost, samoregulacija, pozitivna slika o sebi;
- emocionalna stabilnost: smanjuju se strah, otpor, simptomatsko ponašanje;
- socijalizacija: razumevanje pravila ponašanja, uklapanje u kolektiv, poštovanje.

Odnos prema školi i uspešnost školovanja deteta:

- postignuće u školi: napreduje, usvaja nova znanja i veštine;
- stav prema nastavi: prihvata školu i zadatke, interesovanje za nastavu, aktivnost i inicijativa;
- odnos prema školi: rado ide u školu, priča o školi, prihvata, voli nastavnike;
- učestvovanje u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima: javlja se i želi da učestvuje u takvim aktivnostima.

Pozitivni efekti na školsku zajednicu:

- podstaknuto usavršavanje nastavnika, kreativno traganje, razmena iskustava sa kolegama u školi i van nje, prihvatanje koncepta obrazovanja za sve;
- podstaknuta empatičnost nastavnika: prate potrebe deteta, prijatno i prijateljski se ophode sa detetom, razvijaju emocionalno tople odnose, pokazuju prihvatanje na detetu prihvatljiv i podsticajan način (npr. ukoliko je potrebno, pomaze ga), spremni su da mu fizički pomognu, oslovjavaju ga, gledaju ga;

- podstaknuto samopouzdanje nastavnika: nema izrazitih otpora, procenjuju da je rad sa detetom sa smetnjama i invaliditetom izvodljiv, imaju ideje kako da individualizuju nastavu, opušteni su u kontaktu sa detetom;
- promene u fizičkom okruženju, načinu rada, opremi;
- učenici poštaju tolerantniji, bolja klima u školi, sva deca lakše podnose periode prelaska na viši nivo školovanja, motivacija i uspeh dece za školovanje bolji;
- unapređena saradnja sa roditeljima u skladu sa potrebama porodice i deteta kroz izradu, realizaciju i praćenje tranzicionih planova;
- ugled škole u zajednici raste, kao škole koja je otvorena i sprema da prepozna i odgovori na različite potrebe dece i preuzima odgovornost za kvalitetno obrazovanje sve dece upisane u nju bez obzira na njihove lične karakteristike.

Prilog 11

PODSETNIK O INTERVJUISANJU DECE SA TEŠKOĆAMA

Kada pitamo dete da iskaže svoje mišljenje, šaljemo poruku da je ono važno, da se uvažavaju njegova ličnost i osećanja, što pozitivno utiče na formiranje slike o sebi, samopoštovanja i samopouzdanja. Decu treba pitati i omogućiti im da učestvuju u donošenju odluka koje se odnose na njih.

Neka pravila i preporuke pri intervjuisanju dece sa teškoćama¹:

- dobro se pripremite i preispitajte svoja predubedjenja o tome da li dete može ili ne može da pruži odgovore na postavljena pitanja; preispitajte svoja očekivanja i prilagodite ih karakteristikama razvoja deteta – svako dete ima pravo da iznese svoje mišljenje i utiče na odluke koje ga se tiču;
- razgovor vodite tako da se oseća da poštujete dete (bez poučavanja, tumačenja, upućivanja, snishodljivosti ili pokroviteljskog stava), u prijateljskoj i podsticajnoj atmosferi (pohvala, dovoljno vremena za davanje odgovora, strpljivo) i pokažite da ste iskreno zainteresovani za ono što dete ima da vam saopšti, kao i za opštu dobrobit deteta;
- uslove za održavanje intervjuia – vreme, mesto, trajanje, pitanja ... treba prilagoditi tako da odgovaraju detetu;
- objasnite detetu svrhu intervjuia i postupak, npr. da ćete beležiti odgovore i da će o njima saznati samo oni koji moraju da znaju; ako dete insistira, neka roditelji budu prisutni; bolje da sedite diagonalno ili jedno pored drugoga nego jedno naspram drugoga; sam početak intervjuia dobro je povezati sa neki zadatkom – da se nešto napravi, pogleda zajedno, nacrtan, ispriča neka anegdota i slično;
- ako procenjujete da postoje prepreke za uspostavljanje komunikacije, isplanirajte način na koji ćete ih prevazići (možete uklju-

1 Deca sa smetnjama u razvoju, potreba i podrška; grupa autora, urednica Mitić M., Familia, Beograd, 2011

- čiti drugu osobu koja poznaje način komunikacije koja je bliska detetu – tumač znakovnog jezika, učitelj, roditelj, lični pratičac deteta), koristite način komunikacije i reči sa značenjima koje je dete izgradilo i usvojilo u svojoj porodici ili sa učiteljicom; ako dete koristi svoje reči ili simbole da označi neki događaj ili emociju, ugradite ih u pitanja za intervju;
- ako je potrebno, pitanja pojednostavite, preformulišite, koristite različita sredstva za uspostavljanje komunikacije (slike, predmete, gestove) tako da dete razume i može da pruži odgovor (detetu treba omogućiti, ako postoji problem u verbalizaciji, da pokaže, donese, uradi, izdvoji);
 - ako je potrebno, možete pripremiti sličice sa izrazima lica, kartice DA – NE, STOP, SVIĐA MI SE, NE SVIDA MI SE, fotografije koje prate temu intervjeta, sličice sa odgovarajućim aktivnostima i slično;
 - uspostavite kontakt sa detetom pre intervjeta, tako da intervjiju ne bude vaš prvi susret.

Prilog 12

ŠTA SU REKLA DECA

OŠ „Sonja Marinković”, Subotica

Školska godina izrade tranzisionog plana: 2011/12.

Datum intervjuja: 24. april 2013.

Učenik u drugom razredu, ima problem sa sluhom, otežan govor jer ne izgovara sve glasove.

1. Da li voliš da ideš u školu?

Da.

2. Šta ti se sviđa u školi? Šta voliš u školi?

Sviđa mi se kad idemo na fizičko, kad me učiteljica pohvali, kad idemo u zoo-vrt, kad svi zajedno stanemo u red, kad učenici pitaju da budemo par.

3. Da li ima nešto što ti se ne sviđa / ne voliš?

Ne volim srpski, ima nešto što je meni teško, ne volim kad me učiteljica ne pohvali.

4. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), šta si mislio/la da ćeš raditi u školi? (Kada si bio/bila jako mali, šta si mislio/la da ćeš raditi u školi?)

Mislio sam kada budem u 1.razredu da će dobijati smajliće i tako je bilo, i mislio sam da će se u prvom razredu puno igrati sa drugarima.

5. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), da li ima nešto čega si se plaišio/la? Šta je to? Plašiš li se nečega sada u školi?

Plašio/la sam se kako će znati gde je moja učionica i plašio sam se da će me neko tući i zadirkivati. Više se ne plašim.

6. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), šta ti se najviše dopalo?

Učiteljica, kako je bila dobra.

7. Da li voliš da budeš na časovima? Šta ti se tu sviđa / ne sviđa?

Da. Sviđa mi se matematika, čuvati prirode, sviđa mi se da učim zajedno sa decom, da mi pomažu ako nešto treba.

8. Da li se nekada naljutiš na učiteljicu/nastavnike? Šta te naljuti?

Šta onda radiš?

Nikad se ne ljutim na učiteljicu. Ona je mnogo dobra. Svaki dan je zagrlim i kažem joj da je volim.

9. Da li si u školi naučio/la nešto novo što pre nisi znao/la? Da li voliš da učiš? Šta voliš da učiš? Šta ti se tu sviđa?

Naučio sam da radim geometriju, naučio sam da pišem i da čitam, naučio sam kako se zovu drugari i učiteljica. Nekad volim da učim a nekad ne. Volim da učim matematiku a baš ne volim srpski jezik.

10. Šta ti se sviđa na odmorima? Ima li nešto što ne voliš kada su odmori?

Tada idemo napolje, igramo vije, tada je i užina. Ne volim kad mi neko lupi čvrgu po glavi, kao na primer B.....

11. Šta bi voleo/la da je u školi drugačije?

Da je kuhinja pored ucionice, da WC muški bude dole, a ženski gore (misli na prizemlje i sprat, prim. aut.), da je moja kuća blizu škole, da uvek prvi čas bude fizičko, da sve pišem štampanim slovima (tako i piše).

12. Da li se tvoji drugovi iz odeljenja druže sa tobom u školi? Da li se igrash sa decom u školi?

Družimo se, ali se desi da me nekad i odbiju. Nekad mi učiteljica da loptu i onda dođu i ostala deca i igramo se.

13. Sa kim se družiš kada nisi u školi?

Sa mojim drugarima koji stanuju oko moje kuće.

14. Da li se nekada naljutiš na svoje drugove? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Da, kad mi neko lupa cvrge. Kad me naljute ja im kažem „Prestanite”, ili kazem učiteljici, a nekad se i posvađamo.

OŠ „Jovan Mikić”, Subotica

Školska godina izrade tranzicionog plana: 2011/12.

Datum intervjuja: 25. april 2013.

Učenik drugog razreda, predstoji mu operacija srca, nije dozvoljen fizički napor.

1. Da li voliš da ideš u školu?

Da, volim.

2. Šta ti se sviđa u školi? Šta voliš u školi?

Volim da učim. Volim kada su odmori i kada dobijemo užinu.

3. Da li ima nešto što ti se ne sviđa / ne voliš?

Ne volim da mi neko uzme užinu, jedan dečak je jednom to uradio.

4. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), šta si mislio/la da ćeš raditi u školi? (Kada si bio/bila vrlo mali, šta si mislio/la da ćeš raditi u školi?)

Mislio sam da ćemo puno učiti, da će prvi čas uvek biti matematika, da će posle biti fizički i da ćemo izaći u dvorište da se igramo.

5. Kada si polazio/la u prvi razred (peti razred), da li ima nešto čega si se plašio/la? Šta je to? Plašiš li se nečega sada u školi?

Kada sam pošao u prvi razred plašio sam se jedne tetkice (spremačice). Sada se ne plašim ničega u školi.

6. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), šta ti se najviše dopalo?

Kada sam prvi put došao u školu, najviše su mi se dopali lepi crteži na zidu i puno cveća i pored klupe da sedneš.

7. Da li voliš da budeš na časovima? Šta ti se tu sviđa / ne sviđa?

Volim da idem u školu. Najviše volim matematiku i mađarski jezik. Ima puno dece.

8. Da li se nekada naljutiš na učiteljicu/nastavnike? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Nikada se nisam naljutio na učiteljicu.

9. Da li si u školi naučio/la nešto novo što pre nisi znao/la? Da li voliš da učiš? Šta voliš da učiš? Šta ti se tu sviđa?

Da, naučio sam da ne treba od loših ljudi primiti bombone i da ulaziš u njihova kola. Naučio sam čitati, pisati, računati. Volim matematiku, mađarski, srpski, svet oko nas. Najviše mi se sviđa odgovaranje iz sveta oko nas.

10. Šta ti se sviđa na odmorima? Ima li nešto što ne voliš kada su odmori?

Sviđa mi se što je tada užina. Sviđa mi se i kada zalivam cveće.

11. Šta bi voleo/la da je u školi drugačije?

Voleo bih da N.... ne nosi naočare.

12. Da li se twoji drugovi iz odeljenja druže sa tobom u školi? Da li se igraš sa decom u školi?

Da, družimo se. Uvek se igram sa njima kada je odmor.

13. Sa kim se družiš kada nisi u školi?

Stanujem daleko od škole. Igram se sa mojom bakom.

14. Da li se nekada naljutiš na svoje drugove? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Da, kada mi kažu „kotkodac“ (ni učiteljica ne zna šta to znači).

Ali, i to je igra. Malo sam tada ljut. Posle se opet igram sa njima.

OŠ „Radoje Domanović“, Vranje

Školska godina izrade tranzicionog plana 2012/13.

Datum intervjeta 24. aprila 2013.

Učenica petog razreda sa oštećenjem vida 100%.

1. Da li voliš da ideš u školu?

Volim da idem u školu.

2. Šta ti se sviđa u školi? Šta voliš u školi?

Volim svoje drugove i volim da učim. Volim na časovima da učim.

3. Da li ima nešto što ti se ne sviđa / ne voliš?

Ne.

4. Kada si polazio/la u prvi razred (peti razred), šta si mislio/la da ćeš raditi u školi? (Kada si bio/bila vrlo mali, šta si mislio/la da ćeš raditi u školi?)

U prvom razredu mi je bilo sve nepoznato, nisam znala šta ćemo da radimo u školi. Bila sam zbunjena. U petom razredu sam znala da ima više da se uči.

5. Kada si polazio/la u prvi razred (peti razred), da li ima nešto čega si se plašio/la? Šta je to? Plašiš li se nečega sada u školi?

U prvom razredu me je plašilo kako će da se snađem u školi, a u petom me ništa nije plašilo.

6. Kada si polazio/la u prvi razred (peti razred), šta ti se najviše dopalo?

To što će da upoznam nove drugove. U petom razredu su mi se dopali novi predmeti, posebno istorija, biologija i geografija.

7. Da li voliš da budeš na časovima? Šta ti se tu sviđa / ne sviđa?

Volim da budem na časovima. Sviđa mi se kako nastavnici predaju predmete. Najviše mi se sviđa nastavnik biologije.

8. Da li se nekada naljutiš na učiteljicu/nastavnike? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Ne ljutim se na njih.

9. Da li si u školi naučio/la nešto novo što pre nisi znao/la? Da li voliš da učiš? Šta voliš da učiš? Šta ti se tu sviđa?

Da, iz geografije smo pre neki dan bili u meteorološkoj stanici i dopali su mi se merni instrumenti, posebno kišomer. Mnogo volim da učim, o svemu. Posebno volim predmete istoriju, biologiju, geografiju, to mi je zanimljivo, volim kad nastavnici pričaju.

10. Šta ti se sviđa na odmorima? Ima li nešto što ne voliš kada su odmori?

Na odmorima volim da razgovaram sa drugovima.

11. Šta bi voleo/la da je u školi drugačije?

Ništa ne bih volela da je drugačije. Možda bih i nešto promenila ali sada nemam ideju, moram da razmislim.

12. Da li se tvoji drugovi iz odeljenja druže sa tobom u školi? Da li se igraš sa decom u školi?

Svi se druže sa mnom. Igramo se i pričamo zajedno.

13. Sa kim se družiš kada nisi u školi?

Družim se sa drugovima iz škole. Dolaze kod mene i ja idem kod njih. Čujemo se stalno i telefonom.

14. Da li se nekada naljutiš na svoje drugove? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Nikad im se ne ljutim.

OŠ „Dositej Obradović”, Vranje

Školska godina izrade tranzicionog plana 2011/12.

Datum intervjeta 23. aprila 2013.

Učenik šestog razreda.

1. Da li voliš da ideš u školu?

Da.

2. Šta ti se sviđa u školi? Šta voliš u školi?

Sve mi se sviđa, najviše kad igramo fudbal.

3. Da li ima nešto što ti se ne sviđa / ne voliš?

Ne volim kad se drugovi posvađaju.

4. Kada si polazio/la u prvi razred (peti razred), šta si mislio/la da ćeš raditi u školi? (Kada si bio/la vrlo mali/la, šta si mislio/la da ćeš raditi u školi?)

Mislio sam da ču nastaviti da se igram po malo, ali i da učim, da ču imati puno drugova i drugarica.

5. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), da li ima nešto čega si se plaišio/la? Šta je to? Plašiš li se nečega sada u školi?

Plašio/la sam se da li će me u školi prihvati.

6. Kada si polazio u prvi razred (peti razred), šta ti se najviše dopalo? **Nastavnici** (fizičkog i muzičkog).

7. Da li voliš da budeš na časovima? Šta ti se tu sviđa / ne sviđa?
Volim. Sviđa mi se kad igramo fudbal, crtamo, kad učimo pesmice, kad recitujemo, kad spremamo priredbe.

8. Da li se nekada naljutiš na učiteljicu/nastavnike? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Ponekad. Kad drugovi galame a oni ih ne kazne. Kažem drugovima da čute.

9. Da li si u školi naučio/la nešto novo što pre nisi znao/la? Da li voliš da učiš? Šta voliš da učiš? Šta ti se tu sviđa?

Naučio sam da čitam, pišem, računam, da se družim, da slušam druge, da poštujem, da govorim lepe reči, da se pristojno oblačim, naučio sam moja prava, naučio sam kome da se obratim kad imam problem.

10. Šta ti se sviđa na odmorima? Ima li nešto što ne voliš kada su odmori?

Volim da šetamo sa drugovima, da se igramo za vreme odmora, volim da idem holom škole i da se igram sa drugovima.

11. Šta bi voleo/la da je u školi drugačije?

Ne znam.

12. Da li se tvoji drugovi iz odeljenja druže sa tobom u školi? Da li se igras sa decom u školi?

Da.

13. Sa kim se družiš kada nisi u školi?

Sa drugarima iz ulice.

14. Da li se nekada naljutiš na svoje drugove? Šta te naljuti? Šta onda radiš?

Da, naljutim se najviše kad imamo fizičko i kad mi ne daju da pucam penal. Tada vičem na njih.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

376-056.26/.36-053.2(497.11)

ЗЛАТАРОВИЋ, Весна, 1963–

Karika koja nedostaje : mehanizmi podrške detetu sa teškoćama pri prelasku na sledeći nivo obaveznog obrazovanja u "redovnom obrazovnom sistemu" / Vesna Zlatarović, Milena Mihajlović. – Beograd : Centar za interaktivnu pedagogiju, 2013 (Beograd : Dosije studio). – 117 str. : ilustr. ; 20 cm + 1 elektronski optički disk (CD-ROM)

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7526-023-3

1. Михајловић, Милена, 1960– [автор]

а) Деца са посебним потребама – Образовање – Србија

COBISS.SR-ID 198430988

